

Latvijas Universitāte

INĀRA KLEKERE–KREKELE

**Latviešu dzejas publikācijas
un vienotas literārās telpas veidošanās: 1789–1855**

Promocijas darbs

Filoloģijas doktora grāda iegūšanai Komunikācijas zinātnē

Bibliotēku zinātnes apakšnozarē

Darba zinātniskais vadītājs Dr. philol. Viesturs Zanders

Rīga
2011

Satura rādītājs

	Lpp. nr.
Ievads	3
1. daļa. Dzejas publikāciju veidi	13
1.1. Atsevišķos izdevumos iespiestie dzejas teksti	13
1.1.1. Dzejoļu krājumi un atsevišķu darbu izdevumi grāmatās	14
1.1.1.1. Triviālijas	28
1.1.1.2. Svinību sacerējumi	29
1.1.1.2.1. Svinību sacerējumi Kurzemē	30
1.1.1.2.2. Latviešu inteliģences un pilsonisko aprindu svinību sacerējumi	32
1.2. Dzejas publikācijas periodiskajos izdevumos un seriālizdevumos	33
1.2.1. Dzejas publikācijas periodiskajā izdevumā „Latviska Gada Grāmata”	33
1.2.2. Dzejas publikācijas kalendāros	34
1.2.3. Dzejas publikācijas Latviešu literārās biedrības rakstu krājumā „Magazīnas”	35
1.2.4. Dzejas publikācijas laikrakstos „Latviešu Avīzes” un „Tas Latviešu Ļaužu Draugs”	43
2. daļa. Vēlīnās apgaismības un priekšromantisma izpausmes latviešu dzejas publikācijās	53
2.1. Franču revolūcijas refleksijas un vēlīnās apgaismības ietekmes	53
2.1.1. Prieka fenomens 18. gadsimta beigu un 19. gadsimta sākuma latviešu dzejas publikācijās	54
2.1.2. Literārās reminiscences Neredzīgā Indriķa sacerējumos	68
2.2. Priekšromantisma ietekmes	84
2.2.1. Luterisma reliģiskā koncepta izmaiņu ietekmes 19. gadsimta pirmās puses dzejas publikācijās	85
2.2.2. Jaunatrasts Šekspīra Hamleta monologa atdzejojums	95
2.2.3. Priekšromantisms: izpausmes un vērtības	105
3. daļa. Latviešu dzejas publikācijas un vienotas literārās telpas izveides process	133
Nobeigums un secinājumi	149
Avoti un literatūra	155

Ievads

Promocijas darbs "Latviešu dzejas publikācijas un vienotas literārās telpas veidošanās: 1789–1855" ir grāmatzinātnes pētījums. Kā vairumam padziļinātu grāmatzinātnes pētījumu tam ir starpnozaru raksturs. Izvirzītie mērķi, uzdevumi un hipotēzes ir saistītas ar savstarpēji mijiedarbīgās literatūras, grāmatniecības un periodiskās preses vēstures norisēm.

Pievēršanos dzejas publikāciju vēsturei noteica latviešu sekulārās literatūras attīstības īpatnības. Lirikai piemītošā mākslinieciskuma kapacitāte izpaudās ar lielāku intensitāti, „attīroties” no tautas apgaismības grāmatām raksturīgiem populārzinātniskās, pedagoģiskās, reliģiskās, praktiskās, mācību un citu nozaru literatūras uzslāņojumiem un agrīnākām subjektivitātes iezīmēm.

Pētījuma redzeslokā ir publiskais literārais process. Atšķirībā no rokraksta literatūras, kam bija vairāk iespēju veidoties vārda un apziņas brīvības apstākļos, sabiedrības publiskajā sfērā autoriem nācās rēķināties ar ierobežojumiem šajā jomā. Savukārt iespiedprodukcijas tirāžas, periodisko izdevumu regularitāte, brīva tekstu izplatība un atgriezeniskās saites iespējas bija tie faktori, kas intensificēja publiskās aprites lokā nonākušās daiļrades un lasīšanas tradīciju attīstību. Cenzūras provocētā nepieciešamība izmantot mājienu, zemtekstus, nozīmju pārneseumus un citus līdzekļus tai nevēlamas domas „aizplīvurošanai” šajā laikā ne tikai veicināja sociālās diplomātijas apguvi, bet rezultējās ar mākslinieciskās tēlainības un metaforiskas domāšanas izkopšanu.

Pētījuma objekts ir latviešu dzejas publikācijas. Tas ietver sevī visu latviešu valodā iespīestās sekulārās dzejas kopumu, kas nonāca publiskajā telpā un kuru ar iespieddarbu starpniecību promocijas darbā aplūkotajā laikposmā saņēma latviešu lasītāju publika. Saturs, kas piemita šim sava laika literārās dzīves fenomenam, būtiski atšķiras no tā, kādu piešķīram latviešu dzejas publikācijām mūsdienu literatūrā.

Atšķirību cēlonis ir meklējams sekulārās rakstniecības sākumposmam raksturīgu literāro normu un daiļrades izpausmju relatīvi agrīnā attīstības stadijā, kad literāro komunikāciju veidojošie komponenti, kuri saistās ar teksta radītāju (autors, tulkotājs, kompilators utt.) un viņa darba rezultātiem (oriģināla daiļrade, tulkojums, pārveidojums, pielāgojums, lokalizējums, plaģiāts, kompilācija, parafrāze u. c.), literārajā procesā vēl nebija pietiekamā mērā diferencējušies.

Autoru darbības sociālā pamatfunkcija bija latvisku tekstu radīšana neizglītotajai latviešu lasītāju auditorijai, kuras apziņā iepriekšminētie daiļrades un tekstu kritēriji nebija izveidojušies.

Aplūkotajā laikposmā sāka veidoties arī oriģināldaiļrades un literārā tulkojuma tradīcijas šī jēdziena jaunlaiku nozīmē, par ko liecina, piemēram, Kārļa Hūgenbergera (*Hugenberger*, 1784–1860), Jākoba Florentīna Lundberga (*Lundberg*, 1782–1858) un Dionīsijs Gotfrīda Krona (*Croon*, 1777–1838) veiktie Johana Volfganga Gētes (*Goethe*, 1749–1832), Frīdriha Šillera (*Schiller*, 1759–1805) darbu latviskojumi, atsevišķi Ernesta Dinsberga (1816–1902), Jāņa Ruģēna (1817–1876) u. c. autoru darbi. Tomēr literārās produkcijas kopainā ir vērojams liels sacerējumu skaits, kam ne vienmēr nosakāmais oriģinālteksts kalpojis par literārās formas paraugu, izejas punktu parafrāzēm un pārstrādājumiem, līdz ar to jaunradītos latviešu tekstus raksturo dažādi oriģinalitātes līmeņi un līdzības pakāpe ar pirmtekstu.

Par promocijas darbā aptvertā rakstniecības perioda hronoloģisko sākuma robežu ir izraudzīts 1789. gads, laiks, kad notika Franču revolūcija, kuras nozīmīgumu Eiropas – un tagadējās Latvijas teritorijas kā tās sastāvdaļas – vēsturē noteica kvalitatīvi jaunu sociālo ideju pienesums, kas bija sakņots mērķī pilnībā izmainīt sabiedrību, vadoties no revolūcijas izlolotiem ideāliem par cilvēka brīvību un tiesībām.

Franču revolūcijas izraisītajam pavērsienam uz indivīda tiesību, vajadzību un izvēles respektēšanu bija visaptverošs raksturs. Filozofijā, teoloģijā, jurisprudencē, literatūrā, tēlotājā mākslā u. c. intelektuālā un radošā darba jomās norisinājās idejiska atjaunotne. Revolūcijas ietekmē tika politizētas dažādās zemēs mītošās inteliģences aprindas. „Daudzi intelektuāļi arī ārpus Francijas saskatīja revolūcijā „viņu” revolūciju.”¹

Līdzīgi kā citās Eiropas zemēs, arī Latvijā 18. un 19. gadsimta mijā ir samanāma sabiedriskās dzīves aktivizēšanās, ko intelektuāļu aprindās veicināja jauno vērtību apjauta. *Vecās* Eiropas revolucionāro ideju atbalsošanos Vidzemē un Kurzemē un atsaucību, ar kādu dažādu sociālo slāņu pārstāvji tās pieņēma, veicināja saasināta dzimtbūšanas attiecību krīze minētajos protestantiskajos reģionos.

Latvijas kultūras vēstures kontekstā promocijas darbā aptvertais kultūras vēstures periods ir pakāpenisks revolūcijas ietekmē ģenerēto idejisko vērtību apguves un izziņas laiks. Literatūrā tas saistās ar dzimtbūšanas krīzes apjēgumu, kas gūst atspoguļojumu arī vēlīnās apgaismības un preromantisma ietekmē radītajos dzejas sacerējumos. Racionālisms, kas latviešu dzejas vēsturē savas spilgtākās izpausmes guva Gotharda Frīdriha Stendera (arī Vecais Stenders, *Stender*, 1714–1796) daiļradē, lai arī saglabāja savu vietu vēlākajā literārajā

¹ **Safranski, Rüdiger.** *Romantik. Eine deutsche Affäre.* 3. Auflage. Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 2010, S. 32.

procesā, vairs nespēja pilnībā balstīt idejiski vai mākslinieciski nozīmīgu novatorisku pienesumu.

Perioda sākumā norisinājās vairāki nozīmīgi notikumi, kas ietekmēja latviešu literatūras attīstību. Kurzemes hercogvalsts sabrukums un pievienošana Krievijas impērijai 1795. gadā, tai sekojošā vācbaltiešu un latviešu izcelsmes literātu ieinteresētība vienotas politiskās, ekonomiskās un juridiskās telpas izveidē veicināja reģionālās nošķirtības mazināšanos grāmatniecības un literatūras jomā.

Perioda beigās izveidojās vienota latviešu literatūras telpa uz protestantisko novadu bāzes. Izmaiņas bija vērojamas arī dzejas autoru lokā. Pēc Vecā Stendera nāves laicīgajā literatūrā sevi apliecināja vācbaltiešu autoru otrā paaudze, kuras vidū bija arī viņa dēls Aleksandrs Johans Stenders (arī Jaunais Stenders, *Stender*, 1744–1819).

Šis laika posms ietver sevī arī dzimtbūšanas iekārtas sairuma procesu, sākot ar reformu nepieciešamības apjautu ideju līmenī un beidzot ar dzimtbūšanas juridisku atcelšanu un šī akta realizāciju – virkni sociāli ekonomisku jauninājumu, kas izrietēja no vecās iekārtas sabrukuma un tika īstenoti vairākās desmitgadēs pēc zemnieku brīvlatīšanas likumu pasludināšanas 1817. gadā Kurzemei un 1819. gadā Vidzemei. Šis notikums bija spēcīgs impulss literārās dzīves attīstībai.

Laikrakstu dibināšana, kas aizsākās pirmajos gados pēc dzimtbūšanas atcelšanas, radīja iespēju izglītotāko latviešu darbībai rakstniecībā. 19. gadsimta 30.–40. gados latviskas izcelsmes autoru daiļrades idejiski mākslinieciskā vērtība un kvantitatīvais apjoms sasniedza tādu līmeni, lai kļūtu par noteicošo dzejas procesa tālākvirzītāju. Starpreģionālu preses izdevumu un vienota grāmatu tirgus attīstība vājināja vēsturiski izveidojušās literārās dzīves tradīciju atšķirības novadu starpā.

Perioda beigās – nosacīti 1855. gads, kā to liecina uz dzejas publikāciju bāzes balstītā literārā procesa attīstība, – iezīmējas ar vēsturiskās attīstības gaitā realizētu priekšnoteikumu virkni, kas nepieciešami kvalitatīvi jauna – nacionālās literatūras un grāmatniecības vēstures attīstības posma sākotnei: ir izveidojusies vienota literatūras telpa, gadu gaitā tapusi kopīga masu kultūra un mediju sistēma (grāmatniecība, prese) tās uzturēšanai, aizsākusies pārreģionāla latviešu literārā centra veidošanās Rīgā, noformējušās nacionālajā attīstībā ieinteresētas literārās aprindas.

Par jauna perioda iespējamu aizsākumu 19. gadsimta piecdesmito gadu sākumā liecina arī idejiskais izsīkums un atsevišķas periodam kopumā neraksturīgas parādības grāmatniecībā un literārajā dzīvē (piemēram, triviālu izdevumi).

Promocijas darba izstrādes sākotnē noteiktās hipotēzes saistās ar:

- 1) grāmatniecības iespēju izzināšanu literārā procesa atspoguļošanā. Pieejamā bibliogrāfiskā informācija vedināja uz domām, ka dzejas novitātes sabiedrībā pārsvarā nonāca ar laikrakstu starpniecību;
- 2) promocijas darbā aptvertā literārā procesa un daiļrades attīstību. Rietumeiropas literāro virzienu implantācija latviešu literārajā vidē neaprobežojās klasicisma un sentimentālisma ietvaros ar apgaismības racionālistiskā balstītu zemnieku izpratnei pielāgotu literāro tekstu sarūpēšanu. Dzejas publikācijās saskatāmas arī Franču revolūcijas ietekmētajai vēlīnajai apgaismībai raksturīgas iezīmes un preromantisma ietekmes. Pie tam – saskarē ar jaunām ārzemju literārajām vērtībām, pieauga arī vietējās, šajā gadījumā, latviešu literatūras atjaunotnes un mainības kapacitāte;
- 3) vienotas latviešu literārās telpas izveidi uz protestantisko kultūrvēsturisko novadu bāzes. Promocijas darbā aptvertajā laikposmā norisinās latviešu literatūras reģionālās iedabas mazināšanās un virzība, kas vērsta uz literatūras nacionālo konsolidāciju.

Promocijas darba izstrādes metodoloģiju noteica kultūras vēstures starpnozaru pētījumiem, to skaitā grāmatzinātnei, raksturīgā sistēmiskā pieeja pētījuma objektam.

Promocijas darba objekta – latviešu dzejas publikāciju – izpētes jomā sistēmiskā pieeja ietver problēmu loku, kas saistās ar tekstu intelektuālās ražošanas, izdevējdarbības, recepcijas un izplatības jautājumiem.

Vairāku jautājumu izzināšanā attaisnojās fenomenoloģiskā pieeja, kas tika izmantota promocijas darba nodaļās „Prieka fenomēns 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākuma latviešu dzejas publikācijās”, „Priekšromantisma ietekmes latviešu dzejā” u. c.

Aplūkojot parādības, kas savā attīstībā balstījušās un bazējušās citas kultūrtelpas sasniegumu adaptācijā, literatūras un grāmatniecības vēstures pētījumi nav iedomājami bez salīdzinošas ievirzes pētniecības, kas arī tika izmantota promocijas darbam (piemēram, Viljama Šekspīra (*Shakespeare*, 1564–1616) tulkojumi un izdevumi vācu valodā 18. gadsimtā un Johana Petera Branta (*Brandt*, 1766–1835) tulkojums latviešu valodā, preromantisma attīstība Vācijā un Latvijā). Tekstoloģiskas studijas, lai pilnībā precizētu aizguvumu avotus un izvērtētu iespējami visu latviskoto versiju atbilstību oriģinālam, veiktas gadījumos, kad tas bija nepieciešams promocijas darba mērķu sasniegšanai (skat., piemēram, nodaļu „Jaunatrasts Šekspīra Hamleta monologa atdzejojums”).

Gatavojot promocijas darbu, tika veikti salīdzinājumi ar tipoloģiski radniecīgām parādībām vācu, igauņu un somu grāmatniecības un literatūras vēstures pētījumos, kas palīdzēja labāk izprast latviešu literāro un grāmatniecības procesu.

Izpētes objekta kvantitatīvā apjoma noteikšanai un raksturojumam tika izdarītas arī statistiskas aplēses, dzejas publikāciju reģistrācija. Pētniecības darbā palīdzēja labi izstrādāti

nacionālās bibliogrāfijas rādītāji, no tiem ekscerpētais dzejas publikāciju kopums pavēra iespēju saskatīt citādi nepamanāmas parādības un atrast to izskaidrojumus.

Promocijas darba avotu bāzes pamats bija attiecīgā laikposma dzejas publikācijas grāmatās, sīkiespieddarbos, seriālizdevumos un periodikā, kā arī vēlākos jaunizdevumos.

Vajadzības gadījumā iepazītas un izmantotas pieejamās arhivālijas (Stefenhāgena apgāda arhīvs, K. Hūgenbergera personālfonds, Latvijas vēstures materiālu fonds Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā, Hūgenbergera darbu manuskripti Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā u. c.).

Darba sagatavošanas laikā iepazīti latviešu literatūras un grāmatniecības vēstures pētījumi, kas bija nozīmīgs atbalsts promocijas darba izstrādē. Ārpus daudzo pētījumu loka palikušas vairākas grāmatniecības un literatūras vēstures problēmas, kas savu formulējumu guvušas promocijas darba uzdevumos un hipotēzēs.

Īpaša vērība kultūrvēsturiskās sasaistes dēļ tika veltīta vācu literatūras un grāmatniecības vēstures apguvei, kas deva gan metodoloģiskas ierosmes, gan kalpoja kā avots dažādu detaļautājumu precizēšanai un izzināšanai.

Tekstu pirmavotu un to autoru noskaidrošanai izmantotas arī interneta iespējas.

Uzsākot promocijas darba izstrādi, tika izvirzīti šādi mērķi un uzdevumi:

1) sniegt dzejas publikāciju raksturojumu, kas līdztekus kvantitatīvajiem parametriem ietver pārskatu par publikāciju izvietojumu dažādos iespiedtekstu masu komunikācijas līdzekļos (grāmatās, sīkiespieddarbos, turpinājumizdevumos, periodiskajā presē) un izzina šo masu komunikācijas līdzekļu nozīmi dzejas publikāciju izplatībā un literārā procesa attīstībā;

2) veikt literārās komunikācijas izpēti padziļinātā līmenī, kas ietver lirikas pasaules skatījuma, literāro virzienu un strāvojumu, sociālo un māksliniecisko ideju izmaiņas promocijas darbā aplūkotajā laikposmā.

3) promocijas darbā veiktās pētniecības procesā aplūkot literārās dzīves parādības, saglabājot to lokalizācijas kontekstu; izsekot reģionālās nošķirtības mazināšanās un vienotas latviešu literārās telpas veidošanās procesam, kas 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta pirmajā pusē notika uz protestantisko novadu Kurzemes un Vidzemes bāzes.

Izvirzītie pētniecības mērķi noteica promocijas darba uzbūvi. Pirmā daļa ir veltīta darba objekta izzināšanai literārās komunikācijas ārējā līmenī: tajā ir noteiktas dzejas publikāciju kopuma kvantitatīvās aprises, tā izplatība un attīstības dinamika, autoru sastāvs.

Laikposmā no 1789. līdz 1855. gadam bibliogrāfiskajā rādītājā „Seniespiedumi latviešu valodā. 1525–1855”¹ reģistrēti 151 laicīga satura dzejas izdevums (to skaitā seši latviešu tautas dziesmu krājumi), kas ir nepilni 6 % no visiem šajā laikā latviešu valodā publicētajiem

¹ *Seniespiedumi latviešu valodā. 1525–1855.* Rīga, 1999. 840 lpp.

iespieddarbiem. Dzejas izdevumu klāstā ir pārstāvēti vairāki izdevumu veidi – dzejoļu krājumi, atsevišķu darbu izdevumi, dzejas vienlapas, kā arī bērnu un svinību sacerējumi.

Ap 1600 laicīgās dzejas publikāciju atrodamas periodiskajos un turpinājumizdevumos.

Atšķirībā no vācbaltiešu autoriem, kuru veikuma nozīmīgākā daļa publicēta arī grāmatās, priekšstats par latviskas izcelsmes literātu sniegumu un līdzdalību literārajā procesā iegūstams tikai no laikrakstu publikācijām. Tās liecina, ka 19. gadsimta 30. gados latviešu dzejas procesā notiek būtiskas autoru sastāva izmaiņas: par noteicošajiem lirikas attīstības virzītājiem kļūst latviskas izcelsmes literāti, vācbaltiešu mācītāju ieguldījumam atstājot vien fona lomu.

Dzejas publikāciju korpusa analīze atklāja arī līdz šim nepamanītas iezīmes vācbaltiešu autoru raksturojumā. Latviešu literārās biedrības rakstu krājuma „Magazin, herausgegeben von der Lettisch–Literärischen Gesellschaft” publikāciju izpētes gaitā atklājās, ka Vidzemē 19. gadsimta pirmajā pusē mācītāju literārās aprindas pamatā veidoja šo amatu ieguvušie rīdzinieki.

Promocijas darba otrajā daļā ir veikta literārās komunikācijas padziļināta izpēte, kas skar tās mākslinieciskās izveides un dzejas pasaulsredzējuma līmeni.

Jaunas literāro virzienu izpausmes dzejas publikācijās savijās ar vēstījumiem par jaunām sociālām idejām, pasaules uzskatu sistēmām un personību, kas ar to visu saskārās. Atšķirībā no iepriekšējā laikposma, kad G. F. Stendera latviešu laicīgās dzejas sacerējumos noteicošais bija racionālisma ietekmē izkristalizējies pragmatismā balstīts pasaules redzējums, pēc Franču revolūcijas literārajā daiļradē nozīmīgākās latviešu laicīgās dzejas parādības saistās ar vēlīnajai apgaismībai raksturīgu sociālās esamības apjēgumu un preromantisma piemītošu literārai atjaunotnei nepieciešamo avotu (latviešu literatūras gadījumā – folkloras un latviešu senvēstures) apguvi, kā arī intelektuālo nostādņu pārmaiņām, ko raksturo indivīda vērtībās, jūtu dzīves un subjektivitātes prioritātē iegūti priekšstati.

Literatūras un grāmatniecības procesa attīstības izpratnē īpašu nozīmīgumu iegūst jautājums par dažkārt ārēji līdzīgu vēlīnās apgaismības parādību nošķirumu no priekšromantisma jeb agrīnā romantisma izpausmēm. Vienā gadījumā runa ir par literārās tradīcijas idejisku piepildījumu un tam sekojošu izsmeltību, otrā – par attīstības aizmetņiem, kas, radušies agrāko kvalitāšu apšaubījumā un nolieģumā, līdz nes literatūrā agrāk nebijušas attīstības iespējas. Šī jautājuma izpratni var kavēt arī tas, ka preromantisms un vēlīnā apgaismība pastāvēja vienlaicīgi, vienas radošas personības veikumā ir iespējamās gan agrīnā romantisma, gan vēlīnās apgaismības diktētas daiļrades izpausmes.

Prāts un jūtas, indivīds un sociums, subjektīvā pārdzīvojumā dzimusi, emocionāla impulsa vadīta vai uz objektīvās esamības izklāstu tendēta daiļrade – šie pretstati bijuši

promocijas darba otrās daļas pamatā, te rastie atslēgas vārdi un mezgla punkti ir kalpojuši literāro parādību atpazīšanai.

Vēlīnās apgaismības literatūras izpētei promocijas darbā ir veltītas otrās daļas pirmās divas nodaļas, kas atspoguļo dzejas procesa norises pirmajās pāris desmitgadēs pēc Franču revolūcijas notikumiem.

Mākslinieciskā tēlojuma un idejiskajām novitātēm un autoru pasauleskatījuma atšķirībām ir veltīta promocijas darba nodaļa „Prieka fenomens 18. gadsimta beigu un 19. gadsimta sākuma latviešu dzejas publikācijās kā apgaismības laikmeta pasaules uzskata izpausme.” Dzejas tekstu izpētē *prieks* kalpo par atskaites punktu, kas ļauj izsekot apgaismības laikmeta rakstniecības pasauleskatījuma izmaiņām. Tautas apgaismībai raksturīgais optimistiskais, idealizētais pasaules redzējums, skaidrība par pasaules kārtību, kā arī stabilitātes un gandarījuma izjūta, ko tā sniedz, latviešu dzejā nereti ir pausta, uzsverot *prieka*, *līksmību* un *lustes* klātbūtni.

Laika gaitā *prieks* dzejā iegūst jaunu jēgu un piepildījumu, izmaiņas īpaši saskatāmas kļūst uz latviešu laicīgās dzejas aizsācēja Gotharda Frīdriha Stendera daiļrades fona. Dzejas tekstu izpēte *prieka* kontekstā atklāj Francijas revolūcijas ideju ietekmes abu šī laika spēcīgāko latviešu autoru A. J. Stendera un Elferfelda daiļradē. Tajā vērojama pastiprināta interese par sociālo esamību un publiskā literārā procesa iespēju robežās pausti kritiski dzimtbūšanas vērtējumi.

Viens no spilgtākajiem notikumiem pirmajās pēcrevolūcijas desmitgadēs ir 1806. gadā ar Apriķu mācītāja Karla Gotharda Elferfelda (arī Elverfelds, *Elverfeld*, 1756–1819) atbalstu kļajā nākusi pirmā latviešu izcelsmes autora Neredzīgā Indriķa (1783–1828) dzejoļu grāmata „Dziesmas”.

Tā kā Neredzīgā Indriķa dzeja ir uzlūkojama arī par vērtīgu literāro tekstu recepcijas avotu, nodaļā „Literārās reminiscences Neredzīgā Indriķa sacerējumos” ir aplūkotas Neredzīgā Indriķa daiļrades literārās ietekmes. Tās ļauj secināt, ka savā darbībā dzejnieks balstījies nevis literāro laikabiedru, bet iepriekšējo paaudžu paveiktajā. Daiļrades paraugi tika atrasti Kristofora Fīrekera (*Fürecker*, ap 1615–1684 vai 1685) garīgajā dzejā un Vecā Stendera sekulārajā daiļradē.

Promocijas darba otrajā daļā trīs nodaļas ir veltītas agrīnā romantisma izpausmju izpētei.

Nodaļa „Luterisma reliģiskā koncepta izmaiņu ietekmes 19. gadsimta pirmās puses dzejas publikācijās” veltīta šajā laikā luteriskajā baznīcā valdošā teoloģiskās domas virziena – racionālisma – krīzei un reliģisko motīvu izmaiņām dzejas publikācijās.

Otrā nodaļa „Jaunatrasts Šekspīra Hamleta monologa atdzejojums” ir detaljautājuma pētījums par promocijas darba sagatavošanas laikā atklātu līdz tam bibliogrāfu un literatūrzinātnieku nepamanītu Hamleta monologa tulkojumu, kuru ar Augusta Vilhelma Šlēgeļa (*Schlegel*, 1767–1845) vāciskā tulkojuma starpniecību latviskojis Engures mācītājs Johans Pēters Brants (*Brandt*, 1766-1835). Tas ir senākais angļu rakstnieka teksta atveidojums latviešu valodā. Teksta izmaiņas un tulkotāja reliģiskie uzskati, kuros prevalē izjosta līdzietība pret tuvāko, atklāj vēlinās apgaismības un jaunromantisma ideju savijumu vienas personības pasaules uzskatos un daiļradē.

Promocijas darbā aptvertajā laikposmā noritējušajai agrīnā romantisma attīstībai, kas sākotnēji norisinājās nošķirti kultūrvēsturiskās pieredzes ziņā atšķirīgo Vidzemes un Kurzemes novadu ietvaros, veltīta nodaļa „Priekšromantisms: izpausmes un vērtības”, kurā līdztekus daiļrades izmaiņām pētītas reģionālās agrīnā romantisma parādības, to nozīme literārā procesa attīstībā un daiļradē.

Promocijas darba trešā daļa „Latviešu dzejas publikācijas 1789–1855 un vienotas literārās telpas izveides process” veltīta līdz šim literatūras vēstures pētniecībā pienācīgi nenovērtētās literārā procesa reģionālās norobežotības pārvarēšanai. Vienotas literārās telpas izveide, kas saistās ar Kurzemes un Vidzemes reģionu rakstniecībai kopīgu daiļrades repertuāru, grāmatu tirgu, pārreģionālu periodisko presi, literāriem centriem, autoriem, lasītāju aprindām u. c. literārās dzīves fenomeniem, bija nozīmīga nacionālās identitātes attīstības sastāvdaļa, svarīgs priekšnoteikums, lai sākot ar 19. gadsimta piecdesmito gadu vidu varētu realizēties latviešu nacionālās literatūras un grāmatniecības attīstība.

Promocijas darba aprobācija¹:

Publikācijas

Recenzētos izdevumos:

1. Klekere, Ināra. 19. gadsimta pirmās puses luterisma reliģiskā koncepta izmaiņu ietekmes latviešu lirikā. **No:** *Literatūra un reliģija* : zinātnisko rakstu krājums. Sast. Ieva Kalniņa un Viesturs Vecgrāvis. [Rīga] : Jaunā Daugava, 2010, 42. – 49. lpp. ISBN 9984-726-49-5.

2. Klekere, Ināra. Dzejas publikācijas Latviešu literārās biedrības krājumā „Magazīnas”: 1828–1855 **No:** *LNB Zinātniskie raksti*. Rīga, 2009. ISSN 1691-5941 www.lnb.lv/lv/par-lnb/zinatiskie-raksti/LNB-ZR-2009-Inara-Klekere.pdf

¹ Visās publikācijās un referātos, uzrādot autoru, izmantota saliktā uzvārda sākumdaļa - Klekere

3. Klekere, Ināra. Latviešu dzejas publikācijas 1789 – 1855 un vienotas literārās telpas izveides process. **No:** *Nacionālās identitātes komunikācija Latvijas kultūras telpā* / Jurgā Škiltera un Skaidrītes Lasmanes redakcijā. LU Sociālo un politisko pētījumu institūts. Rīga, 2011, 142.–152. lpp. ISBN - 9789984492124

4. Klekere, Ināra. Literāras reminiscences Neredzīgā Indriķa sacerējumos. **No:** *Literatūrzinātne. Folkloristika. Māksla*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2008, 15.–20. lpp. ISBN 978-9984-825-72-4.

5. Klekere, Ināra. Prieka fenomens 18.gadsimta pēdējās trešdaļas un 19. gadsimta sākuma latviešu dzejas publikācijās. **No:** *Filosofija* : almanahs. Rīga, 2007, 113.–21. lpp. ISBN 978-9984-624-57-0.

Pieņemts publicēšanai recenzētā izdevumā - almanahā Filosofija 7:

1. **Klekere, Ināra.** Jaunu vērtību meklējumi un priekšromantisma ietekmes latviešu dzejā (18. gadsimta beigas –19. gadsimta vidus).

Pārējās publikācijas :

1. Klekere, Ināra. Brīvības koncepts un paradigmas nomaiņa 19.gadsimta pirmās puses dzejas publikācijās **No:** *Starptautiska konference „Informācija, revolūcija, reakcija : 1905–2005*. 2005. gada 23.–25. novembris. Rīga (Latvija) : Materiālu krājums. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka. 89.–94. lpp.

2. Klekere, Ināra. P.L.C. Kristiana Bornmana poēma "Jelgava". **No:** *Senā Jelgava* :

[rakstu krājums] / sast. un iev. sarakst. Elita Grosmane. Rīga : Neputns, 2010 (Jelgavas tipogrāfija), 306. – 311. lpp. ISBN 978-9984-807-73-7.

3. Bornmans Kristiāns. Jelgava / Valda Bisenieka atdzejojums; Ināras Klekeres komentāri. **No:** *Senā Jelgava* : [rakstu krājums] / sast. un iev. sarakst. Elita Grosmane. Rīga : Neputns, 2010 (Jelgavas tipogrāfija), 312. – 336. lpp. ISBN 978-9984-807-73-7.

4. Klekere, Ināra. Voi būšu kāds, voi ne? : [jaunatrasts Šekspīra Hamleta monologa atdzejojums] , *Karogs*, Nr. 9, 2006, 131.–138. lpp. ISSN 0132-6296.

Zinātnisko konferenču referāti:

Starptautiskajās konferencēs

1. *Brīvības koncepts un paradigmas nomaiņa 19. gadsimta pirmās puses dzejas publikācijās* // Latvijas Nacionālā bibliotēka. Starptautiska konference „Informācija, revolūcija, reakcija” : 1905–2005. 2005. gada 23.–25. novembris. Rīga (Latvija) .

2. *Literārās reminiscences Neredzīgā Indriķa sacerējumos* // LU Filoloģijas fakultāte. Neredzīgā Indriķa un Jura Alunāna „Dziesmiņām” veltīta starptautiska zinātniskā konference. 2006. gada 12.–14 . oktobrī.

3. *Luterisma teoloģiskā koncepta izmaiņu ietekmes 19. gadsimta 20.–50. gadu latviešu lirikā* // LU Filoloģijas un mākslas zinātņu fakultāte. Starptautiskā konference „Latviešu literatūra un reliģija”. 2009. gada 3. decembrī.

4. *Laika aspekts klasicisma un agrīnā romantisma latviešu lirikā* // Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas organizētā starptautiskajā zinātniskajā konference "Latviešu literatūra un reliģija" 2010. gada 29. nov.

Vietējās konferencēs

1. *K. G. Elferfelda izdevējdarbība* // Latvijas Universitātes Filoloģijas, teātra zinātnes un bibliotēkzinātnes doktorantu konference. 2005. gada 27. maijā.

2. *Jaunatrasts Šekspīra teksta [Hamleta monologa – I. K.] tulkojums* // Latvijas Universitātes 64. konferences Bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes sekcija. 2006. gada 14. februārī.

3. *19. gadsimta pirmās puses romantisma izpausmes latviešu dzejā* // LLKA Nordistikas centra, Norvēģijas Karaliskās vēstniecības un Ziemeļu Ministru padomes biroja Latvijā norvēģu rakstniekam, vēsturniekam un lingvistam Henrikam Arnoldam Vergelannam veltītā konference. Rīgā, 2008. gada 27. novembrī.

1. daļa. Dzejas publikāciju veidi

1. 1. Atsevišķos izdevumos iespiestie dzejas teksti

Laikposmā no 1789. līdz 1855. gadam bibliogrāfiskajā rādītājā „Seniespiedumi latviešu valodā. 1525–1855”¹ reģistrēts 151 laicīga satura dzejas izdevums (to skaitā seši latviešu tautas dziesmu krājumi), kas ir nepilni 6 % no visu šajā laikā latviešu valodā publicēto iespieddarbu skaita.

Dzejas izdevumu klāstā ir pārstāvēti vairāki izdevumu veidi – dzejoļu krājumi, atsevišķu darbu izdevumi, dzejas vienlapas, kā arī bērnu un svinību sacerējumi.

To nozīmīgums, popularitāte un izplatības īpatnības aplūkotajā periodā bija mainīgas, tāpēc katrs no izdevumu veidiem precīzākas dzejas izdošanas kopainas izpratnei ir aplūkojams atsevišķi.

Laicīgās literatūras izdevēji un autori bija iecienījuši arī dažādu žanru sacerējumu krājumus, kas laiku pa laikam tika iespiesti. Dažkārt tajos ietilpa arī nozīmīgi dzejas paraugi (piemēram, virkne dzejas procesam būtisku Elferfelda, A. J. Stendera, Kristofa Reinholda Girgenzona (*Girgensohn*, 1752–1814) darbu. Dzejoļi ir sastopami arī mācībgrāmatu lappusēs. Šīs publikācijas promocijas darbā nav statistiski apkopotas, tajās publicētie teksti dažkārt ir izmantoti citēšanai.

Vairums (128 no 151) laikposmā līdz 19. gadsimta vidum publicēto laicīgās dzejas izdevumu ir neliela apjoma iespieddarbi, - grāmatas un lapu izdevumi, kuru apjoms nepārsniedz vienu iespiedloksni. Precīzu to skaitu mūsdienās vairs grūti noteikt, jo tieši apjomā nelielie, uz vienas garenas vai pārlocītas lapas (šajos gadījumos veidojot četras lappuses) iespiestie, bieži ierobežotai lasītāju auditorijai paredzētie izdevumi daudz vairāk nekā grāmatas vai periodiskā prese bija pakļauti iznīcībai. Tāpēc, apgalvojot, ka bibliografēta ir šādu sacerējumu nozīmīgākā daļa, jāatzīst, ka faktiskais šo izdevumu skaits tomēr būs bijis lielāks par mums zināmajiem 119 dzejas sīkiespieddarbiem, kas uzrādīti kopkatalogā „Seniespiedumi latviešu valodā : 1525–1855”.

¹ *Seniespiedumi latviešu valodā. 1525–1855*. Rīga, 1999. 840 lpp.

No latviešu seniespiedumu kopkataloga atlasītais iespieddarbu skaits (119) ir uzlūkojams kā orientējošs, nevis absolūts. Subjektivitāte varētu izpausties arī virknē gadījumu, kad robeža starp sekulāri ievirzītu sacerējumu un garīgo dzeju ir grūti nosakāma. Atlasē nav iekļauti izdevumi, kuru teksti ir tikai attiecīgajā gadījumā izpildāmas baznīcas dziesmas. Tomēr skaitliskie parametri ir nepieciešami parādību kvantitatīvajam raksturojumam, dažādu literārā procesa izpausmju savstarpējo samēru un nozīmīguma izpētei.

Salīdzinot ar 17 dzejas grāmatām, dzejas sīkiespieddarbi paviršam vērotājam varētu liecināt par nomācoši lielu šāda veida dzejas sacerējumu pārsvaru, taču, ņemot vērā to, ka parasti šajos izdevumos bija iespiests viens, atsevišķos gadījumos divi vai trīs darbi, nākas pārliicināties, ka sīkiespiedumos ir atrodama samērā neliela dzejas tekstu daļa (salīdzinājumam – laikrakstā „Latviešu Avīzes” vien no 1822. līdz 1855. gadam bija publicēts ap 1100 dzejoļu).

Dzejas sīkiespieddarbu kopums nav viendabīgs: tajā ietilpst 12 apjomā nelieli dzejas sacerējumu izdevumi, kas bija paredzēti neierobežotai lasītāju auditorijai un tika realizēti grāmatu tirgū, un 116 svinību sacerējumi, paredzēti dažādu personu dzīves nozīmīgiem gadījumiem: laulībām, bērēm, karjerai (dažādiem ar ieņemamo amatu saistītiem notikumiem un pagodinājumiem).

1. 1. 1. Dzejoļu krājumi un atsevišķu darbu izdevumi grāmatās

Ieskaitot septiņus atkārtotos izdevumus, sešdesmit sešu gadu laikā – no 1789. līdz 1855. gadam – ir iespiesti 15 dzejoļu krājumi un divi atsevišķa dzejas sacerējuma izdevumi (izdevumi, kuru apjoms nepārsniedz vienu iespiedloksni (16 lpp.) aplūkoti nodaļā „Dzejas sīkiespieddarbi un veltījumdzejoļi”). Nelielais dzejas grāmatu skaits var liecināt par pieticīgu autoru devumu dzejas nozarē, iespējamu lasītāju intereses trūkumu un izdevēju atturību dzejas izdošanā, vairoties no iespējamām finansiālām neveiksmēm.

Plašam lasītāju lokam adresētu laicīga satura dzejas grāmatu izdošana latviešu grāmatniecībā aizsākās samērā vēlu, 1774. gadā, kad klajā nāca Jelgavas un Aizputes grāmattirgotāja Jākoba Frīdriha Hince (*Hinz*, 1734?–1787) apgādātais un, visticamāk, Kēnigsbergā iespiestais Gotharda Frīdriha Stendera krājums „Jaunas ziņģes”¹.

Tikai pēc tam, kad veiksmīgi tika izplatīta minētā dzejas grāmata un Hince apgādātie divi „Augstas gudrības grāmatas” izdevumi 1774. un 1776. gadā, kuros ietilpa arī Stendera

¹ **Stenders, G. F.** *Jaunas ziņģes*. Jelgava un Aizpute : J. F. Hincs, 1774. [56] lpp.

sarežģītākā dzejas daļa, t. s. augstās ziņģes, dzejas grāmatu izdošanai pievērsās arī Jelgavas iespaidējs Johans Frīdrihs Stefenhāgens (*Steffenhagen*, 1744–1812; firma 1769–1919). Viņa apgādā ar mainītu nosaukumu („Ziņģu lustes”) 1783. gadā nāca klajā atkārtots „Jaunu ziņģu” izdevums¹, bet 1789. gadā dienas gaismu ieraudzīja jauns pirmizdevums – „Ziņģu lustu” otrā daļa². Tajā pašā gadā „Ziņģu lustu” otrā daļa atkārtoti tika iespiesta arī Rīgā Jūliusa Konrāda Daniela Millera (*Müller*, 1759–1830) tipogrāfijā³.

Latviešu grāmatniecības vēsturē Stefenhāgens pieminams kā izdevējs, kas daudz paveicis grāmatražošanas „kapitalizācijā” un tirgus ekonomikas attiecību nostiprināšanā. Ar sev piemītošo uzņēmēja iniciatīvu un grāmatnieka intuīciju viņš ne tikai veiksmīgi izmantoja iespējas, ko pavēra hercoga spiestuves privilēģijas, bet arī, pats ieguldot papildu naudas līdzekļus grāmatu apgādāšanā un sniedzot spiestuves pakalpojumus citiem izdevējiem, guva lielākus ienākumus.

Prasmīgi izvairoties no finansiāliem zaudējumiem, Stefenhāgens laida klajā vairumu sava laika dzejas grāmatu. Promocijas darbā aplūkotajā laika posmā tikai četri dzejas izdevumi – 1806. gadā Elferfelda sarūpētais Neredzīgā Indriķa „Dziesmu” izdevums⁴, 1835. gadā publicētais sešu dziesmu cikls „Mūsu Grietiņa” ar Rūdolfa Šulca (1807–1866) vārdiem (iespējams, ka vairāk uzskatāms par nošu izdevumu, nevis dzejoļu krājumu)⁵, 1850. gadā Rīgā iespiestās Jāņa Rātmindera (1812–1880) „Stāstu dziesmas”⁶, kā arī triviālliteratūrai piederīgā nezināma autora sīkgrāmatiņa „Gaudu ziņģes”⁷ – bija citu apgādātāju iespieddarbi.

Kā tas bija raksturīgi daudziem tā laika latviešu grāmatu izdevumiem, arī dzejas tirāžas izplatījās gausi, izdevumi pārdošanā parasti bija vairākas desmitgades pēc to iespiešanas. Kā liecina dažādi avoti par grāmatu tirdzniecību – preses sludinājumi, Stefenhāgena spiestuves arhīva⁸ materiāli un reklāmas katalogi, latviešu grāmatu tirgū dzejas piedāvājums līdz 19. gadsimta vidum veidojās ne tikai no jaunajiem izdevumiem, bet arī no visām iepriekš izdotajām grāmatām. Dzejas cienītāju īpatsvars latviešu lasītāju publikā bija neliels. Stagnantais izdevumu repertuārs vismaz līdz 19. gadsimta 20. gadu vidum atspoguļoja arī autoru ne sevišķi apjomīgo piedāvājumu (vairāk par to nodaļā „Dzejas publikācijas laikrakstos „Latviešu Avīzes” un „Tas Latviešu Laužu Draugs””).

¹ **Stenders, G. F.** *Ziņģu lustes*. [1. d.]. Jelgava : J. V. Stefenhāgens, 1783. 96 lpp.

² **Stenders, G. F.** *Ziņģu lustes*. 2. d. Jelgava : J. V. Stefenhāgens, 1789. 94 lpp.

³ **Stenders, G. F.** *Ziņģu lustes*. 2. d. Rīga : Buchdruckerei im Domsgange, 1789. 88 lpp.

⁴ **Neredzīgais Indriķis.** *Tā Neredzīga Indriķa dziesmas*. Jelgava : J. V. Stefenhāgens un dēls, 1806. [15], 40 lpp.

⁵ **Šulcs, R., Milihs, G. H.** *Mūsu Grietiņa*. Mitau : J. F. Steffenhagen und Sohn, 1835. 15 lpp. : notis.

⁶ **Rātminders, J.** *Stāstu dziesmas*. Rīga : V. F. Hekers, 1850. 32 lpp.

⁷ *Gaudu ziņģes*. Jelgava : J. H. Hofmanis un A. Johansons, 1852. 8 lpp.

⁸ Fragmentāri saglabāties iespiedēju Stefenhāgeņu uzņēmuma arhīvs glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā (R X 110).

Dzejas izdevumu noieta kopainā izņēmums bija abi G. F. Stendera „Ziņģu lustu” sējumiņi, kas atkārtoto iespiedumu un pārdoto eksemplāru skaita ziņā ievērojami pārsniedza citus izdevumus. Spiestuves dokumenti liecina, ka Stefenhāģenu uzņēmumā, tuvojoties vienas Stendera dzejas tirāžas izpārdošanai, allaž ir gādāts par jaunu papildmetienu. Lielākā daļa „Ziņģu lustu” izdevumu bija iespiesti pēc autora nāves.

Saskaņā ar seniespiedumu bibliografēšanas nostādnēm šādas „slēptās” tirāžas tiek pielīdzinātas atkārtotiem izdevumiem. Seniespiedumu bibliografēšanas metodes, kas ir balstītas iespiedumu ražošanas un izplatības izzināšanā, pieejamo eksemplāru izpētē un savstarpējā salīdzināšanā, latviešu bibliogrāfijas praksē ir ieviestas samērā nesen, 20. gadsimta 70. gados¹. To izmantošana ir sniegusi daudz papildu informācijas un ļāvusi tuvoties izdevumu reālajai izplatības ainai.

Izmantojot iepriekš aprakstītos bibliogrāfiskā darba paņēmienus, bibliogrāfe Silvija Šiško (1938) ir rekonstruējusi un precizējusi G. F. Stendera darbu izdošanas secību. Viņa noskaidrojusi, ka laikā no 1789. līdz 1855. gadam nākuši klajā trīs lasītāju vidū populārākās „Ziņģu lustu” pirmās daļas atkārtotie iespiedumi: 1790. gadā, laikā starp 1823. un 1827. gadu un 1849. gadā. Trīs atkārtoti izdevumi bijuši arī mazāk populārajai „Ziņģu lustu” otrajai daļai: 1789. gadā (Rīgā), 1790. vai 1791. gadā, kā arī starp 1824. un 1826. gadu.²

Stendera darbu popularitāti apliecina arī mums pieejamās ziņas par izdevumu tirāžām. Abas ziņģu grāmatas parasti pārdotas kopsējumā, taču ne vienmēr, jo lasītāju interese par pirmo daļu bijusi lielāka. Pieļaujams, ka 1789. gadā, kad nāca klajā otrās daļas pirmizdevums, spiestuvē vēl bija saglabājušies pirmās daļas iepriekšējā izdevuma eksemplāri, tāpēc tās atkārtojums 1500 eksemplāru metienā parādījās ar nelielu laika novirzi 1790. vai 1791. gadā. Pēc tam abas daļas tika iespiestas 19. gadsimta 20. gados – katra 3000 eksemplāru tirāžā.

Šis – lai arī vēl joprojām nepilnīgais – datu kopums pieļauj veikt aplēses par Stendera darbu izplatības kopainu. Domājams, ka 1789. gadā otrās daļas tirāža varēja būt ne mazāka par 18. gadsimta 90. gadu sākumā atkārtotajiem ziņģu 1.daļas 1500 eksemplāriem. Savukārt 1849. gada 1. daļas izdevuma metiens, kas nāca klajā salīdzinoši labvēlīgākas tirgus konjunktūras apstākļos, nebūs bijis mazāks par trīs tūkstošiem eksemplāru – tirāžu, ar kādu Stendera krājumi bija iespiesti 19. gadsimta 20. gados.

¹ Latviešu seniespiedumu bibliogrāfijā šie metodoloģiskie principi ir ievēroti izdevumā „*Seniespiedumi latviešu valodā*”.

² Šiško, S. G. F. Stendera daiļliterāras darbu izdevumi. **No** : *Daiļliteratūra latviešu grāmatniecībā*. Rīga, 1991, 27.–37. lpp.

Pieejamās ziņas ļauj pieņemt, ka grāmatu tirgū starplaikā starp 1789. un 1855. gadu nonāca vismaz 12 000 Stendera ziņģu krājuma eksemplāru, no kuriem neliela daļa bija pārdošanā vēl 19. gadsimta 60. gadu sākumā. Ap deviņi tūkstoši eksemplāru tika izplatīti sākot ar 19. gadsimta 20. gadiem, kas liecina par lasītāju intereses un literatūras pieejamības kāpumu pirmajās desmitgadēs pēc dzimtbūšanas atcelšanas.

Abas Vecā Stendera dzejas grāmatas tika izdotas arī 19. gadsimta otrajā pusē: 1861. un 1883. gadā¹, kad grāmatu tirgū vienlaikus ar mākslinieciskā un saturiskā ziņā jau novecojušajām iepriekšējo desmitgažu dzejas grāmatām un dažādām jaunlaiku triviālijām parādījās arī augstvērtīgi dzejas tulkojumi un oriģinālliteratūras sacerējumi.

Par Stendera popularitāti liecina viņa dzejas tekstu folklorizēšanās² – parādība, kura (vismaz tik ievērojamā apjomā) nav attiecināma uz nevienu citu no promocijas darbā aplūkotajiem autoriem. Latviešu folkloras krātuves materiālu izcelsme liecina, ka Vecā Stendera teksti, izņemot dažus gadījumus, iesakņojušies Kurzemē, lai gan pēc dzimtbūšanas atcelšanas, ja ne agrāk, tad sākot ar 19. gadsimta trīsdesmitajiem gadiem, Stendera „Ziņģu lustes” (līdz ar citiem Stefenhāgena dzejas izdevumiem) pārdošanā bija arī Vidzemē³, kur laicīgās dzejas autoru devums joprojām aprobežojās ar periodiskās preses un kalendāru publikācijām.

Relatīvi mazākai Stendera popularitātei Vidzemē, par ko liecinaniecīgais norakstu skaits no šī reģiona nākušajās 19. gadsimta dziesmu kladēs, ir iespējami vairāki iemesli. Tie saistās ar vēlīnāku Stendera dzejas krājumu izplatību, kuras cēloņi meklējami tajās Vidzemes un Kurzemes kultūras telpas atšķirībās, kas starp abiem novadiem bija izveidojušās administratīvas nošķirtības nepilnos divarpus gadsimtos. Vidzemniekiem bija izveidojusies citāda literārā pieredze, kuras spilgtākās izpausmes ir meklējamas hernhūtiešu tekstos un 18. gadsimta rokraksta literatūrā – Ķikuļa Jēkaba (1740–1777 ?) un Jura Natanaēla Ramaņa (1742 vai 1743 – pēc 1801) sniegumā.

Raksturodams latviešu zemniekiem pieejamo literatūru laikposmā no 1755. gada līdz 1835. gadam, interesantu ainu literatūras pieejamības jomā ieskicējis Aleksejs Apinis (1926–2004) savas monogrāfijas „Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum” nodaļā

¹ Šiško, S. G. F. Stendera daiļliteratūras darbu izdevumi, 29. lpp.

² Apinis, A., Čakars, O., Klekere, I. Vecais Stenders dzejas laukā. **No: Stenders, G. F. Dzeja.** Rīga : Zvaigzne ABC, b. g., 278.–281. lpp.

³ Skat. piemēram, G. F. Stendera „Ziņģu lustu” pieminējumu Vecpiebalgas skolotāja Andža Rātmindera grāmatirdzniecības sludinājumā: *Tas Latviešu Ļaužu Draugs*. Nr.27, 1836.

„Grāmatnieka skapītis”.¹ Balstoties uz rūpīgām statistiskām aplēsēm, viņš secina, ka „vislabāk ar grāmatām tika apgādāti vidzemnieki”. Tomēr šajā nodaļā minētie daudzie piemēri par grāmatām, kas bijušas zemnieku īpašumā, liek domāt par to, ka kvantitatīvie raksturojumi ne vienmēr sniedz pilnīgu ainu. 19. gadsimta sākumā Kurzemes racionālistu sekulāri ievirzītā literārā daiļrade (arī dzeja) tikpat kā nav pārstāvēta Vidzemes „grāmatnieku skapīšos”. Savukārt pašā Vidzemē daiļliteratūras izdevumu skaits (nerunājot par dzejas grāmatām, kuru vispār nebija) šajā laikā bija daudz mazāks nekā Kurzēmē.

Vecā Stendera dēls A. J. Stenders bija nākamais autors latviešu literatūrā, kam daļa no viņa literārajiem sacerējumiem ir apkopota divās dzejas grāmatās: 1793. gadā izdotajās „Jauna gada vēlēšanas”² un „Dziesmu kalendārā uz 1811^{tu} gadu”³. Piepulcēt kalendāru nelielajam dzejas grāmatu klāstam vedina apstākļi, ka atšķirībā no citiem šī žanra izdevumiem tas tirdzots vēl 1859. gadā⁴, ilgu laiku pēc tam, kad kalendārija daļa bija zaudējusi savu vērtību un pircēji to iegādājās tikai dziesmu tekstu dēļ. Vēl 19. gadsimta 20. gados pārdošanā bija arī A. J. Stendera otra grāmata „Jauna gada vēlēšanas”.

1806. gadā Jelgavā pie Stefenhāgena bija iespiests arī pirmais latviešu tautības autora Neredzīgā Indriķa dzejoļu krājums „Dziesmas”. Šīs grāmatas izmaksas sedza nevis iespiedējs, bet autora literārais aizbildnis Elferfelds. Izdevējdarbībā viņam jau bija pieredze. Pirms pāris gadiem viņš bija apgādājis un izplatījis pats savu dažādu žanru tulkojumu un oriģinālsacerējumu apkopojumu „Līksmības grāmata” (1804), izsludinot subskripciju (eksemplāru pasūtīšanu ar priekšapmaksu), lai savāktu nepieciešamos līdzekļus iespiešanai un nodrošinātu iespieddarba noietu. Gatavojoties Neredzīgā Indriķa „Dziesmu” publicēšanai, līdzīgi kā iepriekš, minētajā gadījumā tika izsludināta parakstīšanās uz topošo izdevumu.

Vienlaikus ar subskripcijas sludinājumiem Elferfelds vietējos vācbaltiešu preses izdevumos un Kurzemes kalendārā publicēja arī vairākus rakstus par Neredzīgo Indriķi un viņa dzejoļu paraugus⁵, tādā veidā pievērsdams plašāku aprindu uzmanību jaunatklātajam talantam un gaidāmajam iespieddarbam.

Priekšapmaksas veidā tika realizēta apmēram puse no Neredzīgā Indriķa grāmatas tirāžas (1189 eksemplāri). Subskribentu un prenumerantu saraksts, kas publicēts šīs grāmatas sākumā, ļauj detalizēti izsekot pārdoto eksemplāru izplatībai.

¹ Apinis, A. *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum*. Rīga : Liesma, 1991, 109.–136. lpp.

² Stenders, A. J. *Jauna gada vēlēšanas*. Jelgava : J. V. Stefenhāgens, 1793. 24 lpp.

³ Stenders, A. J. *Dziesmu kalendārs uz 1811^{tu} gadu, visvairāk sievišķām par izlustēšanu*. Jelgava : J. V. Stefenhāgens un dēls, [1810]. 24 lpp.

⁴ *Seniespiedumi latviešu valodā*, 272. lpp.

⁵ Skat.: [Elferfelds, K. G.]. Neredzīgs dziesmu darītājs. *No: Veca un jauna laika grāmata uz to 1807. gadu*. Jelgava : J. V. Stefenhāgens un dēls, [1806], [37.–39.] lpp.; Elferfeld, K. G. Nachricht an das Publikum, über einen blinden lettischen Dichter. *Wöchentliche Unterhaltungen für Liebhaber deutscher Lektüre in Rußland*, Nr.9, 1806, S. 34.

Izņemot dažus eksemplārus (pāris grāmatas, piemēram, iegādājušies Tērbatas universitātes latviešu valodas lektors Oto Benjamins Gotfrīds Rozenbergers (*Rosenberger*, 1769–1856) un no Vidzemes nākušais latviskas izcelsmes filozofijas students, vēlāk fabrikas direktors Kārlis Viljams (?–1847)), visa tirāža ir realizēta Kurzemes iedzīvotājiem. Ievērojama tās daļa (ap 240 eksemplāru) palika turpat Apriķos: 150 grāmatas iegādājies Apriķu dzimtkungs Korfs, 80 – kāds savu vārdu neminējis pircējs (jāpievienojas K. Dziļlejas minējumam, ka tas būs bijis Elferfelds¹). Starp Neredzīgā Indriķa dziesmu pircējiem bija daudzi Kurzemes muižnieki un mācītāji, kas iegādājās 10–30, dažkārt pat vairāk eksemplāru, acīmredzot tālākai izdalīšanai zemniekiem. Ievērojamu skaitu grāmatu (parasti iegādājoties pa vienam eksemplāram) nopirka Jelgavas, Ventspils un Kuldīgas izglītooto vācbaltiešu (literātu) aprindas.

Saglabājušies dati par izdevumu cenām liecina, ka to līmenis bijis augsts ne tikai grāmatniecības rentabilitātes aspektā, grāmatas bija dārgas arī to pircējiem, īpaši salīdzinot ar zemniekiem pieejamiem naudas līdzekļiem un saražoto produktu materiālo vērtību.

Indriķa „Dziesmu” prenumerantu sarakstu noslēdz arī vairāki Elferfelda pārziņā bijušo Salienas un Apriķu draudžu zemnieku un muižas ļaužu vārdi. Viņi iegādājušies kādus desmit grāmatas eksemplārus. Tomēr tā ir izņēmuma parādība. Visticamāk, vairums latviešu lasītāju 19. gadsimta sākumā Neredzīgā Indriķa dzejoļu grāmatu saņēma dāvinājumā no Elferfelda grāmatizdošanas pasākuma atbalstītājiem.

Neredzīgā Indriķa „Dziesmas” nav vienīgais zināmais gadījums, kad tieši Apriķu draudzē vienlaikus nonāk ievērojams skaits viena atsevišķa izdevuma eksemplāru. Pateicoties Elferfelda uzņēmībai, prenumerācijas ceļā Apriķu draudzē tika izplatīti 105 „Jaunas un pilnīgas dziesmu grāmatas” eksemplāri (Jelgava, 1806). Vēl viena netieša liecība tam, ka Elferfelda darbs zemnieku izglītošanā vainagojās ar lasītāju skaita pieaugumu savā draudzē, ir dati par 1816. gada Jaunās derības izdevuma izplatību. 1812. gadā Elferfelds kā prenumerants parakstās uz 1000 eksemplāru no tolaik izsludinātā Jaunās derības izdevuma (klajā nāca 1816. gadā).² Tā kā no šī izdevuma 15 000 eksemplāru tirāžas uz Kurzemi tika novirzīti 10 000 eksemplāru, jāsecina, ka ar Elferfelda līdzdalību izplatīta desmitā daļa kurzemniekiem pārdoto grāmatu. Vairāk eksemplāru (2000) apņēmies realizēt tikai Liepājas mācītājs Ādolfs Frīdrihs Jākobs Preiss (Preiß, 1762–1832), savukārt citi sarakstā minētie

¹ Lejnīeks [Dziļleja], K. Neredzīgā Indriķa dzīve un dziesmas. **No: Neredzīgais Indriķis.** *Dzīve un dziesmas.* Rīga : Kaija, 1938, 55. lpp.

² Rādītājs to, kas savus vārdus kā pircēji tās Jaunās Derības grāmatas ir likuši uzrakstīt. **No: Veca un jauna laika grāmata uz to 1813. gadu.** Jelgava , [1812], piel. [13.] lpp.

Kurzemes mācītāji šajā prenumerācijā pieteicās uz ievērojami mazāku grāmatu skaitu – sākot no desmit, divdesmit eksemplāriem, vairums 100–200, un tikai daži – uz 300–500 eksemplāriem.

Neredzīgā Indriķa dzejoļu izdevuma tirāžas atlikusī daļa palika Stefenhāgena spiestuvē, kur līdz 1819. gadam tika iztirgoti vēl 400 eksemplāru, pēc tam atlikušās dzejoļu grāmatas nodotas Apriķu mācītāja Jūliusa Hermana Ferdinanda Grota (*Grot*, 1794–1867) rīcībā.

1862. gadā Stefenhāgens laiž klajā Neredzīgā Indriķa „Dziesmu” otro izdevumu, kas ir netieša liecība tam, ka Elferfelda izdevums arī no finansiālā viedokļa nav bijis pilnīgi bezcerīgs pasākums.

Neredzīgā Indriķa „Dziesmas” latviešu grāmatniecībā ir unikāls izdevums arī tā iemesla dēļ, ka krājums ir vienīgais vai viens no ļoti retajiem 19. gadsimta sākuma iespieddarbiem, kam ir zināmas visas izmaksu un izplatības pozīcijas: tirāža, iespiešanas pakalpojumiem iztērētie naudas līdzekļi, kā arī realizācijas gaitā gūtie ieņēmumi. Tādēļ tas ir vērtīgs atbalsta punkts grāmatu apgādu praktizēto cenu veidošanas aplēšu izpētei. Vairums pieminēto datu ir atrodamī 1938. gadā publicētajā Kārļa Lejnieka apcerē „Neredzīgā Indriķa dzīve un dziesmas”, kur vairākkārt ir citēta Elferfelda sarakste ar vācbaltu senatnes pētnieku un sabiedrisko darbinieku Johanu Frīdrihu Reki (*Reck(e)*, 1764–1846). Elferfelds savā 1807. gada 4. oktobra vēstulē min, ka subskripcijas rezultātā, realizējot ap 1200 eksemplāru (kas aptuveni atbilst uzrādītajam eksemplāru skaitam iepriekš minētajā subskribentu sarakstā¹), ir izdevies piesaistīt 150 Alberta dālderus, no kuriem 60 Alberta dālderu atdoti Stefenhāgenam kā samaksa par tipogrāfijas pakalpojumiem². Tātad, pārdodot visu 2400 eksemplārus lielo „Dziesmu” tirāžu, kopējie ieņēmumi būtu 300 dālderu, bet poligrāfiskās izmaksas – tikai 20 % no grāmatas cenas.

Lai arī šīs ieceres attaisnojās tikai daļēji, „Dziesmu” tirāžas realizētā eksemplāru daļa papildus izdevumiem ienesa 150 % ieņēmumu. Naudas izteiksmē tie bija 100 Alberta dālderu, kas vēlāk izlietoti Neredzīgā Indriķa turpmākās dzīves vajadzībām: „50 Alb. dālderu izdots, apgādājot visnepieciešamāko viņa saimniecībai un kāzu sarīkošanai, un tikai kādi 50 Alb. dālderu atlikās kā neliels kapitāls viņa nākotnes nodrošināšanai”³. Ņemot vērā, ka Neredzīgā Indriķa grāmatas 55 lappusēs bija tikai 14 dzejoļi, atlīdzība, kuru saņēma neredzīgais dzejnieks, vērtējama kā ļoti ievērojama.

¹ **Neredzīgais Indriķis.** *Tā Neredzīga Indriķa dziesmas*, 7.–15. lpp.

² **Lejnieks, K.** Neredzīgā Indriķa dzīve un dziesmas. **No: Neredzīgais Indriķis.** *Dzīve un dziesmas*, 57.–59. lpp.

³ **Lejnieks, K.** Neredzīgā Indriķa dzīve un dziesmas. **No: Neredzīgais Indriķis.** *Dzīve un dziesmas*, 58. lpp.

Garlībs Merķelis (1769–1850) plaši pazīstamā 1796. gadā publicētā darba „Latvieši” nodaļā „Kādā ceļā latviešiem dodama izglītība un brīvība” raksta (gan attiecinot to uz Vidzemi, kur zemnieku stāvoklis bija salīdzinoši sliktāks), ka dzimtbūšanas atcelšanas gadījumā pēc piecus gadus ilga „sagatavošanās laika” būtu piešķirama brīvība „ikkatram latvietim, kas samaksājis trīsdesmit līdz četrdesmit dālderu”, piebilstot, ka Vidzemes zemniekam tā būtu ļoti liela summa, kas varētu kalpot arī kā pierādījums, „ka attiecīgais cilvēks ir uzcītīgs un saimniecisks”.¹

Neredzīgā Indriķa „Dziesmas” ir viens no retajiem gadījumiem (un vērtējams kā izņēmuma parādība) latviešu dzejas izdošanas vēsturē līdz 19. gadsimta vidum, kad izdevējdarbības aplēsēs parādās tāda izdevumu pozīcija kā autoratlīdzība. No 18. gadsimtā Rietumeiropas grāmatu apgādos vēl pastāvējušās prakses, kad samaksa autoram par viņa darba ieguldījumu bija īpašs, no devēja puses labprātīgs pagodinājuma un atzinības veids, šis gadījums atšķīrās ar to, ka naudas avots summai, kas tika atvēlēta Neredzīgajam Indriķim par viņa grāmatu, bija ieņēmumi par viņa darba pārdotajiem eksemplāriem.

Latvijā autora un izdevēja attiecības noteica iepriekšējos gadsimtos iedibinātās tradīcijas un priekšstati par literāro daiļradi. Juridiski korektas, uz savstarpējas vienošanās pamata panāktas līgumattiecības starp autoru un izdevēju nebija raksturīgas.

Laiku pa laikam veltījumu sacerējumu adresāti mēdza dāsni pateikties autoriem, savulaik arī Neredzīgajam Indriķim (skat. nodaļu ”Literāras reminiscences Neredzīgā Indriķa sacerējumos”). Taču minētās pateicības izpausmes nav pielīdzināmas autoratlīdzībai šī jēdziena jaunlaiku izpratnē, kur honorārs ir balstīts līgumattiecībās ar izdevēju. Naudas summai vai veltēm, ko šajos gadījumos saņēma darbu autori, bija pagodinājuma (no latīņu ‘honor’), mecenātisma vai sociāla atbalsta raksturs.

Juridisko nenoteiktību varēja ietekmēt arī tas, ka autori, jo īpaši tautas grāmatu nozarē, galvenokārt izpaudās kā teksta sarūpētāji, savā darbībā nevairoties no plāgiātisma, slēptiem tulkojumiem un brīviem literārā pirmavota pārstrādājumiem, līdz ar to arī īpaši nepretendējot uz savām autortiesībām. Apgādu īpašnieku un, starp citu, arī periodisko izdevumu redaktoru attieksmi pret autoriem noteica arī literātu sociālais statuss – literatūra viņiem parasti bija papildu nodarbe, kas nesaistījās ar iztikas ieguvu.

Literāro daiļradi par profesionālu darbības jomu, kas būtu arī atalgojama, izdevējdarbības praksē sāka uzlūkot samērā vēlu. Tikai 19. gadsimta 60. gados parādījās

¹ Merķelis, G. *Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimteņa beigās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999, 158. lpp.

pirmās liecības par jaunlaiku literatūrai raksturīgu autora un izdevēja finansiālu attiecību veidošanos.¹

Šajā ziņā situācija Latvijā īpaši neatpalika no Vācijas. Arī tur autora un izdevēja attiecību regulācijai nepieciešamo likumu izstrāde aizsākās tikai 18. gadsimta beigās (Prūsijā – 1794. gadā) un dažādās tās zemēs norisinājās visu 19. gadsimtu.²

Apgaismības laikmetam raksturīgā sajūsmība par talantīgo dzimtļaužu puisi, kuru „droši var saukt par ģēniju”³, izraisa jautājumu par to, vai ieņēmumi par viņa „Dziesmu” subskripcijas un prenumerācijas ceļā pārdotajiem eksemplāriem ir samērojami ar citu sava laika dzejas grāmatu izmaksām un vai ievērojamā peļņas tiesa šajā gadījumā nav ārkārtas parādība, ziedojums, kas iegūts no „dzimtļaužu ģēnijam” labvēlīgiem laikabiedriem. Atbildi uz to iespējams rast, salīdzinot saglabājušās ziņas par citiem šī laika dzejas izdevumiem.⁴ Dažādos avotos pieejamais datu kopums ir pietiekams, lai ievērojamai daļai dzejas izdevumu būtu iespējams aprēķināt vienas lappuses cenu (skat. 1. tabulu), kas ir nepieciešams parametrs objektīvu salīdzinājumu veikšanai.

1. tabula. Daiļliteratūras izdevumu cenas un izplatība: dzejoļu krājumi 1789–1850

N r. p.k. / Slv ⁵ nr.	Izdevuma nosaukums, apjoms	Cena	1 lappuses cena	Piezīmes
1./485	Stenders, G. F. <i>Ziņģu lustes</i> . 2. d., Jelg.: Stef., 1789. 94 lpp.	1804 16 vērd.	0,09 vērd.	1. izd. Pārdošanā kopā ar 1. d.
2./486	Stenders, G. F. <i>Ziņģu lustes</i> . 2. d. Rīga: [Millers], 1789. 88 lpp	10 vērd.(neies. eks. cena 8 vērd.)	0,11 (0.09) vērd.	2. izd.
3./506	Stenders, G. F. <i>Ziņģu lustes</i> . 1. d. Jelg.: Stef., 1785. 93 lpp. [papildmetiens 1790. gadā]	1793–1796 kopā ar 2. d. 12 vērd. 1804 16 vērd.	0,06 vērd.; 1804 0,09 vērd.	3. izd. papildmetiens. Tirāža 1500 eks. Pārdošanā kopā ar 2. d.
4. /507	Stenders, G. F. <i>Ziņģu lustes</i> . 2. d., Jelg.: Stef., 1789. 94 lpp. [1. izd.1. papildmet.; 1790 vai 1791]			1.izd. papildmetiens. 1823 noliktavā 482 eks.
5./550	Stenders, A. J. <i>Jauna</i>	Uz atsev.1(lp.?)	0,5 vērd.(uz	1795–1804

¹ Piemēram minama 1862.–1864. gada Rīgas izdevēja Hekera sarakste ar J. Ruģēnu, kurā autors nesekmīgi mēģina vienoties par vairāku savu darbu honorāriem, to skaitā rokrakstā palikušo J. Millera poēmas „Ijābs” pārstrādājumu (LNB R X 1, 1, 9).

² **Plaul, H.** *Illustrierte Geschichte der Trivialliteratur*. Leipzig, 1983, S. 79.

³ **Elferfeld, K. G.** Nachricht an das Publikum. *Wöchentliche Unterhaltungen*. Nr.9, 1806, S. 134.

⁴ Šāda veida saglabājušās ziņas ir publicētas bibliogrāfiskā rādītāja *Seniespiedumi latviešu valodā* ievietotajos izdevumu bibliogrāfiskajos aprakstos.

⁵ SLV – iespieddarba numurs kopkatalogā *Seniespiedumi latviešu valodā 1525–1855*. Rīga, 1999.

	<i>gada vēlēšanas.</i> Jelg.: Stef., 1793. 24 lpp.	c. 1 vērd.	atsev. lp.); 1795–1804 0,17 vērd.; 1824–1834 0,20 kap. sudr.	neies.c.4 vērd. , 1824–1834 5 kap. sudr. Dzejoļi tirgoti arī uz atsev. lp. 1(lp.?) c. 1 vērd.
6./ 782.	<i>Tā Neredzīga Indriķa Dziesmas</i> Jelg. : Stef., 1806. [15],40 lpp.	1807–1813 10 vērd.; 1824 20 kap. sudr. 1829. 25 kap. sudr.	0,18 vērd.; 1824 0,36 kap. sudr. 1829 0,45 kap. sudr.	2400 tirāža 1808 nolikt. ap 1000 eks.; 1819 ap 800 eks., atlikums nodots Apriķu dr. mācīt. J. H. F. Grotam.
7./873	Stenders, A. J. <i>Dziesmu kalendārs uz 1811.</i> Jelg. : Stef., 1810 vai 1811. 32 lpp.	1813 6 vērd.; 1824 59 10 kap. sudr.	0,18 vērd.; 1824–59 0,31 kap. sudr.	
8./ 1135	Stenders, G. F. <i>Ziņģu lustes.</i> 1. d. Jelg.: Stef. [1823–1827]. 93 lpp [3. izd. 2. papildmet.] –.	1825.g. kopā ar 2.d. 25 kap. sudr.	0,13 kap. sudr.	Tir. 3000 eks. 1828. nolikt. - 2650; 1832 -2220 eks.
9./ 1162	Stenders, G. F. <i>Ziņģu lustes.</i> 2. d., Jelg. : Stef., [1824 –1826]. 94 lpp [1. izd. 2. papildmet.	1824-1828. kopā ar 1.d. – 25 kap. sudr.	0,13 kap. sudr.	Tirāža 3000; 1832 nolikt. 2000eks.
10./ 1207	Hūgenbergers, K. <i>Derīgs laika kavēklis</i> : 1. – Jelg., 1826. [8], 95 lpp.	Ar iesp. vāku 1828–1832 35 kap. sudr.; 1853–1898 40 kap. sudr. Kopā ar 2. pusi 1847–62 50 kap. sudr.	0,17 kap. sudr. 1853–1898 0,38 kap. sudr. 1853–1898 0,20 kap. sudr. Ar 2. pusi kopā 1847–62 0,25 kap. sudr.	1828 nolikt. 2000 eks., 1832 nolikt. 1762 eks.
11./ 1227	Hūgenbergers, K. <i>Derīgs laika kavēklis</i> : 2. Jelg, 1827. [4], 96 lpp.		Skat.1.daļu	1828 nolikt. 1883 eks.
12./ 1404	Šulcs, R., Mīlihs , G. <i>Mūsu Grietiņa</i> : 6 dz.ar notīm. Jelg., 1835. 15 lpp.	50 kap. sudr.	3,3 kap. sudr.	Iepriekš publ. LĻDR 1834; izd.pēc 1855
13./ 1621	Šulcs, L. O. K. <i>Jānim Gutenbergim šīs 17 dziesmas.</i> Jelg., 1840. 48 lpp	Daļa izpl. bez maksas; 1847 10 kap. sudr.; ies. eks. 20 kap. sudr.	0,20 kap. sudr.;	Iepriekš publ. LA 1838
14. /2058	Stenders G. F. <i>Ziņģu lustes.</i> 1. d. Jelg., 1849. 92, [3] lpp.	1854-1860 kopā ar 2. d. 30 kap. sudr.	0,16 kap. sudr.	
15. / 2114	Rātminders, J. <i>Stāstu dziesmas.</i> Rīga, Hekers,1850. 32 lpp.	10 kap. sudr.	0,31 kap. sudr.	

Aprēķini liecina, ka Elferfelda apgādātās „Dziesmas” nebija no sava laika lētākajiem izdevumiem. Neredzīgā Indriķa dzejas iespieduma viena teksta lappuse ir tieši divas reizes dārgāka nekā viena lappuse tajā laikā pie Jelgavas iespiedēja Stefenhāgena tirgotajām G. F. Stendera „Ziņģu lustēm” (0,18 un 0,09 vērđiņi). Savukārt Neredzīgā Indriķa grāmatas cena proporcionāli ir tuva otram Elferfelda 1804. gadā apgādātajam izdevumam „Līksmības grāmata” (0,16 vērđiņi par lappusi), kā arī sakrīt ar A. J. Stendera 1811. gadā klajā laistā „Dziesmu kalendāra” cenu un līdzinās viņa otras grāmatas „Jauna gada vēlēšanas” cenai 19. gadsimta sākumā (lappuse 0,17 vērđiņi). Šie novērojumi ļauj secināt, ka Neredzīgā Indriķa dzejas krājuma izmaksas bija līdzīgas vairumam šī laika dzejas grāmatu, izņemot garantētu pircēju atsaucību guvušos Vecā Stendera „Ziņģu lustu” sējumus. Tas vēlreiz apliecina šī autora īpašo vietu latviešu literatūrā.

Raksturojot 19. gadsimta dzejas grāmatu izplatību un grāmatu tirgus īpatnības, vispirms jānorāda, ka naudas līdzekļu aprīte grāmatniecībā bija gausa, jo izdevumu realizācija iestiepās vairākus gadu desmitus ilgā laika posmā. To kompensēja samērā augstais cenu līmenis (kā iepriekš minēts, Neredzīgā Indriķa grāmatai tika noteikta cena, kas piecas reizes pārsniedza poligrāfijas izmaksas). Par to, ka dzejas izdevumiem šajā ziņā nebija izņēmuma statuss, liecina Stefenhāgenu apgāda darbībai veltītais A. Apīņa un S. Šiško pētījums, kurā ar atšķirīgu metodiku, balstoties uz papīra un poligrāfijas izmaksu cenām, aprēķināts, ka arī citu izdevumu veidiem – garīgajai literatūrai, kalendāriem, daiļliteratūrai (dzejas grāmatu šajās aplēsēs nebija) cenas vairākkārt pārsniedza ieguldījumus ražošanai.¹

Finansiālā aspektā dzejas izdevumi līdz 19. gadsimta vidum iekļāvās latviešu grāmatniecības kopainā. Profesionālie izdevēji samērā ātri atguva grāmatu poligrāfiskajā ražošanā ieguldītos līdzekļus, bet peļņas tiesu pamazām ienesa pastāvīgā pārdošanā esošās grāmatu rezerves, kas glabājās noliktavā.

Atšķirībā no Elferfelda, kas grāmatu apgādāšanai pievērsās epizodiski, galvenokārt personisku un idejisku apsvērumu virzīts, Stefenhāgens, kam grāmatu iespīšana un realizācija bija vienīgais ienākumu avots, vairāk orientējās uz darbiem ar garantētu noiētu. Pateicoties izvīrstajai apgāda infrastruktūrai (spīestuve, noliktava, sadarbības partneri grāmattirdzniecībā, veikals), viņš dažkārt varēja atļauties noteikt arī zemākas grāmatu cenas. Tomēr arī šādos gadījumos, kā liecina, piemēram, „Ziņģu lustu” 1. daļas 1790. gada 1500 eksemplāru papildmetiena noieta rekonstruētās aplīses, ienākumi ievērojami pārsniedza pašizmaksu. Proportcionāli izdevuma apjomam, pielīdzinot poligrāfijas izmaksu cenu Elferfelda apgādātajām Neredzīgā Indriķa „Dziesmām” (Stendera „Ziņģu” gadījumā tā būtu

¹ Apīnis, A., Šiško, S. Jelgavas izdevēji Stefenhāgeni latviešu grāmatniecībā. *Bibliotēku zinātnes aspekti*, 2(7), 1979, 172. lpp.

ap 100 dālderiem) un realizējot visu tirāžu par viszemāko cenu (12 vērđiņiem kopā ar 2.daļu; taču daļa tirāžas tirtgota atsevišķi par augstāku cenu – 16 vērđiņiem) „tīrie” papildu ieņēmumi būtu 125 dālderī¹.

Vērtējot Stefenhāgena izdevējdarbības rentabilitāti, jāņem vērā, ka spiestuves pakalpojumi viņam nebija jāpērk ārpusē un poligrāfijas izdevumu peļņas tiesa palika viņa rīcībā. Apgāda ienesīgumu vairoja arī tas, ka honorāri grāmatu autoriem parasti netika maksāti.

Maza apjoma dzejas iespieddarbi (piemēram, A. J. Stendera „Jauna gada vēlēšanas”), līdzīgi kā citu literatūras nozaru nelielie izdevumi, bija dārgāki. To cenas, kas parasti bija salīdzinoši zemākas, šo parādību darīja pircējiem nepamanāmu.

Atsevišķos gadījumos grāmatas izdeva paši autori. Realizējot kaut daļu tirāžas, līdz ar peļņu viņi saņēma arī atlīdzību par savu darbu. Sākotnēji neiztirtotā daļa parasti palika Stefenhāgena rīcībā tālākai realizācijai. Starp šāda veida izdevumiem minams Elferfelda dažādu žanru krājums „Līksmības grāmata”, kuras pietiekami veiksmīgais noiets varētu būt iedrošinājis viņu apgādāt arī Neredzīgā Indriķa „Dziesmas”.

Ar Neredzīgā Indriķa krājuma iznākšanu 1806. gadā uz ilgāku laiku aprīma literārās aktivitātes, kas saistījās ar dzejas grāmatu publicēšanu. Apsīkums šajos gados skāra arī citus laicīgās literatūras veidus. Kā atzīmējis grāmatniecības vēsturnieks A. Apīnis, „no 1812. gada līdz 1822. gadam nav iespiesta neviena daiļliteratūras grāmata”².

Šīs parādības cēloņi varētu būt meklējami gan vilšanās sajūtā un ideālu krīzē, ko intelektuāļos (un vācbaltieši nebija izņēmums) bija izraisījusi Francijas revolūcija, gan Napoleona kara radītajos satricinājumos, kas mākslinieciskos meklējumus un literārās aktivitātes atvirzīja vēl dziļākā sabiedriskās apziņas perifērijā. Iespējams arī, ka literārā procesa kvantitatīvais izsīkums ir skaidrojams ar to, ka daiļradē dominējušā racionālisma programmatisko uzstādījumu pirmreizīgums jau bija izsmelts.

Literārās dzīves atjaunotne ir vērojama pirmajā desmitgadē pēc dzimtbūšanas atcelšanas. 1822. gadā Jelgavā darbību uzsāka latviešu laikraksts „Latviešu Avīzes”. 1824. gadā tika nodibināta „Latviešu literārā (draugu) biedrība” (*Lettisch–Literärische Gesellschaft*), kas savā darbībā ietvēra gādību par latviešu rakstniecību. Arī grāmatniecībā šis laiks atspoguļojas ar izdevumu skaita kāpumu un jauniem izdevumiem visās laicīgās literatūras nozarēs.

¹ 1 dālderis = 80 vērđiņu

² Apīnis, A. *Latviešu grāmatniecība : no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām*. Rīga : Liesma, 1977, 113. lpp.

Dzejas jomā nozīmīgākā parādība ir Ārlavas mācītāja Kārļa Hūgenbergera divsējumu krājuma „Derīga laika kavēklis” (1826–1827) iznākšana. Līdzīgi kā lielākajai daļai agrāko daiļliteratūras izdevumu, kuros bija apkopoti dažādu autoru darbu tulkojumi, arī Hūgenbergera „Derīga laika kavēkļa” sējumiņiem piemita antoloģijas iezīmes. Līdzās oriģināldzejoļiem tajos ietilpa K. F. Gellerta, J. V. Gētes, J. P. Hēbeļa, Ž. Lafontēna, F. Šillera u. c. autoru darbi. Hūgenbergera darbu popularitāti un izplatību raksturo vērtējums, ko par „Derīga laika kavēkļa” autoru savulaik bija izteicis Ernests Dinsbergs, kam Hūgenbergers bija neapšaubāma autoritāte: „Slavens dzejnieks, vairāk teorētiskā vīzē, bet praktiskā vīzē, lai gan cieši tajā mēģinājās, netapa Stenderim klāt. Viņa dzejas vairāk prātu attīsta nekā sirdi sasilda.”¹ Tomēr Hūgenbergera dzeja savas relatīvi augstās filoloģiskās kultūras dēļ bija paraugs daudziem 19. gadsimta literātiem, to skaitā, Ernestam Dinsbergam, Ernestam Ferdinandam Šēnbergam (1825-1894), Frīdriham Mālbergam (1824–1907), Jurim Alunānam (1832–1864)². Hūgenbergers bija viens no ražīgākajiem sava laika literātiem, ar kura vārdu 19. gadsimta pirmajā pusē saistās četru dzejas grāmatu pirmizdevumi.

Bez jau minētajiem „kavēkļiem” 1850. gadā nāk klajā Hūgenbergera leģenda dzejā „Lielais Kristaps jeb Kristus nesējs”, bet 1855. gadā „Daždažādu rakstu” pirmais sējumiņš, kur 30 lappušu burtnīcā apvienoti divi sacerējumi – G. A. Birgera (*Bürger*, 1747–1794) pasakas „Ķeizers un tētis” un A. Kocebū (*Kotzebue*, 1761–1819) komēdijas „Vecpuisis un asakas” atdzejojumi. Šīs grāmatas, tāpat kā „laika kavēkļa” sējumi, savu vietu parasti atrada inteliģentāko latviešu lasītāju grāmatu plauktos.

Apmēram trešdaļa no „Derīga laika kavēkļa” krājumos ietvertajiem 72 dzejas sacerējumiem bija iepriekš publicēta arī laikraksta „Latviešu Avīzes” 1824.–1826. gadagājumu numuros. Prakse atkārtot grāmatās periodikas publikācijas latviešu dzejas izdošanā saglabājās arī turpmākajos gados. Būtiskākā 19. gadsimta 30. un 40. gadu laikrakstu publikāciju daļa – latviskas izcelsmes autoru Dinsberga, Līventāla, Rugēna dzejoļi – 19. gadsimta 60. gados nāca klajā arī grāmatās.

1827. gadā gandrīz vienlaikus nāk klajā divi Frīdriha Šillera „Zvana dziesmas” (*Das Lied von der Glocke*) latviskojumi. Viens no tiem ar nosaukumu „Tā dziesma no baznīcas pulksteņa” Kārļa Hūgenbergera atdzejojumā publicēts viņa krājumā „Tā derīga laika kavēkļa

¹ **Dinsbergs, E.** *Skolas bibliotēkas grāmatas. 1878.* Rokraksts Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā: Dinsbergs, E. Rokraksti, I. 34. lpp.

² **Čakars, O.** „Sirmais latviešu mīlotājs”. *No: Varavīksne 1984.* Rīga : Liesma, 1984, 121.–126. lpp.

otra puse”¹ , otrs – Jākoba Florentīna Lundberga „Dziesma no baznīcas pulksteņa” latviskojums – atsevišķā izdevumā² .

Hūgenbergera un Lundberga tulkojumu gandrīz vienlaicīga publicēšana liecina gan par tulkotā sacerējuma nozīmīgumu pašu tulkotāju apziņā, gan par literārās darbības (un līdz ar to arī literārā procesa) profesionalizēšanos un literatūrzinātnei specifisku kritēriju veidošanos atdzejas jomā.

Šīs parādības iedīgļi bija jaušami jau 19. gadsimta sākumā, kad ar nelielu laika atstarpi nāca klajā Elferfelda un A. J. Stendera veiktie Šillera „Odas priekam” latviskojumi.

Lundberga tulkojuma izdevums, kā to ļauj secināt vācu valodā pievienotie priekšvārdi³, bijis iecerēts ne tikai kā zemnieku lasāmviela, bet arī literārs mēģinājums, kam jāliecina, ka vācu klasiķu darbus „arī mūsu latviešu valodā varētu pārtulkot”⁴ To, ka izdevuma tirāža nav bijusi liela, rāda iespiedēja Stefenhāgena noliktavā 1828. gadā palikušo neizpārdoto eksemplāru skaits (255)⁵ neilgi pēc darba iznākšanas.

Lundberga tulkotā „Dziesma no baznīcas pulksteņa” laikposmā līdz 19. gadsimta vidum ir vienīgais šādi ievirzīts iespieddarbs, jo sākot ar 1828. gadu, kad klajā nāk Latviešu literārās biedrības rakstu krājuma „Magazin..” 1. sējums, latviešu dzejas jomā ieinteresēto vācbaltiešu literātu poētikas un tulkošanas prasmju izkopšanas centieni lielā mērā ir saistāmi ar šo izdevumu.⁶

19. gadsimta 30. un 40. gadi dzejas nozarei grāmatniecībā ir patukšs laiks. 1835. gadā grāmatas izdevumā nāk Rūdolfa Šulca (*Schulz*, 1807–1866) un Gotfrīda Heinriha Mīliha (*Mylich*, 1773–1837; iespējams, arī šīs grāmatas izdevējs) iepriekš laikrakstā „Tas Latviešu Ļaužu Draugs”⁷ publicēts sešu dziesmu cikls ar notīm „Mūsu Grietiņa”.

No laikraksta (šajā gadījumā „Latviešu Avīzēm”) ir pārpublicēti visi teksti arī otrajai šajā laikposmā izdotajai dzejoļu grāmatai – 1840. gadā Jelgavā iespiestajam, domājams, pēc V. Pētersa–Stefenhāgena (1803–1873) ierosinājuma sagatavotajam Lībegota Oto Konrāda Šulca (*Schulz*, 1772–1840) krājumam „Jānim Gūtenbergim par godu šīs septiņpadesmits dziesmas sarakstītas ..”⁸.

¹ **Hūgenbergers, K.** *Tā derīga laika kavēkļa otra puse*. Jelgava : J. V. Stefenhāgens un dēls, 1827, 2.– 14. lpp.

² **Šillers, F.** *Dziesma no baznīcas pulksteņa*. Pārtulkota no vāciskas valodas caur Biržu un Salas draudzes mācītāju Lundbergu. Jelgava : J. V. Stefenhāgen un dēls, 1827. 16 lpp.

³ **Šillers, F.** *Dziesma no baznīcas pulksteņa*. Jelgava, 1827, 3.–4. lpp.

⁴ Par Šillera darbu tulkojumiem sk. arī promocijas darba nodaļā „Prieka fenomens 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā latviešu dzejas publikācijās”.

⁵ *Seniespiedumi latviešu valodā*, 353. lpp.

⁶ Skat. promocijas darba apakšnodaļu „Dzejas publikācijas Latviešu literārās biedrības rakstu krājumā „Magazīnas”: 1828–1855”.

⁷ *Tas Latviešu Ļaužu Draugs*, Nr.5, 26, 33, 41, 51, 52, 1834.

⁸ *Latviešu Avīzes*, Nr.18, 24–32, 35, 38, 42, 1838.

Visu iepriekš minēto grāmatu autori, izņemot Neredzīgo Indriķi, ir Kurzemes mācītāji. Šajā laikā laicīgās dzejas jomā darbojās arī vairāki vidzemnieki, tomēr viņu darbības apjoms bija ievērojami mazāks. Ar Karla Eduarda Napjerska (*Napiersky*, 1793–1864) gādību pēc autora nāves tika publicēts Kristofa Reinholda Girgenzona literārais mantojums, kur dažādu žanru krājumā „Stāsti, pasakas, dziesmas un mīklas par pamācīšanu un izlustēšanu” (Jelgava, 1823) ir arī virkne dzejoļu.

Tikai viena dzejoļu grāmata – Rīgas Jāņa draudzes baznīcas skolas skolotāja Jāņa Rātmindera krājums „Stāstu dziesmas”, kurā vairums sacerējumu ir bērnu dzejoļi, 1850. gadā tika iespiesta Rīgā.

Atšķirības, kādas pastāvēja starp abiem novadiem, visupirms var izskaidrot ar vieglākām publicēšanās iespējām, kādas autoriem sniedza Jelgavas tipogrāfa J. F. Stefenhāgena uzņēmums. Taču spiestuves bija arī Rīgā. Vidzemes mācītāju literārās aktivitātes cēloņi bija meklējami daudz dziļākās vēsturiski izveidojušās literatūras telpas atšķirībās (vairāk sk. promocijas darba daļā „Latviešu dzejas publikācijas 1789–1855 un vienotas literatūras telpas izveides process”)

1. 1. 1. 1. Triviālijas

Starp laikposmā no 1796. līdz 1854. gadam iespiestajiem dzejas darbiem vairāki izdevumi ir saistāmi ar triviālliteratūras aizsākumiem šajā nozarē, kas literārajā procesā pilnīgas izpausmes ieguva vēlākajos gados.

Līdzīgi kā tas ir citām tautām¹, arī latviešu dzejas izdošanas vēsture liecina, ka daiļrades viela un paraugi triviālizdevumiem parasti tiek meklēti starp plašā lasītāju publikā sensenī labi apgūtiem un iecienītiem dzejas paraugiem vai tiem analogām literārām vērtībām.

Raksturīgs piemērs šajā ziņā ir Ziemeļu kara gados sacerētais un 1703. gadā iespiestais Liborija Depkina (*Depkin*, 1652–1708) dzejas vēstījums par Kundziņsalas zvejnieku Jāni Stakli, kas, atstājot zviedru armiju, pārgājis poļu pusē. Sākot ar 1788. gadu „Tā savu daždažādu noziegatību savādi savas neapdomātas ķēniņa zaimošanas dēļ uzmeklēja un pazudināja Jāņa Stakela, kad tam caur augstu ķēniņa tiesu tape nospriests dzīvam no apakšā ar skriteļi daudzītam un uz stabu naglātam pēc četrās daļās dalītam tapt, gaudu dziesma, iekš kā viņš nāves galā, cietumā būdams, papriekš savus grēkus atzinis, nožēlojis, Dievam nolūdzis un visiem drošniekiem vienu biedināšanas liecību atstājis pie viņas nelaimes nolūkoties, kāda taisna un briesmīga sodība visiem patgalvīgiem nezticamiem ķēniņa pavalstniekiem un

¹ Salīdzinājumam ar poļu literatūru skat. : **Dunin, J.** *Papierowy bandyta*. Łódź, 1974. 307 s.; ar vācu: **Plaul, H.** *Illustrierte Geschichte der Trivialliteratur*. Leipzig, 1983. 263 S.

citiem noziegušiem ļaunu darītājiem pienākās, labākas sargāšanās dēļ latviskā valodā pārcelta”¹ ar vienkāršotu nosaukumu „Meldeija” (tautā saukta arī par „Stakles dziesmu (ziņģi)”) uz pārlocītas lapas (4 lpp.), nevis mazā grāmatiņā (8 lpp.), kāds bija pirmizdevums, J. F. Stefenhāgena spiestuvē nāca klajā vismaz sešos atkārtotos iespaidumos². Pilnībā citētais tolaik vēl baroka laikmetam raksturīgais „smagais” dzejoļa nosaukums tajos ir atmests. „Meldeija”, kā liecina grāmattirdzniecības sludinājumi, bija pārdošanā gandrīz visu 19. gadsimtu. Ilgu laiku tā bija vienīgais šādi trivializējies iespaiddarbs.

Tikai sākot ar 1852. gadu, kad Jelgavā tika nodibināta J. H. Hofmaņa un A. Johansona spiestuve, dzejas triviālības grāmatu tirgū nonāca regulāri. Izņemot vienu dzejas vienlapu, kas iespiesta L. Hartunga spiestuvē Rīgā³, līdz 1855. gadam J. H. Hofmaņa un A. Johansona poligrāfijas uzņēmumā nāca klajā visi (kopskaitā deviņi) šo gadu dzejas triviālizdevumi – sešas vienlapas un trīs sīkgrāmatiņas⁴.

Starp šiem izdevumiem uzmanības vērts ir Gotfrīda Augusta Birgera (*Bürger*, 1747–1794) balādes „Lenore und Blandine” tulkojums, kas 19. gadsimtā iemantoja noturīgu popularitāti. Lokalizējumā ar nosaukumu „Kārlis un Anniņa” līdz 1855. gadam 16 lappušu brošētā izdevumā šis darbs tika izdots divas reizes, bet pēc promocijas darbā aplūkotā laikposma – 1881. gadā – piedzīvoja piekto izdevumu. Birgera vēstījuma emocionalitāte vienkāršotās izpausmēs saglabājās arī mums nezināmā atdzejojātāja veikumā.

Par Hofmaņa un Johansona uzņēmumu grāmatniecības vēstures literatūrā ir maz ziņu, parasti tas tiek pieminēts garāmejot.⁵ 1855. gadā šī spiestuve bankrotēja, bet 1856. gadā tika izūtrupēta. Lai arī īpašnieki balstījās uz populāras lasāmvielas izdošanu un piesaistīja nozīmīgus pasūtītājus (no 1853. līdz 1856. gadam, laikā, kad laikraksta tirāža strauji pieauga, šajā tipogrāfijā iespieda „Latviešu Avīzes”), spiestuves ieņēmumi, samērojot tos ar investīcijām, būs bijuši nepietiekami.

Uz ātru naudas apriti un tirgus nosacījumiem vērsta poligrāfijas uzņēmuma stratēģija 19. gs. 50. gadu sākumā latviešu grāmatniecībā vēl, iespējams, nevarēja pilnībā realizēties. Tomēr šāda jaunu, kapitālistiskajam ražošanas veidam raksturīgu pazīmju ielaušanās un „sabiezēšana” pat tik marginālā grāmatniecības nozarē kā dzeja liecina par iepriekšējā grāmatniecības (un vienlaikus literatūras) vēstures posma tradīciju izsīkumu un jauna perioda sākotni.

¹ *Seniespiedumi latviešu valodā*, 75.–76. lpp.

² *Seniespiedumi latviešu valodā*, 172, 208. lpp.

³ *Seniespiedumi latviešu valodā*, 615. lpp.

⁴ Par dzejas triviāliju izdevumiem skat.: **Klekere, I.** Ziņģu lapu izdevumi 19. gadsimtā. *No : Daiļliteratūra latviešu grāmatniecībā*. Rīga : Avots, 1991, 36.–49. lpp.

⁵ Skat. : **Labrence, L.** *Jelgavas grāmata*. Rīga : Zinātne, 1984, 26. lpp.; **Apinis, A.** *Latviešu grāmatniecība*, 131., 145. lpp.

1. 1. 2. Svinību sacerējumi¹

Svinību sacerējumi Kurzemē un Vidzemē sakuploja 17. gadsimtā. Līdzīgi kā citās Eiropas zemēs, to uzplaukums saistās ar baroka laikmeta literatūru. Gadu gaitā svinību sacerējumi izveidojās par šejienes vācbaltiešu kultūrvēsturiskās kopienas literāru tradīciju. Mainoties literārajiem virzieniem un modei, mainījās arī dzejas teksti. Lai arī lielajam sacerējumu kopumam trūkst mākslinieciskas vērtības, tā atsevišķie iespaiddarbi ir interesanti sociālā aspektā kā savam laikam nozīmīgu notikumu, sabiedriskās etiķetes un literārās modes liecības.

Laiku pa laikam tie ir saistījuši pētnieku interesi, bet pirmie sistemātiskie publikāciju apkopojumi ir radušies tikai pēdējos gados.² Latviešu valodas un literatūras vēsturnieki ir pievērsušies izdevumiem latviešu valodā un latvisko tekstu iespaidumiem starp citvalodu, parasti vācu un latīņu, tekstu rindām.

18. gadsimtā, pārdzīvojot vispārējo Ziemeļu kara gadu izraisīto kultūras panīkumu, svinību sacerējumu literārā tradīcija, pakāpeniski demokratizējoties, apaugot ar sava laika literatūras stilistiskajām iezīmēm, nostiprinājās birģeriskajā vidē un lauku iedzīvotāju vāciskās elites lokā.

„Latviešu seniespiedumu kopkatalogā” ir reģistrēti 105 svinību sacerējumi, kas nākuši klajā promocijas darbā aplūkotajā laikposmā. Šajā izdevumu grupā izdalās divas izcelsmes ziņā atšķirīgas iespaiddarbu grupas, kurās ir ietilpināmi gandrīz visi sacerējumi.

Skaitliski mazākajā grupā ietilpst 16 latviskie veltījumi Kurzemes muižnieku sadzīves godiem un sabiedriskajiem notikumiem, kas nākuši klajā laikposmā līdz dzimtbūšanas atcelšanai un pirmajos gados pēc tās.

Otrā un lielākā svinību sacerējumu grupa aptver latviešu inteliģences un Rīgas latviešu pilsonisko aprindu svinību sacerējumus, kas sāka iznākt 19. gadsimta 30. gadu otrajā pusē. Laikā no 1836. līdz 1855. gadam publicēti vismaz 86 šādi iespaiddarbi.

Visus šeit aplūkotos jaunlaiku svinību sacerējumus apvieno to īpašā sociālā būtība, kas, iespējams, var izskaidrot literārā aspektā ne sevišķi interesantā izdevumu veida noturīgumu un laiku pa laikam vērojamos „epidēmiskos” iespaidumu skaita pieaugumus: tie rādīja un

¹ Latviešu grāmatniecības un literatūras vēsturē ir vērojamas grūtības ar piemērota termina atrašanu šī veida iespaiddarbiem un tur publicētajiem literārajiem sacerējumiem (vācu valodā *Gelegenheitsschriften*). Terminu „svinību sacerējumi” (ar piezīmi, ka bēres ir cilvēka mūža pēdējās svinības) ir ieviesis grāmatzinātnieks un literatūrvēsturnieks A. Apinis.

² Skat.: *Handbuch des personalen Gelegenheitsschrifttums in Europäischen Bibliotheken und Archiven*. Herausgegeben von S. Beckmann und M. Klöcker unter Mitarbeit S. Anders. Bd. 12–15. Riga. Hildesheim : Zürich : New York, 2004.

radīja dzīvesveida normas un priekšstatus, orientierus un „mentālo modi”, kuras apguve sekmēja indivīdu adaptāciju mainīgā tempā mainīgajā sabiedrībā.

1. 1. 2. 1. Svinību sacerējumi Kurzemē

Svinību sacerējumi 18. gadsimta beigās Kurzemē radās un funkcionēja kā laicīgās literatūras sastāvdaļa. Rokoko stils, kas bija vērojams tēlotājā mākslā, savas izpausmes guva arī literatūrā un jo īpaši svinību sacerējumos, kas mākslinieciskajā izveidē tradicionāli bija orientēti sava laikmeta modes virzienā. Dzejoļu apjoms samazinājās – dažkārt rokoko „pērlīšu virkne” nepārsniedza pat trīs vai četras strofas.¹

Svinību sacerējumu autoru vidū ir minami vairāki mācītāji, kas vienlaikus darbojušies latviešu rakstniecībā, arī dzejas nozarē – Gothards Frīdrihs Stenders, Matiāss Stobe (*Stobbe*, 1742–1817), Kristiāns Frīdrihs Launics (*Launitz*, 1773–1832) u. c.

Dažkārt svinību dzejoļi, kas ir adresēti muižniekiem viņu godos, bija rakstīti it kā pateicīgo dzimtļaužu vārdā. Šī parādība sakņojās attiecībās, kas Kurzemes hercogistē vēsturiski bija izveidojušās starp muižniekiem un zemniekiem. Lai arī Kurzemē nebija sveši zemnieku nemieri, dzimtļaužu ekspluatācija un nabadzība, – apgaismības laikmeta gars un mode noteica to, ka publiskie uzstādījumi un sociālā etiķete saistījās ar sabiedriskas harmonijas ideāliem.

Raksturojot Kurzemes muižniecību, vēsturnieks Arveds Švābe raksta, ka „bez tam jāievēro, ka ilgas vēsturiskas attīstības rezultātā uz austrumiem un ziemeļiem no Daugavas bija izveidojies cits vācu muižnieka tips nekā Zemgalē un Kurzemē. Pretstatā vidzemniekiem, kas bija doktrināri un pat sīkas lietas pārvērtā par prestiža un principu jautājumiem, kurzemnieki bija reālpolitiķi ar devīzi „dzīvot un ļaut dzīvot”. Šī muižnieku reģionālā dažādība izpaudās arī attieksmēs pret zemniekiem”².

Vietējā lokā izveidojušies sadzīves attiecību strāvājumi saglabājās ilgus gadus vēl pēc dzimtbūšanas atcelšanas, par ko liecina, piemēram, 1836. gadā klajā nākušais viņa pagasta zemnieku vārdā adresētais apsveikuma dzejolis kāzu dienā Vārnavas (Vārenbrokas) muižniekam Frīdriham Rīdigeram (*Rüdiger*, 1783–1856)³.

¹ Skat.: **Launics, K. F.** Tam cienīgam Ilgu kungam Indrikam no Offenberga pie savas jaunas saimnieces pārvešanas no visiem Ilgu ļaudīm vēlēts. 29ta rudens-mēneša dienā. 1817. [B. v., 1817], [4] lpp.

² **Švābe, A.** *Latvijas vēsture. 1800–1914.* [Stokholma] : Daugava, 1958, 141. lpp.

³ *Savam augstam cienīgam dzimts-kungam, generalam un augsta ķeizera bruņiniekam, viņa kāzu dienā, tanī 5-tā janvarā 1836. Vārenbrokes pagasta bērni.* Jelgava : J. V. Stefenhāgens un dēls, 1836. [4] lpp.

Atsevišķos gadījumos Kurzemes svinību sacerējumi guva arī plašāku rezonansi, kas sniedzās pāri draudzes vai muižas robežām. Starp tādiem ir minams M. Stobes dzejolis, kas uzrakstīts pēc Vecā Stendera nāves 1796. gadā:

*Ar sirmu galviņu pēc astoņdesmits gadiem
Mūs atstājis – Pie tēviem, draugiem, radiem,
Nu Dieva klēpī mīt – ..
.. Gan šeitān dažā asariņa krīt!*¹

Stobes sacerējums, kas tika publicēts arī Jelgavas vācu laikrakstā „Mitauische Politische Zeitung” (1796, Nr. 50) pie iespiedēja Stefenhāgena bija nopērkams līdz 1859. gadam².

Vidzemes muižnieku sadzīvē „paraugattiecības” ar zemniekiem nebija aktuālas. Zināmi tikai pāris gadījumi, kad šādi svinību sacerējumi latviešu valodā likušies vēlami satiksmē ar guberņas augstākajām amatpersonām. Viens no tiem ir 1814. gadā iespiestais Rīgas mācītāja Paula Tīdemaņa (*Tiedemann*, 1766–1822) veltījums Vidzemes ģenerālsuperintendentam Kārlim Gotlobam Zontāgam (*Sonntag*, 1765–1827) viņa 25 gadu amata jubilejā, kurā autors vēršas pie adresāta „Vidzemes latviešu” vārdā. Arī otrs šī paša autora dzejolis ir veltīts augstai amatpersonai – Filipo Pauluči (*Paulucci*, 1779–1849) – „no Vidzemes zemniekiem 6tā janvarā 1821”, stājoties Vidzemes un Kurzemes ģenerālgubernatora amatā.

1. 1. 2. 2. Latviešu inteliģences un pilsonisko aprindu svinību sacerējumi

Sākot ar 19. gadsimta 30. gadu otro pusi svinību sacerējumu adresātu vidū bija arī latvieši – tā laika literāti, inteliģence un Rīgas nevācu aprindu turīgāko dzimtu pārstāvji. Literārā tradīcija, kas jau gadu desmitiem bija pastāvējusi vācbaltiešu pilsoniskajā vidē, nonāca arī nelielā latviešu sabiedrības daļā.

Pirmām kārtām šī parādība netieši vēstī par nacionālās pašcieņas vairošanos un latvisko identitāti apzinošu pilsonisko aprindu klātbūtni vāciskajā pilsētā. Divdesmit gadu laikā iespiestie svinību sacerējumi, kuru skaits tuvojās simtam, aptver samērā nelielu personu loku, kas vēl vairāk sašaurinās, aplūkojot autoru un adresātu sastāvu.

¹ **Stobe, M.** *Pie tā kapa tā cienīga G. V. Stendera, nelaika Sērpilles un Sonnakstes baznīkunga.* [Jelgava : J. F. Stefenhāgens, 1796], 1. lp.

² *Seniespiedumi latviešu valodā*, 212. lpp.

Pāri par septiņdesmit izdevumu ir saistībā ar Anša Leitāna (1815–1874) vārdu. Turklāt ievērojama daļa viņa literāro darinājumu palika paša ģimenē: ik gadus dzimšanas dienā tika apsveikta laulātā draudzene Katarīna, pagodinājumus dzejas lapu veidā dažkārt saņēma arī autora vecāki.

Taču liela daļa Leitāna tekstu (nenorādot autoru)¹ bija publicēti kā pasūtījumi citu personu vajadzībām. Līdzīgi kā 17. gadsimta Jelgavas dziesminieks Kristiāns Bornmanis (*Bornmann*, 1639–1714) un viņa laikabiedri, arī Leitāns veica literārus pakalpojumus, gādājot par vārda mākslas klātbūtni pilsētnieku godiem – laulībām, dzīves un amata gadskārtām u. c.

Ar Leitāna, Miķeļa Cirīša (1825-1868), Rātmindera un citu autoru svinību sacerējumu starpniecību latviešu literārajos tekstos ienāca daudz privātuma, vērojams, kā sabiedriskajā dzīvē pieauga ģimenes sociālais statuss. Leitāna veltījumi „savai sirdsmīļai laulības draudzenei”, „mīlam tēvam” un „mīļai mātei [...] no mīļodamiem bērniem” bija sava veida ģimenes dzīves „paraugdemonstrējumi”.

*It sevišķi to **Sieviņ** dārgā,
Sajutu šāgad's dzimtdienā,
Kad priekš man' necienīga, vārga –
Tas būs man mūžam piemiņā –
Tu tādu priek' sataisīji,
Pret ko nieks citi brangumi.²*

19. gadsimta pirmās puses svinību sacerējumos izgaismojas arī citas latviešu pilsonisko aprindu veidošanās sākumposmam nozīmīgas un sociumu konsolidējošas vērtības, kas saistās ar latviešu draudzi, skolu, kā arī personiskiem kontaktiem latviešu inteliģences un pilsētnieku vidē.

Šī iemesla dēļ svinību sacerējumi var būt nozīmīgs avots dažādu nozaru kultūras vēstures studijām un vajadzības gadījumā tiks pieminēti arī šajā promocijas darbā. Kā viens no pētījumiem, kur izmantoto avotu vidū ir arī 19. gadsimta pirmās puses latviešu inteliģences un pilsonisko aprindu svinību sacerējumi, minama Alekseja Apīņa apcere „Rīgas Jāņa skola un latviešu literārā dzīve”³, kur autors atzīst, ka „par literāro dzīvi var runāt, kad izveidojas

¹ Rādītāja „*Seniespiedumu latviešu valodā*” sastādītāji šādos gadījumos autoru konstatējuši, salīdzinot tekstus ar identificētiem izdevumiem, kā arī balstoties uz bibliogrāfiskām rokraksta atzīmēm: daudzos Latvijas Nacionālās bibliotēkas eksemplāros ir cenzora K. E. Napjerska piezīmes ar norādījumu uz autoru.

² **Leitāns, A.** *Savai sirdsmīļai sieviņai viņas dzimt'dienā pēc nodzīvotiem 35 gadiem tai Mai 1855.* Jelgava: J. V. Stefenhāgens un dēls, 1855. 4 lpp.

³ **Apīnis, A.** Rīgas Jāņa skola un latviešu literārā dzīve. *No: Apīnis, A. *Soļi*, 201.–225. lpp.*

kultūrsadzīvīsku formu sistēma, kas nodrošina literāru parādību un ideju konstantu cirkulāciju, gan rakstniecības darbinieku vidū, gan starp viņiem un lasītājiem”¹.

1. 2. Dzejas publikācijas periodiskajos izdevumos un seriālizdevumos

1. 2. 1. Dzejas publikācijas periodiskajā izdevumā „Latviska Gada Grāmata”

1797. gadā nodibinātā kvartālizdevuma „Latviska Gada Grāmata” astoņos numuros ir atrodamas ap 40 dažāda apjoma dzejas publikācijas: veltījumdzeja, idilles, fabulas, jociņi, dzīru dziesmas – pārsvarā racionālisma un sentimentālisma caurstrāvēti sacerējumi. Šo un citu racionālisma ietekmē sacerēto daiļdarbu precīzs raksturojums sniegts Latvijas Zinātņu akadēmijas Literatūras, folkloras un mākslas institūta izdevuma „Latviešu literatūras vēsture” pirmajā sējumā.²

Dzejas publikāciju izplatībai uzmanības vērtā ir izdevuma lielā tirāža: 1797. gadā „Latviskas Gada Grāmatas” metiens ir 1600 eksemplāru, 1798. gadā tirāža samazinājās, tomēr tā sasniedza 1000 eksemplāru.³ Daļa no izdevuma metiena tika izplatīta arī Vidzemē. Prenumerantu saraksti, kas tika pievienoti izdevumam, liecina, ka Vidzemes ekonomiskā biedrība (*Gemeinnützige ökonomische Sozietät in Liefland*) 1798. gadā iegādājusies izdevuma 100 eksemplārus, Vidzemē žurnālam bija arī individuāli abonenti.

Izņemot A. J. Stenderu, kas rosīgu literāru darbību turpināja arī pēc tam, kad „Latviska Gada Grāmata” bija beigusi savu pastāvēšanu, pārējie autori (Matiāss Stobe, Frīdrihs Gustavs Mačevskis (*Maczewski*, 1761–1813), Frīdrihs Johans Klapmeijers (*Klapmeyer*, 1747–1805) u. c. turpmākajos gados pēc izdevuma apstāšanās laicīgās dzejas jomā neko būtisku nepaveica.

Kad 1798. gadā žurnāls „Latviska Gadagrāmata” savu pāris gadu ilgo darbību pārtrauca, arī Kurzemē literātu skaits saruka pavisam niecīgs. 19. gadsimta sākumā latviešu laicīgās dzejas jomā darbojās un savus sacerējumus grāmatās publicēja K. G. Elferfelds, viņa atbalstītais Neredzīgais Indriķis un A. J. Stenders.

1. 2. 2. Dzejas publikācijas kalendāros

Kalendārs bija populārākais un pieejamākais iespieddarbu izdevumu veids lauku iedzīvotāju vidū. Laikposmā līdz 1855. gadam Kurzemei un Vidzemei tika izdoti atsevišķi

¹ Apinis, A. Rīgas Jāņa skola un latviešu literārā dzīve. *No: Apinis, A. Soli*, 214. lpp.

² Racionālisms un racionālistu dzeja. *No: LZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts. Latviešu literatūras vēsture*. 1. sējums. Rīga : Zvaigzne ABC, 1998, 68.–72. lpp.

³ LPSR ZA Fundamentālā bibliotēka. *Latviešu periodika*. 1. sēj. Rīga : Zinātne, 1977, 213. lpp.

kalendāri. Nošķirtību noteica arī ievērojamais daudzums reģiona mēroga informācijas šādos izdevumos.

Lielo metienu un garantēti veiksmīgas izplatīšanās dēļ Rīgas un Jelgavas apgādi bija ieinteresēti savu kalendāru izdošanā. Kalendāru metieni pārsniedza grāmatu un periodisko izdevumu tirāžas. Zināms, ka „Vidzemes kalendāra” tirāža 19. gadsimta 30. gadu sākumā bijusi 3000 eksemplāru, bet Kurzemes kalendārs „Veca un jauna laika grāmata” 1844. gadā izdots 13 500 lielā metienā.¹

Līdzās kalendārijam un saimnieciskajai informācijai, lai izdevumu padarītu pircējiem pievilcīgāku, pielikumos mēdza ievietot arī dzejas tekstus.

Laikposmā starp 1789. un 1855. gadu kalendāros iespiesto dzejoļu skaits bija apmēram vienāds – nepilni četrdesmit katrā, jo bija arī tādi kalendāra gadagājumi, kurus dzejas rindiņas nerotāja.

Izraugoties dzejas tekstus, sastādītāji tiecās atrast tādus, kas liktos pievilcīgi visplašākajam lasītāju lokam. Humors, domugraudi un sižetiski sacerējumi raksturo publikāciju kopainu. Summējoties publikācijām, kalendāros atainojas arī novadu literārās dzīves savdabības.

Jelgavā izdotajā kalendārā, jo sevišķi laikposmā pirms dzimtbūšanas atcelšanas, sastādītāji atrada vairāk iespēju iepazīstināt lasītājus ar literārajai dzīvei nozīmīgām parādībām: 1807. gada kalendārā ir Neredzīgā Indriķa dzejoļa „Rīta dziesma” publikācija un K. G. Elferfelda raksts par dzejnieku.² 1822. un 1823. gada kalendāros publicēti Kristijona Donelaiša (*Donelaitis*, 1714–1780) poēmas „Gadalaiki” fragmentu paraugi Karla Frīdriha Vatsona (*Watson*, 1777–1826) latviskojumā.³

„Vidzemes kalendārā” vairāk izteikta bija racionālismam raksturīga daiļrade. Kalendārā publicētās dzejas uzdevums bija darīt izdevumu pievilcīgāku eventuālajam pircējam. Starp didaktiskas ievirzes rindām kalendāra gadagājumos ir atrodams humors, sižetiski dzejoļi.

Iespējams, lielās tirāžas bija pamatā tam, ka kalendāru teksti tika cenzēti nopietnāk par laikrakstu un grāmatu publikācijām. Ziņas par cenzūras svītrojumiem un aizliegumiem pārsvarā attiecas tieši uz kalendāriem.⁴

1. 2. 3. Dzejas publikācijas Latviešu literārās biedrības rakstu krājumā „Magazīnas”

¹ *Seniespiedumi latviešu valodā*, 367., 492. lpp.

² **Neredzīgais Indriķis**. Rīta dziesma. **No:** *Veca un jauna laika grāmata uz to 1807. gadu*, [1806], [37.–40.] lpp.

³ **Donelaitis, K.** Gada jaukums, gada grūtums. **No:** *Veca un jauna laika grāmata uz to 1822. gadu*. [1821], [33.–39.] lpp.; *Veca un jauna laika grāmata uz to 1823. gadu*. [1822], [33.–39.] lpp.

⁴ Skat. promocijas darba nodaļu „Dzejas publikācijas laikrakstos „Latviešu Avīzes” un „Tas Latviešu Laužu Draugs””.

Interese par tautisko, kas Eiropas sabiedriskajā domā bija aktualizējusies kopš 18. gadsimta beigām, nedaudz vēlāk atbalsojās arī Latvijā. Deīņpadsmitā gadsimta pirmajā pusē kā viena no šim strāvojumam radniecīgām izpausmēm uzlūkojama Latviešu literārās (draugu) biedrības nodibināšana 1824. gadā. Biedrība bija strukturēta Kurzemes un Vidzemes apakšnodaļās, bet latviešu valodas, folkloras un literatūras pētniecība saliedēja tur iesaistītos vācbaltiešu inteliģences pārstāvjus, kuru lielākā daļa bija latviešu draudžu mācītāji. Savstarpējā tuvināšanās norisa ne tikai reģiona ietvaros, biedrība mazināja arī vēsturiski izveidojušās atšķirības starp novadiem.

Latviešu literārās (draugu) biedrības dibinātāji apzinājās grāmatniecības un literārās dzīves īpatnības Latvijas protestantiskajos novados. Jau pirmajā biedrības sēdē Ikšķiles mācītājs Kristiāns Vilhelms Brokhūzens (*Brockhusen*, 1768–1842), raksturodams savā apsveikuma uzrunā abu novadu rakstniecību, min Vecā Stendera nopelnus, ar piebildi, ka “Stenderam laimējās Kurzemē dzīvot, kuras cienīgi kungi arvienu vairāk nekā mūsu muižnieki latviešu valodu ir iemīļojuši, runājuši un kas ar saviem zemniekiem tā kā vairāk bij’ iedzīvojušies”. Kurzemnieku rakstniecību esot balstījusi arī Stefenhāgena spiestuve, kuras īpašnieks „latviešus mīloja un ne tik skops, uz savu tūdaliņ ienākamam pelni vien lūkodams, arī ko gudri paspēlēt zināja, priecādamies jau par to, ka latvieši sāce vairāk lasīt un vairāk grāmatas pirkt.”¹ Savukārt Vidzemi pretstatā Kurzemei Brokhūzens raksturo kā vietu, kur valdošajām aprindām nav rūpējusi zemnieku izglītošana: „Vidzemniekiem pašiem vien arvienu ir bijis jāpūlējās tāpēc, ka mums iekš savas nabadzības pietrūke ir žēlotāji, ir nauda, mantas un laime.”² Piebilstams, ka arī jaunlaiku vēsturnieki uzsvēruši augstāku zemnieku ekspluatācijas līmeni Vidzemē, kas bijis vērojams arī 19. gadsimta sākumā.³

Sadarbības nepieciešamība dominēja pār domstarpībām, kas ik pa laikam izraisījās vācbaltiešu kultūras darbinieku vidē, jo literātu savstarpējo kontaktu iespējas, ko biedrība veicināja, bija daudz nozīmīgākas.

Latviešu runa mīli jauki skan,

Visādā skolā derēs arīdzan.

Lai viņu kopjam un izskaidrojam

Vidzemei kūrus tuvāk pievedam!

¹**Brokhūzens, K. V.** Ar kādiem vārdiem Ikšķiles mācītājs – viens no tiem biedrības vecākiem – tās cienīgus kungus un biedrus saņēme, kad šie pirmā reizē pēc tam, kad visuaugstākais Ķeizers un Kungs viņas likumus bij’ apstiprinājis, iekš Rīges sapulcinājušies bija. *Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literärischen Gesellschaft*. Bd. 1, St. 1., 1829, S. 6.

² Turpat.

³ Skat., piemēram : **Švābe, A.** *Latvijas vēsture. 1800–1914*. [Stokholma] : Daugava, 1958, 141.–144. lpp.

Vienota tauta nesīs augļus gan!”

biedrības nodibināšanu jūsmīgi apdzejoja Kārlis Hūgenbergers.¹

Viens no šādiem idejisko sadursmju mezgla punktiem, kas tika pārņests arī biedrībā, bija atšķirīgie uzskati jautājumā par latviešu pārvācošanu. Šādu iespēju dzimtbūšanā apspiestās latviešu tautas stāvokļa uzlabošanai jau 19. gadsimta sākumā tika izvirzījis A. J. Stenders, taču arī pēc dzimtbūšanas atcelšanas tā nebija zaudējusi aktualitāti. Biedrībā bija gan konsekventi pārvācošanas pretinieki, piemēram, K. F. Vatsons; gan atbalstītāji, kā J. G. Bitners.

Par vienprātības trūkumu liecina arī mācītāju attieksme pret G. Merķeļa uzņemšanu Latviešu literārajā biedrībā. Nevarēdams ar to samierināties, 1842. gadā no biedrības izstājās viens no sava laika nozīmīgākajiem baltvāciešu kultūras un zinātnes darbiniekiem – bibliogrāfs, vēsturnieks un latviešu grāmatu cenzors Karls Eduards Napjerskis.

Pozitīvu pavērsienu literārajā procesā iezīmēja papildu publicēšanās iespējas, kuras Vidzemes autoriem pavēra biedrības turpinājumizdevums „Magazin, herausgegeben von der Lettisch–Literärischen Gesellschaft” (Latviešu literārās biedrības magazīnas; turpmāk tekstā: „Magazīnas”) un plašākam lasītāju lokam sagatavota „Magazīnu” apakšsērija, kuras laidieni nāca klajā ar nosaukumu „Dažādu rakstu krājums”.

Tā kā „Magazīnu” autoru lokā bija pārstāvēti gan Kurzemes, gan Vidzemes mācītāji, publikācijas sniedz iespējas ieskatam abu novadu literārajā ieguldījumā.

Salīdzinot dzejas publikāciju skaitu „Latviešu Avīzēs”, grāmatās un kalendāros ar „Magazīnām”, vērojams, ka rakstu krājumā atrodama tikai neliela un nebūtiska daļa no šajā laikā radītajiem Kurzemes literātu dzejas sacerējumiem. Ievērojamu sacerējumu skaitu – pāri par divdesmit – „Magazīnās” publicējis tikai Kārlis Hūgenbergers. Tas izskaidrojams ar šī autora daiļrades īpašo produktivitāti – viņam ir arī lielākais publicēto tekstu skaits grāmatās un laikrakstos. Citi Kurzemes literāti dzejas jomā biedrības krājumos pārstāvēti maz.

Savu sacerējumu (pārsvarā tulkojumu) iespiešanai Latviešu literārās biedrības izdevumu vairāk izmantoja Vidzemes autori – Kristiāns Vilhelms Brokhūzens, Dionīsijs Gotfrīds Krons, Kārlis Kristiāns Ulmanis (*Ulmann*, 1793–1871) u. c. Trūkstot Kurzemei līdzvērtīgām publicēšanās iespējām, Vidzemē, kur nedēļas laikrakstu „Tas Latviešu Laužu Draugs” nodibināja tikai 1832. gadā un dzejas grāmatas vispār netika izdotas, „Magazīnas” šajā ziņā bija nozīmīgs atbalsts. Tāpēc biedrības rakstu krājumi par Vidzemes literāro kopainu

¹ H-r. [Hūgenbergers, Karls]. Latviešu biedriem // *Magazin*, Bd. 2, St. 3, 1830, S. 24.

sniedz pilnīgāku priekšstatu un var kalpot par nozīmīgu avotu Vidzemes mācītāju literārās darbības raksturojumam.

Vidzemes mācītāju sastāvs bija veidojies atšķirīgi, salīdzinot ar Kurzemi. Vēsturnieks Gvido Straube, kas pētījis Vidzemes mācītāju kārtas ekonomisko stāvokli 18. gadsimtā, uzsver, ka šo aprindu formēšanos ietekmējuši Lielā Ziemeļu kara postījumi, kuru rezultātā pēc kara Vidzemē palicis daudz vakantu mācītāju vietu. Tās aizpildījuši ieceļotāji no ārzemēm. „Līdz ar to Vidzemē tieši 18. gadsimtā izveidojās situācija, ka apmēram puse no visiem mācītājiem bija ienācēji, turpretī Kurzemē pārsvarā bija vietējie.”¹ Minēto apstākļu ietekme bija jūtama vēl 19. gadsimta pirmajā pusē. Mācītāju aprindas Vidzemē vēl nebija tā nostiprinājušās, lai nepapildinātos no ārpuses. Starp šajā reģionā jaunpienākušajiem draudžu ganiem bija nevis ārzemnieki, kā tas raksturīgi 18. gadsimtam, bet Rīgas pilsoņu – tirgotāju un amatnieku atvases, kas pēc studijām mācītāju amatu izraudzījās labāka materiāla nodrošinājuma vai iekšēja aicinājuma dēļ.

Vairumu 19. gadsimta pirmās puses Vidzemes literātu, kuru darbi bija publicēti „Magazīnās”, vieno Rīgas izcelsme. No Rīgas tirgotāju aprindām nākuši Ikšķiles mācītājs Kristiāns Vilhelms Brokhūzens, Lielvārdes mācītājs Dionīsijs Gotfrīds Krons, Karls Kristiāns Ulmanis, savukārt Jaunpiebalgas mācītājs Karls Ludvigs Kēlbrands (*Kaehlbrandt*, 1803–1888) bija muitnieka dēls, Gaujienas mācītāja Ferdinanda Keilmaņa (*Keilmann*, arī *Keulmann*, 1792–1846) tēvs bijis frizieris un viesnīcnieks, bet bibliogrāfs, vēlākajos gados arī cenzors Karls Eduards Napjerskis dzimis koku šķīrotāja ģimenē. Starp rīdziniekiem ir arī vairāki „Magazīnās” nepārstāvēti literāti. Vairākus rīdziniekus pēc studiju beigšanas dzīves un darba gaitas aizveda Kurzemē. Viens no Kurzemes nozīmīgākajiem literātiem Jakobs Florentīns Lundbergs bija Rīgas drēbnieka dēls.

Rīgas vācbaltiešu inteliģences integrēšanās latviešu lauku draudžu mācītāju vidē, viņu sabiedriskā un zinātniskā darbība, kas bija ievirzīta latviskās kultūras gultnē, kā arī literārās aktivitātes nav izpelnījušās tik lielu mūsdienu pētnieku uzmanību, lai tiktu apkopotas. Literatūras un grāmatniecības vēsturnieki parasti ir pievērsušies šī laika Rīgas latviešu sabiedriskās dzīves izzināšanai, pirmām kārtām saistībā ar Rīgas Jāņa skolas darbību un latviešu literāro aprindu un lasītāju publikas veidošanos², kas norisinājās nošķirti no vācbaltiešu kopienas un tās kultūras dzīves.

Rūpīgāk aplūkojot šo *Rīgas fenomenu*, jāsecina, ka pastāvēja vairāki faktori, kas izglītoto vācbaltiešu jauniešu prātus varēja pavērst latviskā etniskuma virzienā. Abās klasiskās

¹ **Straube, G.** Ienesīga vieta: mācītāju ekonomiskais statuss Vidzemē 18. gadsimtā. **No:** *Vēsture. Zeme, vara un reliģija viduslaikos un jaunajos laikos Baltijas jūras reģionā*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2009, 88. lpp.

² Skat., piem.: **Apinis, A.** Rīgas Jāņa skola un latviešu literārā dzīve 19. gadsimta 30.–50. gados. **No:** **Apinis, A.** *Soļi*, 201.–225. lpp.

ģimnāzijas tipa mācību iestādēs – Licejā un Domskolā – strādāja mācītspēki, to vidū arī vairākas Latvijas un pat Eiropas kultūras vēstures mērogā nozīmīgas personības, kā Johans Gotfrīds Herders (*Herder*, 1744–1803), Johans Kristofs Broce (*Brotze*, 1742–1823), kas spēja novērtēt latviskās kultūras vērtības un, katrs savā nozarē darbodamies, ir atstājuši ievērojamu ieguldījumu to dokumentēšanā. Sava loma bija arī Rīgas pilsoņu tiešai saskarei ar latviešu zemniekiem un atsevišķu indivīdu mēģinājumiem rast respektējamu un stabilu vietu sociālajā hierarhijā.

No 1828. gada, kad klajā nāca „Magazīnu” pirmais sējums, līdz 1855. gadam šī izdevuma pamatsējumos un „Dažādu rakstu krājumos” ievietots ap 130 dzejas tekstu publikāciju.

Pamatsējumos iekļautie dzejas teksti jau sākotnēji bija iecerēti nevis kā autora vēstījums sabiedrībai, bet poētikas eksperimentu paraugi, kuros tika demonstrēti literārās nodarbēs ieguldītā darba rezultāti. Šī iemesla dēļ „Magazīnās” atrodamas vairākas bilingvālas publikācijas, kas bija paredzētas atdzejojuma ērtākai salīdzināšanai ar oriģinālu. Krājumos mēdza vienkopus publicēt arī viena teksta tulkojuma vairākas versijas (piemēram, Frīdriha Šillera „Galvojuma” trīs dažādus latviskojumus¹), kas ļauj ielūkoties autoru atšķirīgajos veiktumos. Literātu uzmanība pārsvarā tika centrēta uz klasiskās dzejas formu atveidi, tulkojumu precizitāti un latviešu valodas atbilstību šim nolūkam.

Salīdzinājumā ar publikācijām tai pašā laikā iznākušajos laikrakstos „Latviešu Avīzes” un „Latviešu Ļaužu Draugs” vairums dzejas paraugu „Magazīnās” (jo īpaši pamatsējumos) liecina par tulkotāju konservatīvām literārām interesēm. Krājumos ievietotās dzejas pirmavoti bija atrodami jau iepriekšējās desmitgadēs latviešu literatūrā apgūtajās klasicisma vērtībās. Ievērojama daļa tulkoto darbu vai vismaz to autori bija pārstāvēti jau agrāk radītajā latviskās dzejas klāstā. Vairākiem „Magazīnās” publicētajiem dzejniekiem (Johanam Georgam Jakobijam (*Jacobi*, 1740–1814); Kristiānam Firhtegotam Gellertam (*Gellert*, 1715–1769), Matiāsam Klaudiusam (*Claudius*, 1740–1815), Johanam Martīnam Milleram (*Müller*, 1750–1814), Gotlībam Konrādam Pfefelam (*Pfeffel*, 1736–1809) darbu latviskās versijas bija sastopamas jau Vecā Stendera grāmatu lappusēs. Karla Gotharda Elferfelda, A. J. Stendera, vēlākajos gados arī Hūgenbergera un Lundberga grāmatās ārpus „Magazīnām” jau kopš 19. gadsimta sākuma bija atrodami arī daudzu Frīdriha Šillera dzejoļu atdzejojumi.

„Magazīnu” publikācijas atšķīra tas, ka pārstāvētie darbi bija iecerēti kā kvalitatīva veikuma paraugi. To vidū bija arī vēlāko laiku literatūrvēsturnieku atzinīgi vērtēti

¹ Schiller, F. Die Bürgschaft in 3 Übertragungen : Hūgenbergers, K., [Aumanis, M., Lundbergs, J. F.]. *Magazin*, Bd. 1, St. 2, 1829, S. 121–126.

latviskojumi. Andrejs Johansons (1922–1983) par Krona veikto Gētes „Zvejnieka” tulkojumu rakstījis, ka tas „pārspēj ir Hūgenberģera, ir J. Alunāna vēlākos šīs balādes atdzejojumus”¹.

„Magazīnās” vērojamā nopietnā pieeja dzejas tekstu latviskošanai kalpoja par paraugu vēlākajiem autoriem. Te bija meklējama sākotne tam kvalitatīvi jaunajam pavērsienam literatūrā, kas 19. gadsimta vidū spilgti aizsākās ar Jura Alunāna „Dziesmiņām”. Pirmā nopietnā saskare ar filoloģiju Alunānam bija „Magazīnas”, kur veidojās viņa attieksme pret literāro tekstu un valodu. Jānis Veismanis (arī Pavasaru Jānis, 1867–1913), balstoties uz Alunāna radnieka Ādolfā Alunāna (1848–1912) atmiņām, par to raksta Jura Alunāna piemiņai veltītā izdevumā: „Ziniskos līdzekļus viņš nu atrada, lai arī ne bagātīgā mērā, visvairāk latviešu literāriskās biedrības rakstu krājumos, tā sauktajās magazīnās. Tās viņš ņēmās nopietni studēt, tā, ka ievērojamākos rakstus viņš zinājis tīri no galvas”².

Ne mazāk nozīmīgs, bet tāpat nepamanīts un pienācīgi nenovērtēts ir arī „Magazīnu” pienesums bērnu dzejas nozarei, kas radās Vidzemes mācītāju veidotās mācību literatūras ietvaros.

Novadu atšķirības izpaudās arī izglītības jomā. Kurzemē publiski paustajā pedagoģiskajā domā šajos gados iezīmējās panīkums. „Ap 1840. gadu A. Bergmaņa skolas slava sāka mazināties,” par Andreja Bergmaņa (1810–1869) vadīto skolotāju semināru rakstījis skolu vēsturnieks Alfrēds Staris (1926).³ Arī 1840. gadā nodibināto Irlavas skolotāju semināru vēlākie pētnieki vērtējuši kā mācību iestādi ar „diezgan šauru programmu”.⁴ Atšķirībā no Jāņa Cimzes (1814–1881) vadītā Vidzemes skolotāju semināra, kurā latviešu valodai bija veltīta pienācīga uzmanība, Kurzemes mācību iestādei bija raksturīga pārvācošanas tendence. Irlavas seminārā labu skolotāju un mācību grāmatu trūkuma dēļ audzēkņu dzimtās valodas mācīšana bija pamesta novārtā.⁵

Kaut gan – starp Irlavas semināra beidzējiem jau pirmajos tā pastāvēšanas gados bija vairāki literāti un laikrakstu līdzstrādnieki, piemēram, E. F. Šēnbergs un F. Mālbergs, kuru

¹ Johansons, A. *Latviešu literatūra no viduslaikiem līdz 1940. gadam*. Stokholma : Trīs Zvaigznes, 1953, 55. lpp.

² Veismanis, J. Jura Alunāna mūžs un viņa dzeja. **No:** *Jura Alunāna piemiņai izdevusi Jelgavas Latviešu Biedrības Rakstniecības Nodaļa*. Jelgava, 1903, 18. lpp.

³ Staris, A., Ūsiņš, V. *Izglītības un pedagoģijas ideju attīstība Latvijā līdz 1900. gadam*. Rīga : RaKa, 2007, 166. lpp.

⁴ Zeiferts, T. *Latviešu rakstniecības vēsture*. Rīga : Zvaigzne, 1993, 240. lpp.

⁵ Staris, A., Ūsiņš, V. *Izglītības un pedagoģijas ideju attīstība Latvijā līdz 1900. gadam*, 168. lpp.

daiļrades mantojumā ir arī dzejas sacerējumi. Progresīvākās idejas par tautas izglītību Kurzemē izplatījās nelegāli.¹

Vidzemē bija vērojami centieni veidot ne tikai sistēmisku, savam laikam atbilstīgu tautskolu izglītību, bet arī sarūpēt tai nepieciešamo mācību literatūru. Pateicoties 1839. gadā nodibinātā Cimzes semināra tam laikam augstajam pedagoģisko mācību līmenim un vairāku mācītāju ieinteresētībai, Vidzemē bija daudz paveikts skolas grāmatu sagatavošanā, tomēr to autoriem nācās saskarties ar grūtībām savu darbu izdošanā. Dažkārt skolās tika izmantoti uzrakstīto darbu manuskripti un to noraksti.²

Vairākas skolas grāmatas nāca klajā arī ar „Magazīnu” starpniecību. Šādu izdevumu skaitā minama arī Paula Emīla Šaca (*Schatz*, 1807–1862) sastādītā „Pirma lasīšanas grāmata” (1844)³. Savulaik populārajā skolas grāmatā ir iekļauti pāri par astoņdesmit tulkojumu un oriģināldzejoļu, kurus bija sarūpējuši jau iepriekš minētie mācītāji Ulmanis, Keilmanis un Kēlbrants, kā arī Jānis Ruģēns, kas tolaik vēl bija Cimzes semināra audzēknis.

„Pirmā lasīšanas grāmata” iekļauto dzejoļu kopums (pārsvarā tie bija apjomā nelieli darbi) izcēlās ar rotaļīgu vieglumu, tēlainību un sirsnību, kāda citos avotos publicētajā dzejā nebija bieži sastopama. Minētās iezīmes dominēja pār didaktiskajiem nolūkiem, kas harmoniski iekļāvās mācību vielā.

Grāmatā vienkopus bija apvienoti dažādu paaudžu un literāro virzienu vācu dzejnieku darbu tulkojumi. Literāro pirmavotu autoru vidū bija Betina Arnima (*Arnim*, 1785–1859), Johans Volfgangs Gēte, Eduards Hese (*Hesse*, 1796–1882), Johans Georgs Jakobijs (*Jacobi*, 1740–1814), Frīdrihs Ādolfs Krummahers (*Krummacher*, 1767–1845), Johans Martins Millers (*Müller*, 1750–1814), Frīdrihs Rikerts (*Rückert*, 1788–1866), Ludvigs Ūlands (*Uhland*, 1787–1862) u. c. Neraugoties uz oriģināla autoru un tulkotāju ievērojamo skaitu, dzejas atlase atstāja viengabalainu iespaidu; to caurvija preromantisma raksturīgi motīvi, metaforiskums, autoru vēlme projicēt dabas un indivīda dzīves norises filozofiski plašākās kopsakarībās, kas tika organiski saliedēti ar 19. gadsimta „pēcapgaismības” reliģiskumam raksturīgu pievēršanos izjustai sirds ticībai.

¹ Par rokraksta „Par skolu” izplatību Kurzemē 1840. gados vai 1850. gadu sākumā skat.: **Apinis, A.** *Nepasot atļauju*. Rīga : Liesma, 1987, 101.–103. lpp.

² Piemēram, par Kārļa Kristiāna Ulmaņa uzrakstītajam mācību grāmatām skat.: **Apinis, A.** Pirmā Latvijas ģeogrāfijas mācībgrāmata. **No: Apinis, A.** *Soļi*, 111.–112. lpp.

³ **Šacs, P. E.** *Pirma lasīšanas grāmata*. Rīga, 1844. [2], 180 lpp. (Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft : Bd.7, St. 2 ; Dažādu rakstu krājums : 6. sēj.)

Lasāmgrāmatas tekstu recepciju veicināja tas, ka ievērojama to daļa ietilpa skolas dziesmu repertuārā. Tāpat kā lasāmgrāmatu, Latviešu literārā biedrība 1846. gadā apgādāja arī Rīgā iespiesto nošu izdevumu „Dziesmiņas latviešu bērniem un jaunekļiem skolā, mājā un laukā dziedamas uz vienu un ar vairāk balsīm”, kur bija publicētas dziesmu melodijas.

Šaca lasāmgrāmatas pirmais izdevums 2000 eksemplāru tirāžā izplatījās tik labi, ka jau 1846. gadā Jelgavā Stefenhāgena apgāds laida klajā nākamo – šoreiz metiens sasniedza 5250 eksemplāru. Līdz 19. gadsimta beigām mācībgrāmata dažādos apgādos piedzīvoja astoņus izdevumus un neapšaubāmi bija viena no izplatītākajām savā nozarē. Sasniedzot plašu lasītāju auditoriju, vienlaikus tika veicināta arī literāro vērtību izplatība, poētiskās pieredzes un mākslinieciskās gaumes izkopšana. Zīmīgi, ka salīdzinājumā ar Kurzemi ļoti vēlu (tikai 1850. gadā) iznākusī pirmā Vidzemes autora laicīga satura dzejoļu grāmata – Jāņa Rātmindera „Stāstu dziesmas” bija bērnu dzejas krājums¹.

Apkopojot vērojumus par promocijas darbā aptvertajā laikposmā Latviešu literārās biedrības apgādātajām dzejas publikācijām, jāsecina, ka tās līdzēja aizpildīt lakūnas, kuras dažādu iemeslu dēļ bija izveidojušās Vidzemes un Kurzemes periodiskajā presē un grāmatniecībā.

Dzejas iespiešanas jomā, lai arī to, līdzīgi kā daiļliteratūru kopumā, nav iespējams uzlūkot par Latviešu literārās biedrības nozīmīgāko darbības virzienu, „Magazīnas”, veicinot pārreģionālas literārās tradīcijas, sekmēja vienotas latviešu literārās telpas veidošanos.

Pievēršoties periodiskajā presē un grāmatniecībā mazāk apgūtām dzejas publicēšanas formām, dzejas iespaidumu klāstu „Magazīnas” bagātināja publikāciju veidu tipoloģiskā aspektā. Atšķirībā no neizglītotajam lasītājam adresētas lasāmvielas daiļdarbi biedrības izdevumā bija reprezentēti kā literatūrzinātniskas izpētes vērti objekti.

Ieceres ziņā šīs publikācijas piekļaujas „Magazīnās” atrodamajiem filoloģiskajiem pētījumiem par atdzejas un poētikas jautājumiem. Ar „Magazīnu” lappusēm ceļu pie lasītāja atrada Vidzemes mācītāju sacerējumi un tulkojumi, kuru izdošana bez Latviešu literārās biedrības atbalsta varbūt pat nebūtu iespējama.

Atbalstot Vidzemes mācītāju pedagoģiskās aktivitātes, kas bija tendētas ne tikai uz prasmju un iemaņu, bet arī zināšanu un garīgo vērtību apguvi, Latviešu literārās biedrības izdevums lika pamatus arī jaunlaiku bērnu lirikas publikācijām. Tūkstoši skolēnu savus pirmos poētiskos iespaidus smēlās savam vecumam piemērotā mākslinieciski pilnvērtīgā

¹ Rātminders, J. *Stāstu dziesmas*. Rīga : V. F. Hekers, 1850. 32 lpp.

dzejas vielā, kas nenovecoja vēl vairākas turpmākās desmitgades un rosināja latviešu literātus pievērsties šim dzejas atzaram.

Ap 19. gadsimta vidu līdz ar latviešu nacionālās literatūras dzimšanu, par kuras sākumpunkta ikonu pamatoti kļuvis 1856. gadā Tērbatā iespiestais jaunlatvieša Jura Alunāna dzejoļu krājums „Dziesmiņas”, noslēdzās būtisks posms Latviešu literārās biedrības darbībā. Politizēšanās, kas izpaudās kā konsekventa vērtēšanās pret latviešu nacionālās atmodas kustību, marginalizēja tos latviešu literatūrai nozīmīgos darbības virzienus, kas biedrību raksturoja pirmajās desmitgadēs pēc nodibināšanas.

1. 2. 4. Dzejas publikācijas laikrakstos „Latviešu Avīzes” un „Tas Latviešu Ļaužu Draugs”¹

No 1822. gada, kad tika nodibināts pirmais nedēļas laikraksts „Latviešu Avīzes”, līdz 1855. gadam, kas noslēdz rakstniecības attīstības t. s. pirmsnacionālo periodu, lielākā daļa šajā laikā tapušo dzejas sacerējumu ir iespiesta periodisko izdevumu lappusēs. „Latviešu Avīzēs” un „Tajā Latviešu Ļaužu Draugā” šajā laikā iespiests ap 1400 dažāda apjoma darbu (attiecīgi ap 1100 un 300).

Lai arī šī pētījuma vajadzībām tika veikta dzejas publikāciju reģistrācija, aplūkojot tās *de visu*, un publikācijas samērā izsmēloši ir bibliografētas A. Ģintera analītiskajā bibliogrāfijas rādītājā „Latviešu zinātne un literatūra”², noteiktu to skaitu liedz uzrādīt daudzie strīdīgie gadījumi, kas saistās ar reliģiskās dzejas sacerējumu, muzikāliju, sīka apjoma (piemēram, divrindu mīklu), prozas tekstos ievietotu citātu uzskaiti un uzlūkošanu par pilnvērtīgiem dzejas sacerējumiem.

Līdzās nozīmīgāko autoru sniegunam laikrakstos, kur „kā kādās magaizīnās jeb krāšanās lādēs jaunie rakstnieki savus gara augļus paglabāt varēja”³, gadu gaitā uzkrājās arī daudz nejaušu, aktuālās informācijas plūsmai pakārtotu publikāciju. Lielai daļai mazpazīstamu autoru literārais veikums nereti aprobežojās ar vienu vai dažu necilu literāro paraugu iespaidumiem.

¹ Izdevuma nosaukums tā iznākšanas laikā mainījās, no 1838. gada tas nāca klajā ar nosaukumu *Tas Latviešu Draugs*. Promocijas darbā lietots sākotnējais nosaukums *Tas Latviešu Ļaužu Draugs*.

² *Latviešu zinātne un literatūra*. Bibliogrāfija. A : 1763.–1855. Periodikā iespiesto rakstu rādītājs. Sast. Augusts Ģinters. Rīga : Kultūras fonda izdevums, 1926, 124.–156. lpp.

³ **Dirīkis, B.** *Latviešu rakstniecība*, Rīga : E. Plātess, 1860, 34. lpp.

Laikposms no 1822. līdz 1855. gadam, kas sakrīt ar periodiskās preses sākotni, nebija viendabīgs laiks ne preses, ne literatūras vēsturē. Vēsturniece Vita Zelče šī perioda preses izdevumu vēsturi ir iedalījusi četros posmos, kas pamatos atbilst arī laikrakstu izdevēju nostādnēm dzejas publicēšanas jomā:

- 1) 1822.–1831. gads, kad tiek izveidots pirmais laikraksts un tā darbības praktiskie risinājumi;
- 2) 1832.–1835. gads: jaunu preses izdevumu („Tā Latviešu Ļaužu Drauga”) dibināšana, satura tematikas meklējumi, centieni iegūt plašāku lasītāju auditoriju;
- 3) 1836.–1848. gads, laikposms, ko raksturo pastiprināta varas iestāžu kontrole un represijas;
- 4) 1849.–1855. gads: sekmīgs latviešu auditorijas iekarošanas laiks, latviešu laikrakstu lasīšanas paradumu un rutīnas tapšanas laiks.¹

Šī padziļinātā preses periodizācija palīdz labāk izprast dzejas publikāciju kopumu un izskaidro laikrakstu izdevēju rīcības politiku literārās daiļrades pasniegumā periodisko izdevumu darbības kontekstā, tomēr tā nav pilnīgi identa ar literārā procesa periodizāciju.

Kulminatīvie sasniegumi preses izplatībā nenorisinājās vienlaikus ar attiecīgi augsta mākslinieciskā līmeņa darbu rašanos literatūrā. Pavērsienus rakstniecībā noteica arī vairākas specifiskas literatūras procesa parādības, no kurām kā būtiskākās ir minamas:

- 1) latviskas izcelsmes autoru ietekmes palielināšanās preses izdevumos saistībā ar nacionālās identitātes apziņas kāpumu;
- 2) rakstniecības virzība uz pārreģionālu literāro komunikāciju un reģionalitātes dominantes mazināšanās;
- 3) Rīgas kā latviešu literārā centra veidošanās.

Preses publikāciju unikālo lomu literārajā procesā pirmām kārtām noteica iespēju trūkums dzejas grāmatu izdošanai un lēnā izplatīšanās gaita. Salīdzinot ar sava laika dzejoļu krājumiem, kuru metieni dažkārt tika izpārdoti tikai vairāku gadu laikā, avīzes pie lasītājiem nonāca jau dažas dienas pēc to iespēšanas.

Autoru sadarbība ar laikrakstiem literāro dzīvi vērtā dinamiskāku. Literārās darbības prakse veicināja pakāpenisku dzejas pilnveidi no tautas lasāmvielas par mākslinieciski pilnvērtīgu, pragmatiskiem uzdevumiem nenoslogotu literāro daiļradi.

¹ Zelče, V. *Latviešu avīžniecība : laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā. 1822–1865*. Rīga : Zinātne, 2009, 206. lpp.

* * *

Spēcīgs impulss latviešu preses izdevumu nodibināšanai pēc dzimtbūšanas atcelšanas bija 1820. gadā publicētie Vidzemes zemnieku likumi¹, kas paredzēja laist klajā zemniekiem domātu ziņotāju, lai informētu tos par saimnieciskajām aktualitātēm un tiesu lietām. Vidzemē šī ierosme aprobežojās ar „Vidzemes Latviešu Avīzes” izdošanu, kas ar Rīgas apriņķa tiesas gādību uzsāka savu darbību 1824. gadā Limbažos. Laikraksta saturs nepārsniedza zemnieku likumā norādīto ziņu informāciju.

Kā atbalstu savu vairākus gadus lolotu, bet nerealizētu ieceru īstenošanai Vidzemes zemnieku likumu izmantoja arī kurzemnieks Karls Frīdrihs Vatsons. Kurzemes latviešiem domātas „Mēnešu Avīzes” plānu viņš bija izstrādājis jau 1817. gadā. „Mēnešu Avīzēm” bija paredzētas četras rubrikas.

Līdzās zemnieku dzīves notikumiem, politisko ziņu informācijai un praktiskajām aktualitātēm (dažāda satura sludinājumiem) viena no pastāvīgajām laikraksta rubrikām būtu veltīta literatūrai.² Šie K. F. Vatsona plāni latviešu periodiskās preses jomā par realitāti kļuva tikai pēc tam, kad 1821. gadā bija saņemtas Zemnieku likumu ieviešanas komisijas un Baltijas ģenerālgubernatora kancelejas atļaujas ar 1822. gada janvāri Jelgavā laist klajā nedēļas izdevumu „Latviešu Avīzes”³.

Līdzīgi kā tas bija paredzēts 1817. gada mēnešraksta projektā, „Latviešu Avīzēs” jau sākotnēji ievērojama apjoma daļa bija atvēlēta rakstniecībai. Laikrakstā regulāri parādījās ziņas par latviešu grāmatu jaunizdevumiem, kā arī neliela apjoma prozas publikācijas (anekdotes, domugraudi u. c. sīkumi) un dažādu žanru dzejas sacerējumi. Dzejas teksti aizņēma rakstniecības rubrikas lielāko daļu.

Šādu tekstu samēru noteica autoru piedāvājums laikrakstam. Vecā Stendera un vēlāko Kurzemes tautas apgaismības pārstāvju iedibinātais skatījums uz literatūru kā iedarbīgu zemnieku civilizēšanas līdzekli piemita arī daudziem „Latviešu Avīzēs” pārstāvētajiem autoriem. Līdzās noturīgajai apgaismības dominantei vienkāršotā veidā laikrakstā atspoguļojās arī Rietumeiropas agrīnā romantisma ietekmes (vairāk par to promocijas darba nodaļā „Priekšromantisma ietekmes latviešu dzejā (18. gadsimta beigas – 19. gadsimta vidus)”.

¹ *Likumi Vidzemes zemniekiem doti*. Mitau : J. F. Steffenhagen u. S., 1820, 59.–61. lpp.

² *Zelče, V. Latviešu avīžniecība*, 99.–102. lpp.

³ *Zelče, V. Latviešu avīžniecība*, 104.–108. lpp.

Dzejas piemērotību savu idejisko mērķu sasniegšanai atzina ne tikai no vācbaltiešu mācītāju vides nākušie tautas apgaismotāji. Teksta izkārtojums rindās un ritmizēta valoda izrādījās piemērota publicistiskam patosam, kas raksturo daļu no latviešu autoru sacerējumiem. Tie kalpoja par teksta pasvītrojumu, sava veida izcēlumu, vienmuļajās laikrakstu slejās publicētajiem viedokļiem.

„Latviešu Avīzes”, kas sākotnēji bija paredzētas izplatīšanai Kurzemes pagastu tiesās, saņēma izglītotākie un sociāli aktīvākie zemnieki. Kā to atzīst literatūrzinātnieks A. Apīnis un vēsturniece V. Zelče, laikrakstu lasītāju publika veidojās no tiem latviešiem, „kuri pēc dzimtbūšanas atcelšanas bija sociāli izdalījušies no kopējās zemniecības masas un sāka apzināties sevi kā indivīdi. Viņu vidū bija turīgi saimnieki, māju, muižu rentnieki, kā arī citām sociālajām grupām piederīgie – muižu pārvaldnieki, pagastu amatpersonas, krodzinieki, skolotāji, pilsētnieki u. c.”¹

Saikne starp avīzes izdevējiem un lasītājiem iedibinājās jau ar pirmajiem avīzes numuriem. Laikrakstu saņēmēji ne tikai atsaucās uz izlasītajām publikācijām, bet ar saviem iesūtījumiem, arī dzejas sacerējumiem, iesaistījās izdevuma veidošanā. Literārā aktivitāte nebija materiālu apsvērumu motivēta, jo aplūkotajā laika posmā avīzēs iesūtītie materiāli tika publicēti „bez kādas maksas”².

Pirmajos gados pēc avīzes nodibināšanas autoru sastāvs vēl nebija nostabilizējies. Paliek pat iespaids, ka dažkārt autorus vairāk vadījusi „literāra ziņkāre”, jo bieži arī šī laika izglītotāko literātu sadarbība ar laikrakstu bija īslaicīga un aprobežojās ar nelielu publikāciju skaitu.

Dzejas klāstu 19. gadsimta 20. gados raksturo daudzveidība gan literāro pirmavotu un satura, gan tulkotāju sastāva ziņā. Novitātes literārajā kontekstā ienesa Kārļa Konstantīna Kraukliņa (arī Krauklinga, 1792–1873) tautas dziesmu parafrāzes³, etnogrāfiskie motīvi Kazimira Ulriha Bēlendorfa (*Boehlendorff*, 1775–1825) sniegumā⁴, Johana Petera Branta veiktais Šekspīra teksta tulkojums⁵, dzimtbūšanas atcelšanai veltītie Neredzīgā Indriķa un Matīsa Vītiņa (arī Fītiņš, 1795–1861)⁶ sacerējumi u. c. dzejas teksti.

Starp latviešu draudžu mācītājiem, kas sākot ar 19. gadsimta 20. gadiem uzsāka publicēties laikrakstā, bija arī tādi, kuriem regulāra sadarbība ar laikrakstu saglabājās gadiem

¹ Zelče, V. *Latviešu avīžniecība*, 196. lpp.

² Sulcs R. Pateicība Latviešu Avīžu rakstītājiem un lasītājiem. *Latviešu Avīžu Pielikums*, Nr.52, 1853.

³ Kurzemes dēls [Kraukliņš, K. K.] Šupļa dziesma. *Latviešu Avīzes*. Nr.31,1822.

⁴ Bēlendorfs, K. U. Dziesmiņa vecos Jāņos 1824. *Latviešu Avīzes*. Nr.33, 1824.

⁵ Šekspīrs Viljams. [Hamleta monologs]. *Latviešu Avīzes*. Nr.16, 1826.

⁶ Vītiņš, M. Latviešu priecas dziesma uz to 30tu august mēneša dienu [6 gadi kopš dzimtbūšanas atcelšanas]. *Latviešu Avīzes*. Nr.36, 1824.

un pat gadu desmitiem ilgi (piemēram, Kārlis Hūgenbergers, Jakobs Florentīns Lundbergs, Lībegots Oto Konrāds Šulcs (*Schultz*, 1772–1840), Kristiāns Frīdrihs u. c).

Ar dzejas publikācijām laikrakstā mācītāji centās papildināt latviešu lasāmvielu ar, viņuprāt, tiem piemērotām un saprotamām literatūras vērtībām. Par didaktisko ievirzi liecina arī literāro žanru izvēle, kuru vidū iecienītas bija mīklas un fabulas.

Atšķirīga attieksme pret literatūru kā vārda mākslas izpausmi bija Hūgenbergeram, ražīgākajam „Latviešu Avīžu” autoram, kas līdz 1855. gadam laikrakstā publicēja ap 170 sacerējumu, to vidū ievērojamu skaitu vācu literārās klasikas tulkojumu. Hūgenbergers bija arī mazizglītoto latviešu literātu audzinātājs, kas sekoja viņu sniegumam un iespēju robežās atklāja tiem dzejas meistarības noslēpumus.¹

Biržu un Salas draudzes ķēstera, vēlāk rakstveža Anša Līventāla (1803–1878) un vēlākajos gados pazīstamā Cīravas draudzes skolotāja Andreja Bergmaņa pirmās publikācijas 1830. gadā ievadīja jaunu posmu laikraksta vēsturē, ko raksturo spilgti izteikta latviskas izcelsmes autoru ietekmes palielināšanās. Dažu turpmāko gadu laikā viņu dzejas publikāciju skaits laikrakstā līdzinājās mācītāju veikumam. Ārpus laikraksta nebūtu iespējama šāda latviešu sabiedrības „literātu priekšpulka” (Alekseja Apīņa termins) izveidošanās, literāro spēju izkopšana un idejiskā izaugsme.

Talantīgāko un izglītotāko latviešu autoru, pirmām kārtām Anša Līventāla (publicēties sāka 1830. gadā) un Dundagas puses skolotāja Ernesta Dinsberga (publicācijas „Latviešu Avīzēs” no 1846. gada), darbībā ir vērojamas pat profesionalizēšanās pazīmes, par ko liecina gan sistemātiskās publikācijas presē, gan virzība uz oriģinālu daiļradi, kas izpaužas mēģinājumos tēlot pasauli caur personisko pieredzes un izpratnes prizmu. Par literāro interešu noturīgumu liecina arī viņu kvantitatīvais devums. Dinsbergs „Latviešu Avīzēs” publicējis ap 120 dzejoļu, Līventāls – 76.

Atsevišķos gadījumos – par to liecina viena otra korespondence un daži dzejoļu iesūtījumi – jau pirmie „Latviešu Avīžu” numuri sasniedza arī Vidzemes lasītājus: 1822. gada 8. numurā publicēts Ikšķiles mācītāja Kristiāna Vilhelma Brokhūzena tulkotais M. Klaudiusa dzejolis „Ziņģu stāsti no brīnumgara un bezkaunīga Goliāta un maza ticīga Dāvida”, 1830. gada 5. numurā dzejolim „Veci un jauni laiki” autors ir M. P. „Dikļu skolā Vidzemē”. Tomēr šie pāris piemēri un līdzīgi gadījumi bija izņēmumi.

Līdz 19. gadsimta 40. gadu beigām „Latviešu Avīžu” izdevēji netiecās pēc pārreģionālas komunikācijas. To apstiprina arī izdevuma tirāžas, kas laika gaitā salīdzinājumā ar

¹ Skat., piemēram, latviešu poētikas izklāstu: **Hūgenbergers, K.** Kāds vārdiņš pār „pēršu” un „rīmju” skolu. *Latviešu Avīzes*. Nr.44, 1855, Nr.29.–30, 1856.

sākotnējiem 200 eksemplāru gan pieaug, bet vēl 40. gados (mūsu rīcībā ir ziņas par 1843.–1847. gadu¹) tās svārstās intervālā starp 250–350 eksemplāru.

Vidzemē laikrakstu lasītāju publika sāka veidoties 1832. gadā, kad Rīgas Jāņa baznīcas latviešu draudzes mācītājs Johans Hermanis Treijs (*Trey*, 1794–1849) nodibināja nedēļas izdevumu „Tas Latviešu Ļaužu Draugs”. Rīgas laikraksta sākotnējā tirāža bijusi 1000 eksemplāru, bet, kā liecina saglabājušās statistiskās ziņas, tā bija izrādījusies par lielu. 1846. gadā, kad cenzūra avīzi slēdza par izdevēja vēršanos pret zemnieku pāreju pareizticībā, tās metiens sasniedzis 400 eksemplāru. Līdzīgi kā tas bija ar „Latviešu Avīzēm”, arī „Tam Latviešu Ļaužu Draugam” kaimiņu novadā Kurzemē izplatījās tikai neliela daļa eksemplāru. 19. gadsimta 30. gadu otrajā pusē no 150–200 abonentiem tikai 15–16 % bijuši Kurzemē.²

„Latviešu Avīzēm” laikraksts līdzinājās arī tajā ziņā, ka „Tajā Latviešu Ļaužu Draugā” ievērojama daļa tekstu bija dzejas publikācijas. Iespējams, šajā gadījumā par paraugu kalpoja Kurzemes laikraksta pieredze. Ap trīs simti dzejoļu, kas publicēti Treija laikrakstā, ir nozīmīgs avots ne tikai abu novadu literārās situācijas salīdzinājumam, bet arī iespīestās dzejas tradīcijas aizsākumiem Vidzemē.

Atšķirībā no Kurzemes, kur laicīgas dzejas izdevumi sastopami jau 18. gadsimtā, Vidzemē 19. gadsimta 30. gados vēl nebija iespiesta neviena sekulāra dzejas grāmata³. Daži laicīga satura dzejoļi atrodami kalendāru gadagājumos un Latviešu literārās biedrības tolaik iznākušajos rakstu krājumos, kur bija iespēja publicēties abu novadu literātiem.

Vidzeme zemnieku literārās pieredzes ziņā nelīdzinājās Kurzemei, kur literārajai dzīvei bija daudz publiskāks raksturs. Pirmie Ķikuļa Jēkaba un Jura Natanaēla Ramaņa laicīga satura dzejas sacerējumi Vidzemē radās kā oficiālajai sabiedriskajai domai kontraversa rokraksta grāmatniecības parādība. Vidzemnieku literāro uztveri impulsēja un citādu veidoja arī brāļu draudžu dziesmas.

Publisko literāro tradīciju trūkums bija pamatā tam, ka „Tas Latviešu Ļaužu Draugs” sākotnēji nevarēja lepoties ar tādu vietējo autoru manuskriptu piedāvājumu, kāds bija vērojams „Latviešu Avīžu” 19. gadsimta 20. gadu numuros. Šī iemesla dēļ trešā daļa no „Tā Latviešu Ļaužu Drauga” dzejas publikācijām bija vienveidīgas dzejas mīklas. Liels skaits mīklu (ap 90) ir publicēts arī „Latviešu Avīzēs”, tomēr tur, salīdzinot ar dzejas publikāciju kopskaitu, to īpatsvars nav tik ievērojams (mazāk nekā 10 %).

¹ *Steffenhagen J.F. und Sohn. Rechnung.* Spiestuves ienākumu un izdevumu reģistrs. Rokraksts LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā. R X 110, 1, 11, Bl. 31 a, 43 a, 68 b

² *Zelče, V. Latviešu avīžniecība*, 192., 194. lpp.

³ Vienīgais autors, kura dzejoļi tika iespiesti grāmatā (gan dažādu žanru krājumā), bija Kristofs Reinholds Girgensons, par kura mantojumu pēc viņa nāves bija parūpējies Karls Eduards Napjerskis, kas 1823. gadā Jelgavā Steffenhāgena spiestuvē to publicēja ar nosaukumu „Stāsti, pasakas, dziesmas un mīklas”.

Līdzīgi kā „Latviešu Avīzes”, arī Treija vadītais laikraksts pavēra literāras darbības iespējas sava novada autoriem.

Ap 30 dzejoļu laikrakstā publicējis Ansis Leitāns, kas rakstniecībā tautas atzinību ieguva ar stāstu grāmatu tulkojumiem un vēlākajos gados izveidojās par profesionālu preses darbinieku.

1839. gadā avīzē sāka publicēties viens no sava laika spilgtākajiem dzejas talantiem Jānis Ruģēns, tolaik vēl Vidzemes skolotāju semināra audzēknis. „Tajā Latviešu Ļaužu Draugā” ir ievietots 21 Ruģēna sacerējums.

Abos laikrakstos pa dzejolim¹ iespieda arī Jānis Rātminders, pirmās Vidzemē klajā laistās laicīga satura dzejas grāmatas autors².

Lai arī Kurzemē izplatījās neliela laikraksta eksemplāru daļa, „Tajā Latviešu Ļaužu Draugā” ir ievērojams skaits šī novada autoru dzejas publikāciju, kas pieder atpazīstamāko un spēcīgāko literātu spalvai: „Tajā Latviešu Ļaužu Draugā” ir trīsdesmit A. Līventāla, vienpadsmit J. F. Lundberga, ap divdesmit L. O. K. Šulca sacerējumu, ar nedaudziem darbiem pārstāvēti K. Hūgenbergers, E. Dinsbergs u. c.

„Tajā Latviešu Ļaužu Draugā” (dažkārt arī atkārtoti pēc iespieduma „Latviešu Avīzēs”) ir publicēti mākslinieciski spilgtākie A. Līventāla dzejoļi. To nonākšanu Rīgas laikraksta slejās, iespējams, veicināja kādreizējais rīdzinieks Biržu un Salas draudzes mācītājs Lundbergs, kas bija Līventāla literārais aizbildnis.

Publiskas literārās tradīcijas sekmēja to, ka, nonākot saskarē ar cenzūras ierobežojumiem, autori apguva arī mājienu, zemtekstu un noklusējumu valodu, kas mazāk raksturīga ir rokraksta literatūrai. Pateicoties iespējām, kuras pavēra specifiskās mākslinieciskā tēlojuma iezīmes, dzeja bija piemērots literatūras veids varas iestādēm nevēlamu ideju paušanai.

Gadsimtiem ilgušais vēsturiskais pāridarījums, kas latviešu autoru dzejā tika aktualizēts pēc dzimtbūšanas atcelšanas, nacionālās identitātes apjausma un nacionālās pašapziņas kāpums, kā arī indivīda emancipācijas centieni bija tie pamatjautājumi, ap kuriem centrējās literatūras pārraugu uzmanība.

Publicētie dzejoļu teksti liecina par autoru izmanību un pat tradicionāliem paņēmieniem cenzūras iespējamo represiju neitralizēšanai. Dzimtbūšanas necilvēcības atmaskojumi parasti savijās ar monarhu slavinājumiem. Pieminot Merķeļa „Latviešos” atainoto vācu kundzību Latvijā, Līventāls „Latviešu Avīzēs” par dzimtbūšanas atcelšanu 1834. gadā pamanās

¹ **Rātminders, J.** Labs darbs, skopa alga. *Latviešu Avīzes*. Nr.52, 1842 ; Rātminders Jānis. Tēva kļiņģeri. *Latviešu Ļaužu Draugs*. Nr.52, 1845.

² **Rātminders, J.** *Stāstu dziesmas*. Rīga: V. F. Hekers, 1850. 32 lpp.

pateikties ne tikai Krievijas caram Aleksandram, bet paslavēt arī Nikolaju par gaišo tagadni, kad

*Raisītas top vērgu saites,
Latvji brīvi, svabadi
Ierādītas nomas, gaites,
Doti taisni likumi,¹*

pie viena pamanoties lasītājiem atgādināt par viņu tiesībām un saimnieciskās dzīves normām.

Kontrole un represijas no varas iestāžu puses latviešu avīžniecībā pastiprinājās laikposmā starp 1836. un 1848. gadu. Tās vērsās gan pret laikrakstu izdevējiem (kā nozīmīgākais notikums te minama laikraksta „Tas Latviešu Ļaužu Draugs” slēgšana 1846. gadā), gan atsevišķiem literātiem, arī dzejas sacerējumu autoriem.

Pastiprinātu cenzūras vērīgumu izraisīja latviešu autoru sacerējumu ideoloģiskā ievirze. No cenzūras pasargāti nebija arī agrāk publicēti latviešu autoru teksti. 1839. gadā, kad iepriekš citētais Līventāla dzejolis tika pārpublicēts „Latviešu Ļaužu Draugā”², rindas par to, kā

*Pārdeve, pret suņiem mīje
Latvju ļaužu dvēseles,
Dzīvību tiem daudzkārt rīje
Kungi pīšļu pasaules,*

cenzors atkārtotajā iespaidumā ir svītrojis.

Līdzīgi īsinājumi piemeklējuši arī Anša Līventāla cita „Latviešu Avīzēs” nodrukāta dzejoļa „Uz Gutenberga piemiņu, kas 1440tā gadā izdomājis grāmatu drikēšanu”³ pārpublicējumu Vidzemes kalendārā.⁴ Atkārtotajā iespaidumā ir izlaists Merķeļa pieminējums un vīzija par to, kā, pateicoties Gūtenberga izgudrojumam, nākotnes cilvēki

*Druķu rakstos uzies, lasīs
Latvju draugu Merķeli,*

¹ Līventāls, A. Jauna baznīcas gada rītā 1835. *Latviešu Avīzes*. Nr.49, 1834.

² Līventāls, A. Domas jaunā baznīcas gadā 1835. *Latviešu Ļaužu Draugs*. Nr.48, 1839.

³ Līventāls, A. Uz Gutenberga piemiņu, kas 1440tā gadā izdomājis grāmatu drikēšanu. *Latviešu Avīzes*, Nr.17, 1840.

⁴ Līventāls, A. Uz Gūtenberga piemiņu. *Vidzemes kalendārs*. R., [1840].

*Ir pēc citiem kungiem prasīs,
Vēlēs saldu dusiņu; –
Bet ir jūsu vārdus minēs,
Latvju asins dzērēji!
Lāstu piemiņā tos svinēs,
Cilvēcības rējēji!*

Ierobežojumi avīžniecībā un rakstniecībā skāra ne tikai radikālākos tekstus, laiku pa laikam tie tika vērsti arī pret redakciju politiku kopumā, kas attieksmē pret dzeju izpaudās kā krass publikāciju skaita samazinājums (piemēram, 1845. gadā „Latviešu Avīzēs” bija iespiesti tikai trīs reliģiska satura dzejoļi).

Pētniekiem nav izdevies noskaidrot, kāpēc 19. gadsimta 40. gadu sākumā uz ilgiem gadiem aprāvās tolaik jau pazīstamā A. Līventāla un viņa literārā patrona J. F. Lundberga sadarbība ar abiem laikrakstiem. Kopš 1843. gada nevienā no tā laika latviešu laikrakstiem nav Līventāla dzejoļu publikāciju. Ļoti iespējams, ka Līventāls šādā situācijā nonāca pēc vairākkārtējām idejiskām sadursmēm ar Rīgas atsevišķo cenzoru Karlu Eduardu Napjerski.

Līventāla, viena no spēcīgākajiem sava laika literātiem, „apklusināšana” neizraisīja idejisku izsīkumu dzejas nozarē, jo „literārais priekšpulks” šajā laikā bija jau ievērojami sakuplojis. Laikrakstos publicējās Ruģēns, Dinsbergs, Mālbergs, Rātminders u. c. latviešu literāti.

Jaunu, laikmeta pretrunām pilnu pārmaiņu desmitgadi starp divām literārajām formācijām – latviešu rakstniecības senāko posmu un latviešu nacionālās literatūras sākotni – ievadīja „Tā Latviešu Ļaužu Drauga” slēgšana 1846. gadā, kas notika ar literatūru attālu konfesionālu konfliktu dēļ. Šajā desmitgadē savstarpējā mijiedarbībā savijās it kā savstarpēji nesaistītas, dažkārt pretrunīgas literāras un ārpusliterāras dabas norises, kas savas izpausmes guva arī dzejas publikācijās.

19. gadsimta 50. gadu sākumā „Latviešu Avīžu” tirāža lavīnveidīgi pieauga no 350 eksemplāriem 40. gadu vidū līdz diviem tūkstošiem 1852. gadā, turpmāk, tai palielinoties, metiens pieauga līdz 5100 eksemplāriem 1856. gadā. Laikraksts samērā vienmērīgi „pārklāja” Vidzemi un Kurzemi (1856. gadā 1650 eksemplāru Vidzemē; 2450 – Kurzemē).

Šo izplatības kāpumu veicināja redaktora Šulca prasmīgā organizatoriskā darbība un aktualizējusies zemnieku interese par Krimas kara notikumiem¹, tomēr tas nebūtu iespējams, ja iepriekšējos gados sabiedrības apziņā nebūtu izveidojušies priekšnoteikumi radniecīgai informācijas uztverei abos novados.

¹ Zelče, V. *Latviešu avīžniecība*, 162.–171. lpp.

Iesūtītie dzejas paraugi liecina, ka lasītājus saistīja ne tikai politiskie notikumi, bet arī gadu desmitiem uzturētā rakstniecības rubrika. Pretstatā kvantitatīvajām izmaiņām, laikrakstam kļūstot masveidīgā, bija vērojama tajā publicētās dzejas kvalitātes pazemināšanās.

Literāro daiļradi reliģiozā gultnē tiecās ievirzīt Latviešu literārā biedrība. Ap 19. gadsimta vidu palielinājās biedrības ietekme laikraksta redakcionālajā politikā, tās biedri kļuva vienotāki centienos, kas bija vērsti pret nacionālās identitātes apziņas kāpumu latviešu izcelsmes literātu daiļradē. Īpaši tas izpaudās redaktora Rūdolfa Šulca darbības laikā (1849–1866). „Viņš .. „Latviešu Avīzes” pārvērtā cieši par biedrības orgānu,” rakstīja Matīss Ārons (1858–1939).¹

„Latviešu laikrakstu lasīšanas paradumu un rutīnas tapšanas laikā”, kā laikposmu starp 1849. un 1859. gadu nosaukusi V. Zelče, izkristalizējās sabiedriskās dzīves fenomeni (pārreģionāli mediji, literāras aprindas un lasītāju publika), bez kuriem nebūtu iedomājama informācijas (arī mākslinieciskās) aprīte jaunlaiku nācijas vajadzībām. To veidošanā savu ieguldījumu atstāja arī latviešu laikrakstu autori ar savām dzejas publikācijām.

¹ **Ārons, M.** *Latviešu Literariskā (Latviešu Draugu) Biedrība savā simts gadu darbā*. Rīga : Gulbis, 1929, 115. lpp.

2. daļa. Vēlīnās apgaismības un priekšromantisma izpausmes latviešu dzejas publikācijās

2. 1. Franču revolūcijas refleksijas un vēlīnās apgaismības ietekmes

Pārmaiņas, ko sabiedrības apziņā radīja 1789. gada Franču revolūcija, vācu literatūrā intensificēja romantisma attīstību. Latviešu rakstniecība, kas vielu literārajiem tekstiem smēla vācu literatūras „pieradināto” tekstu dzīlēs, šajā ziņā nedaudz atpalika un literāro paraugu studijās turpināja orientēties uz klasicisma laikmeta autoriem.

Aptuveni trīs desmitgades, ko 18. gadsimta beigās ievadīja Franču revolūcijas notikumi, bet noslēdza dzimtbūšanas atcelšana un literārajam dzīvei nozīmīgā pirmā latviešu nedēļas laikraksta „Latviešu Avīzes” nodibināšana 1822. gadā, latviešu lirikas vēsturē, kā to liecina šajā laikā radītie un publicētie dzejas sacerējumi, nebija viendabīgas. Laikposma pirmajai pusei ir raksturīga literārās dzīves aktivizēšanās un jaunu sociālo ideju inspirēta literārā daiļrade, kas revolūcijas ietekmē tiecās politizēties un arvien vairāk balstīties konkrētajā dzīves īstenībā. „Daudzi intelektuāļi arī ārpus Francijas saskatīja revolūcijā „viņu” revolūciju.”¹

Laicīga satura dzejas nozarē pirmajās desmitgadēs pēc Franču revolūcijas darbojās vācbaltiešu autori, kurus nosacīti varētu dēvēt par Vecā Stendera bērnu paaudzi (viens no spilgtākajiem šī laika literātiem arī ir viņa dēls Aleksandrs Johans).

Pasaulskatījuma izmaiņām, mākslinieciskā tēlojuma un idejiskajām novitātēm sekulārās rakstniecības otrās paaudzes autoru sniegunā ir veltīta promocijas darba nodaļa „Prieka fenomēns 18. gadsimta beigu un 19. gadsimta sākuma latviešu dzejas publikācijās kā vēlīnās apgaismības laikmeta pasaules uzskata izpausme”. Klasicisma literatūrai raksturīgais optimistiskais, idealizētais pasaules redzējums, skaidrība par pasaules kārtību, kā arī stabilitātes un gandarījuma izjūta, ko tā sniedz, G. F. Stendera iedibinātajā latviešu dzejas tradīcijā nereti ir pausta, uzsverot *prieku*, *līksmību* un *lustes* klātbūtni. Vēlīnās apgaismības

¹ Safranski, R. *Romantik: eine deutsche Affäre*. 3. Auflage. Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 2010, S. 32.

pasaulskatījuma ietekmē latviešu dzejas *prieks* ieguva jaunu jēgu un papildījumu, kas šai ziņā to atšķīra no latviešu laicīgās dzejas aizsācēja Gotharda Frīdriha Stendera daiļrades.

Dzejas tekstu izpētē *prieka* saturiskās izmaiņas ļauj izsekot klasicismam raksturīgām pasaulskatījuma izpausmēm to attīstības procesā no Stendera dzejas paradigmai raksturīgā racionālisma uz vēlīno, Kurzemes sociālās īstenības pretrunu apjautā orientēto apgaismību. *Prieka* zudums līdz ar preromantisma motīviem dzejā signalizē par jaunas literārās paradigmas sākotni.

Vēlīnās apgaismības uzplaukuma laikposms Kurzemes literatūrā noslēdzās 1806. gadā, kad ar Apriķu mācītāja Karla Gotharda Elferfelda atbalstu klajā nāca pirmā latviešu izcelsmes autora Neredzīgā Indriķa dzejoļu grāmata¹. Neredzīgā Indriķa sacerējumi, kuros vērojamas dažādas idejiskas un mākslinieciskas ietekmes, ir piemērota viela sava laika literārās daiļrades recepcijas studijām. Promocijas darba nodaļa „Literārās reminiscences Neredzīgā Indriķa sacerējumos” ir veltīta dzejnieka darbības izpētei sava laika literatūras un sociālo ideju kontekstā.

Laikposmā pēc 1806. gada grāmatniecībā un literārajā dzīvē iestājās apsūkums, kurā tikpat kā nebija publisku izpausmju: dzejas grāmatas netika izdotas, nebija periodiskās preses izdevumu, dzejas publikāciju sniegums aprobežojās ar dažu dzejoļu iespiedumiem kalendāros. Šāds stāvoklis ilga līdz 19. gadsimta 20. gadu sākumam, kad pēc dzimtbūšanas atcelšanas, īpaši Kurzemē, atkal bija vērojama sabiedriskās dzīves aktivizēšanās.

2. 1. 1. Prieka fenomens 18. gadsimta beigu un 19. gadsimta sākuma latviešu dzejas publikācijās

Līdz ar Gotharda Frīdriha Stendera literārās darbības aizsākumu apgaismības kustības ietekmē noformējušās sociālās vērtības un filozofiskās, reliģiskās, ētiskās un estētiskās domas izpaudumi savu atbalsojumu guva arī latviešiem domātajos sekulārās dzejas tekstos. Vācu apgaismības laikmeta autoru darbu tulkojumi un atdarinājumi neizglītotajai lasītāju publikai adaptētā veidā un dažkārt raupjā un primitivizētā izpausmē Latviju parasti sasniedza vēlāk, ar dažus gadu desmitus ilgu laika nobīdi, kad šie oriģinālu teksti jau bija ieguvuši pietiekamu popularitāti vācu literatūras telpā.

Laika gaitā, mainoties latviešu literārajai videi – lasītāju publikai, kā arī oriģinālu autoru un tulkotāju aprindām, apgaismības laikmeta izpausmes ir bijušas ar dažādu intensitāti un filozofiskā sakņojuma niansēm, kuru vidū ir atpazīstamas racionālisma, empīrisma un

¹ **Neredzīgais Indriķis.** *Tā Neredzīga Indriķa dziesmas.* Jelgava : J. F. Stefenhāgens un dēls, 1806. [15], 40 lpp.

sensuālisma ietekmes. Visiem šiem sacerējumiem kopīgs ir optimistisks pasaules skatījums, kas izriet no ticības cilvēka saprātam un sabiedrības progresam. Apgaismības domāšanas tradīcijā, kas latviešu literatūru pārsvarā sasniedza racionālisma versijā, optimistiska pasaules izpratne izrietēja no indivīda aktīvās attieksmes pret dzīvi un ticības savas darbības rezultātiem.

Prieka fenomens, kas atklājas iespieddarbu un atsevišķu sacerējumu nosaukumos („Ziņģu lustes” G. F. Stenderam, „Līksmības grāmata” K. G. Elferfeldam, „Lustesspēle” A. J. Stenderam; vairāku autoru *prieka vai priecas* dziesmas šī laika dzejas klāstā), 18. gadsimta pēdējā trešdaļā un 19. gadsimta sākumā latviešu literatūrā ir apliecinājums apgaismības laikmeta optimistiskā pasaules skatījuma klātesamībai. Vienlaikus tas ir dzīves filozofijas pamats, kura stabilitāte vai izlīdzināšanās liek meklēt pārmaiņas autoru pasaules uzskatā un radošās darbības sniegunā. Spilgtāko vācbaltiešu laicīgās literatūras pārstāvju – Vecā Stendera, viņa dēla A. J. Stendera un Elferfelda daiļradē *prieka* fenomens saistās ne tikai ar konstantām, bet arī ar katrai no minētajām personībām atšķirīgām un laika gaitā mainīgām iezīmēm. Lai izprastu viņu daiļradē piesauktā *prieka* saturu, jēgu un motivāciju, kas rosināja autorus tajā balstīties, nepieciešama iedziļināšanās latviešu dzejas dažādos izpaudumos recepcijas un kontekstu līmenī.

Pirms dzimtbūšanas atcelšanas radītajos autoru darbos *prieka* koncepts ir viens no atskaites punktiem, kas ļauj izsekot dzejas procesa iekšējai dinamikai, palīdz ne tikai labāk izprast radošo personību individuālo pienesumu, bet arī sabiedriskās dzīves vispārējās normas un noskaņojumu, kam īpaši publiskajā sfērā bija ievērojama ietekme uz vietējo autoru daiļradi. Apgaismības *prieka* izzināšana šī laika daiļradē ļauj rast atbildes uz jautājumiem, vai *prieka* piesaukšana literārajos sacerējumos ir tikai sociāla konformisma un apgaismības laikmeta modes diktēta literāra izpausme bez dziļāka sakņojuma sava laika lasītāju publikā un sasaistes ar vietējo literāro procesu, vai latviskotais *prieks* un literārās *līksmības* spēj vēstīt par kādiem būtiskākiem vācbaltiešu literātu intelektuāliem meklējumiem un latviešu lasītāju publikas sabiedrības saviļņojumiem.

Šie jautājumi par īpašas uzmanības un rūpīgas iedziļināšanās objektiem kļūst apstākļos, kad oriģinālā daiļrade, kuras statuss un īpatsvars nav prioritārs, nevairoties no acīmredzamiem aizguvumiem, saplūst ar literārajiem paraugiem, kas to inspirējuši. Subjektivitātes trūkums, kas raksturo klasicisma laikmeta mākslu, jau pašos pamatos neveicināja apkārtējās konkrētības apjēgu un izzināšanu.

Vācu apgaismības literatūrā radīto poētisko vērtību implantācija plašākam latviešu lasītāju lokam adresētajā lasāmvielā aizsākās ar 1774. gadu, kad klajā nāca pirmais G. F. Stendera laicīga satura dzejoļu krājums. Salīdzinājumā ar daiļrades sākumā publicētajiem

dzejas paraugiem, kur ir vairāk baroka stilam raksturīgu literārās formas eksperimentu¹, 18. gadsimta 70. gados tapušajos Stendera ziņģu krājumu dzejoļos vērojama orientēšanās uz mākslinieciskās izteiksmes vienkāršību un domas skaidrību, ko sekmēja rokoko stilam raksturīgi dzejas žanri – apjomā nelielas idilles, „danči”.

Vecā Stendera laicīga satura dzejas sacerējumi aizmetņu stadijā ietvēra sevī arī tolaik latviešu rakstniecībā vēl neattīstītu literāro žanru iezīmes. Rotaļu dziesmas jeb *danči*, kuros bija dialogu veida teksti un neverbālas izklaides iespējas teatralizētai darbībai, piemēram, dejas, mūzika, lomu sadale un izspēle, savu tālāku attīstību guva dramaturģijā, kas latviešu valodā aizsākās jau 1790. gadā ar A. J. Stendera tulkoto ludziņu „Lustesspēle no zemnieka, kas par muižnieku tape pārvērsts”. Savukārt stāstu dziesmu sižeti bija atpazīstami vēlākajās triviālprozas grāmatās.

Priekam Vecā Stendera darbos, līdzīgi kā tas savulaik bijis rokoko stila kopējiem vācu literatūrā², nav nekā kopīga ar dzejnieka personiskajiem pārdzīvojumiem. Viņš raksta, distancējoties no dzejas tekstiem, pat ar tādu kā taisnošanos: „Nopietni prāti brīnīsies, ka es vēl manā vecumā sacerējis kādas mīlas ārijas. Bet es uz šo lietu raugos no cita viedokļa. Tās nav tikai izpriecai vien. Tāds nolūks būtu pārāk niecīgs,” 1783. gadā rakstīja Stenders krājuma „Ziņģu lustes” priekšvārdos³. „Šie dziedājumi domāti mums tik svarīgās tautas priekam un izglītībai,” ievadot „Ziņģu lustu” otro daļu, 1789. gadā par *prieku* ne tikai kā līdzekli didaktisko mērķu sasniegšanai, bet līdz ar izklaidi – arī kā iespēju optimistiskas pasaules izjūtas veicināšanai izsakās Stenders⁴.

Prieka jēdziens Vecā Stendera dzejoļos guva universālu, visaptverošu satura piepildījumu. Šādu ievirzi tam piešķīra viņa darbos tulkošanai izmantotais daudzveidīgais vācu literatūras tekstu kopums⁵. Papildu skaidrojumu plašajam *prieka* nozīmju spektram sniedz Stendera personība, kur vienā cilvēkā bija apvienojies literāts, pētnieks un zinātnes popularizators, filozofs, teologs un praktizējošs mācītājs.

Pasaules uzskata aspektā *prieks* Vecajam Stenderam ir reliģiska vērtība (*debess likums*⁶). Cilvēka spēja pieņemt Dieva radīto pasauli un priecāties par šo Dieva veikumu ir viņa cilvēka ticības mērs un laicīgās dzīves attieksmju pamats:

Un māci man, ka šeitā priecīgs, sātīgs

¹ Piemēram, lakstīgalas dziesmas tēlojums dzejolī „Tā lagzdīgala” vai izvairīšanās no r skaņas dzejoļa „Rāms laiks pēc pārkoņa briesmas” sākuma daļā.

² Wilhelm Ludvig Gleim. **No: Borries, Ernst, Borries, Erika.** *Aufklärung und Empfindsamkeit. Sturm und Drang.* München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1992, S. 58.

³ **Stenders, G. F.** *Dzeja.* Rīga : Zvaigzne ABC, [2001], 32. lpp.

⁴ **Stenders, G. F.** *Dzeja*, 92. lpp.

⁵ **Apinis, A., Čakars, O., Klekere, I.** Vecais Stenders dzejas laukā. **No: Stenders, G. F.** *Dzeja*, 248. –249. lpp.

⁶ **Stenders, G. F.** *Dzeja*, 80. lpp.

*To goda ceļu staigāju,
Ar visiem ļaudīm saderīgs, labprātīgs
Un devīgs būt kā tu!*¹

Turklāt ticīgam cilvēkam pieklājas priecāties ne tikai par Dieva radītās pasaules pilnību, bet arī par sevi pašu kā vienu no šīs absolūtās pilnības izpausmēm:

*Es paldies Dievam priecājos
Kā bērns par pīrāgu,
Ka es kā cilvēks izskatos
Ar baltu vaidziņu.*²

Lai iedzīvinātu sevī optimistisku, dzīvi apliecinošu attieksmi pret pasauli, cilvēkam sevi ir garīgi jāizkopj. Laiku pa laikam Vecā Stendera dzejā nesaprašām tiek atgādināts cilvēka pienākums *cilāt prātu*, lai to sasniegtu:

*Mosties, dzērējs, prātu cilā,
Radīšanas priecājies!
Lai tev' dzīru nams neviļā [nevilina – I. K.]
Sevi pats izpostīties.*

*Tad tev vasariņa sāksies
Pārtikušam priecīgi,
Un tur debesīs tev nāksies
Augsti prieki mūžīgi.*³

Prieka skala Vecā Stendera dzejas rindās svārstās reliģiski filozofisko un sociāli sadzīvisko vērtību robežās. Akceptējot Dieva radītās pasaules nevainojamību, Stendera ziņgēs

¹ Stenders, G. F. Dzeja, 113. lpp.

² Stenders, G. F. Dzeja, 81. lpp.

³ Stenders, G. F. Dzeja, 110. lpp.

ietilpst arī sociāli piezemēti dzejoļi, kuros sastopami zemnieku idilliskās sadzīves tēlojumi un apliecinājumi par savas kārtas patikšanu:

*Es muižas godu neņemtu
Par klusu sētas laimību,
Ko nopeln' mūsu sviedriņi
Un ko mēs baudām priecīgi.*¹

Atsevišķās vietās ziņģu grāmatās sadzīvisko *prieķu* nomaina klasiskai anakreontikai raksturīgi motīvi par laimes mirkļu nepastāvīgumu un aicinājumi izbaudīt zūdošos mirkļus:

*Klus' brālīti! skauģam par spītu
Pataupi tās bēdas līdz rītu,
Un dzīvības iepriecāties –
Šo dieniņu laime tev vēlē,
Šo stundiņu dancā un spēlē
Un Dieviņam saki paldies.*²

Tas, ka Vecā Stendera mūžs un vairākus gadu desmitus ilga radošais daiļrades posms bija norisinājies relatīvi mierīgos Kurzemes hercogistes politiskās un ekonomiskās dzīves apstākļos, nostiprināja viņa „sociālo optimismu”. Dzīves izskaņā Stenders piedzīvoja 18. gadsimta beigu cēliena lielos sabiedriskos satricinājumus, taču Franču revolūcija, kas 90. gadu sākumā ar dažādām nemieru izpausmēm atbalsojās arī Kurzemē, vairs neienesā izmaiņas tajā dzejas pasaulē, kādu Stenders bija radījis ar saviem agrāko gadu darbiem.

Revolūcijas inspirētie sociālās emancipācijas iedīgļi, turklāt sabiedriskās dzīves publiskajā sfērā, latviešu dzejā ienāca ar tās formācijas sacerējumiem, kuru nosacīti varētu saukt par Vecā Stendera dēlu paaudzi. Dzejas jomā tās redzamākie pārstāvji bija A. J. Stenders un Elferfelds, īslaicīgi un ne tik spilgti bija darbojušies Matiāss Stobe, Frīdrihs Gustavs Mačevskis (*Maczewski*, 1761–1813) un vēl daži autori, kuru nedaudzās publikācijas ir atrodamas kvartālizdevuma „Latviska Gadagrāmata” 1797. un 1798. gada numuros.

Jaunos idejiskus pavērsienus literatūrā ienesa jau 1793. gadā publicētā A. J. Stendera pirmā dzejoļu grāmatiņa „Jauna gada vēlēšanas”¹. Didaktika, kas 18. gadsimta beigās

¹ Stenders, G. F. *Dzeja*, 95. lpp.

² Stenders, G. F. *Dzeja*, 79. lpp.

vācbaltiešu literātiem bija tik raksturīga, Jaunā Stendera dzejoļos bija orientēta nevis novārdzinātā zemnieka, bet sabiedrības augšslāņu virzienā. Apelēšana pie zemes kungu prātiem un sirdīm viņa dzejā ir ne tikai abstraktu vēlamību veidā, bet dažviet iegūst pārsteidzošu konkrētību:

Izdali nabagiem

Un citiem vārguļiem

No tavas mantas labu daļu,

Dod tiem, kam vajag, maizes, drēbes, gaļu.²

Savā tuvumā dzejnieks vēlas redzēt cilvēkus, kas izjūt pienākumu palīdzēt apspiestajiem un nabagajiem. Sabiedriskās dzīves pozitīvo vērtību apliecinājums un *prieka* jēdziens viņam ir savijies ar vēlmi piedzīvot labklājībā mītošo cilvēku iejūtību:

Kam prieks ir labdarīt, tas laimīgs ir paties!

Tas drošā sirsniņā var allaž priecāties.

Ak, Dievs, lai jaunas laimības

Par manu draugu izplešās.³

Jaunā Stendera dzejā izskan pārliecība, ka *prieku* (vismaz tādu, kāds tas izriet no viņa tēva Gotharda Frīdriha Stendera dzejas tekstiem) nevar iemācīt vai pagērēt kādam kā morālu pienākumu. Apjomā nelielajos rokoko stila manierē uzrakstītajos A. J. Stendera dzejolišos *prieks* tiek interpretēts kā labklājīgam cilvēkam lemta dzīves iespēja. Būdams tolerantants pret zemnieku vājībām, vērsdamies pie draudzes gana, dzejolī „Cienījamam mācītājam” viņš novēl ne tik daudz pievērsties novārdzināto ļautiņu strostēšanai, cik viņu apspiedējiem:

Tu esi godīgs mācītājs

Un mūsu debes-vadītāis!

Jel nekurn allaž, nedz aizslēdz debes,

Kad mēs uz vārdu neesam klausīgi.

¹ Stenders, A. J. *Jauna gada vēlēšanas*. Jelgava : J. F. Stefenhāgens, 1793. 24 lpp.

² Stenders, A. J. *Jauna gada vēlēšanas*, 20. lpp.

³ Stenders, A. J. *Jauna gada vēlēšanas*, 13. lpp.

*Kā var tiem lustes būt uz visiem tikumiem ,
Kas apakš pātaga pie grūtiem darbiņiem
Kā zirgi dzīti top un gana novārgstās.
Jau visas lustes zūd uz goda dzīvības.
Bet vairāk kurn uz mūsu dzinējiem
Un visiem nikniem uzraugiem:
Tiem priekštur viņas sodības,
Kas visiem bārgiem gaidāmas.
To runāt lai tev palīdz Dievs!
Un jaunais gads tev laimēsies.¹*

Apcerot jauno gadu, A. J. Stendera uzmanības lokā ir Kurzemes sabiedrības dzīve. Laikabiedriem veltītajos dzejoļos viņš nevairās skart neērtus (un neatrisināmus) jautājumus, starp laimes vēlējumiem ir daudz kritisku un ironisku rindu. Brīvības domas saglabā savu vietu zemtekstos, mājienos, līdzībās.

Sociālo problēmu iznešanu Kurzemes mazās hercogvalsts publiskajā sfērā veicināja attīstītāka vispārēja valstiskuma apziņa, kas intelektuāļiem pavēra iespējas izteikties, tikt saklausītiem un, sekojot apgaismības ideāliem, vērsties pie sabiedrības viszemākās kārtas – latviešu dzimtcilvēkiem.

„Vēlēšanu” krājumu noslēdz mīkla, kurai atminējumu Jaunais Stenders savā darbā nav sniedzis:

*Atmin, mans draugs, kas ir tas amatnieks,
Kam ir pie saviem cietumniekiem prieks?
No skauģa acīm tāļ, tos tumšā vietā slēgt,
Ar bēdām apvaktēt, ka jau neviens var bēgt:
Bet viņu pestītājam šķiet,
Tos likt caur visu pasaul' skriet.*

¹ Stenders, A. J. *Jauna gada vēlēšanas*, 10.–11. lpp.

Ko domā tu? Kas iraid tāds?

Tas esi Tu, un cits ne kāds.

Jel mīļlais draugs, uz citu gadiņu

Dod cietumniekiem brīvību.

Tad tava sirds taps tūdaļ vieglāka,

Un tava dzīve vairāk priecīga.¹

Tās atminējums varētu saistīties ar laiku un nezināmajiem nākotnes mirkļiem, bet kontekstā ar citiem dzejoļiem, kuros autors savās jauna gada (jauna laika) vēlmēs apelē pie varas turētāju goda un sirds prāta, brīvības piesaukšana asociatīvi pieļauj minēšanu arī sociālu vispārinājumu dimensijās.

Ap to laiku, kad A. J. Stenders rakstīja savas „vēlēšanas”, Kurzemē Franču revolūcijas iekvēlināti, norisinājās amatnieku nemieri, kas vēlāk iemantoja *dzirnavnieku dumpja* nosaukumu². Zemnieku jautājums aktualizējās nedaudz vēlāk, 1794. gadā, kad brīvlaišanas lietā Kurzemes zemnieki ātri vien atrada kopīgu valodu ar Polijas konfederātiem. Tā paša gada maijā tika izdots pat speciāls Kurzemes hercoga patents, kas vērsās pret „jauno brīvības mācību” izplatīšanu.³

Ar gadiem A. J. Stendera daiļrade attālinājās no sociālpolitikas tēmām un pievērsās cilvēku ikdienas dzīvei un tās priekiem. Kā liecina regulārās publikācijas Kurzemes kalendārā („Vecā un jaunā laiku grāmatā”) un viņa sastādītā „Dziesmu kalendāra”⁴ izdevums, A. J. Stenders teju vienīgais no autoriem literatūrā turpināja aktīvi darboties arī desmitgadē pirms dzimtbūšanas atcelšanas, kas grāmatniecībā un literatūras dzīvē raksturojama kā izsīkuma laiks. 1817. gadā cenzūras aizliegumu (kā uzskata A. Apīnis, – savam laikam novecojušā un oficiālajai politikai neatbilstošā dzimtbūšanas slavinājuma dēļ)⁵ piedzīvoja viņa pēdējais krājums „Ziņģes un dziesmiņas latviešu meitām par godīgu izlustēšanu dāvātas”.

¹ Stenders, A. J. *Jauna gada vēlēšanas*, 24. lpp.

² Vairāk par to: Stepermanis, M. *Lielās liesmas atblāzma* : Latvija franču buržuāziskās revolūcijas laikā 1789.–1798. Rīga : Zinātne, 1971, 73.–94. lpp.

³ Švābe, A. *Latvijas vēsture*, 13. lpp.

⁴ Stenders, A. J. *Dziesmu kalendārs uz 1811^{tu} gadu, visvairāk sievišķām par izlustēšanu*. Jelgava : J. F. Stefenhāgens un dēls, [1810]. 24 lpp.

⁵ Apīnis, A. *Latviešu grāmatniecība un cenzūra līdz 1918. gadam. No: Cenzūra un cenzori latviešu grāmatniecībā līdz 1918. gadam*. Rīga, 2004, 20. lpp.

Krievijas impērijas cenzūras iestāžu darbība aktivizējās pēc Franču revolūcijas, tiecoties norobežot valsti no Rietumeiropas sociālo satricinājumu atbalsīm. Pēc hercogistes valstiskuma zaudēšanas 1795. gadā impēriskās cenzūras darbība tika attiecināta arī uz Kurzemi. Cenzūras vara neaprobežojās ar to, lai, izdodot jaunus nolikumus, aktīvi ierobežotu nevēlamas ārzemju literatūras ieviešanu, cenzēti tika arī esošie literatūras krājumi. 1799. gadā, pamatojoties uz cenzūras pārbaudes ziņojumu, tika slēgta Liepājas bibliotēka¹. Apstākļos, kad tā laika latviešu literārās tradīcijas un normas lielā mērā bija balstītas ārzemju rakstniecības paraugos, šie pasākumi veicināja dzīves izolētību un atrautību no vispārējām attīstības tendencēm. Bez tam pastāvēja uz visiem manuskriptiem attiecināta pirmsiespieduma cenzūra.

Iespējams, tieši vārda nebrīves apstākļos meklējams skaidrojums parādībai, ka 19. gadsimta sākumā A. J. Stendera un Elferfelda publicētajos darbos *prieka* fenomenam ir brīvības surogāta iedaba. Gan A. J. Stendera „Dziesmās..” un „Dziesmu kalendārā”, gan Elferfelda „Līksmības grāmatā”² autori kopīgos *priekos* un *līksmībā* pirmkārt ir saskatījuši iespēju pārvarēt dzimtļaužu sadzīvē vērojamo nomāktību un veicināt atbrīvotības izjūtu katrā individā.

Abu mācītāju praktiskajā darbībā un tās mērķos, tāpat viņu literārajā daiļradē bija arī ievērojamas atšķirības. Elferfelds ticēja latviešu dzimtļaužu ģēnija iespējamībai un pats darbojās šāda talanta veicināšanā. Gādājot par savas draudzes neredzīga jaunekļa Indriķa sacerēto dziesmu publicēšanu, viņš ievadīja publiskās dzīves sfērā pirmo latviskas izcelsmes dzejnieku.

A. J. Stenders zemnieku stāvokļa uzlabošanu un kārtu nevienlīdzības mazināšanas iespēju saskatīja ne tikai vispārējā cilvēku tikumiskā izaugsmē, kas nav iedomājama bez rūpēm un aizbilstības pār tuvāko, bet arī latviešu pārvācināšanā, šādi atdarot dzimtļaudīm durvis uz citu, viņaprāt, cilvēka dzīvei cienīgāku un vairāk labvēlīgu valodas telpu: „Ak, kauču mīļais Dievs mums to laiku liktu sadzīvot, ka pa visu Kurzemi un Vidzemi viena paša tauta, viena vācu valoda un viena vienīga skubināšana uz goda būšanu būtu!”³

Šīs ieceres A. J. Stenderu nekavēja rosīgi darboties latviešu rakstniecības laukā. Daiļradē viņš tiecās līdzināties savam tēvam, tāpat vēlējās, lai „joki un smieklus lietas [...] māca mums savu pasauli un cilvēku būšanu jo labāki pazīt [...], cilā mūsu prātu uz augstāku apdomāšanu”⁴, tomēr, iespējams, tieši pateicoties *ugunīgajam temperamentam*, uz ko savā

¹ Januška, A. Lappuses no Liepājas pilsētas Centrālās zinātniskās bibliotēkas vēstures. (Sakarā ar bibliotēkas 200 gadiem). No: *Bibliotēku darbs*. Rīga : Avots, 1984, 83.–85. lpp.

² Elferfelds, K. G. *Līksmības grāmata*. Jelgava : J. F. Stefēnhāgens un dēls, 1804. 232 lpp.

³ Stenders, A. J. *Dziesmas, stāstu dziesmas, pasakas etc.*, 5. lpp.

⁴ Turpat.

pētījumā norādījusi literatūras vēsturniece Māra Grudule¹, A. J. Stendera dzeja kopumā ir daudz dabiskāka, filozofisku uzstādījumu ziņā – mazāk pretencioza, viņa stāstu dziesmās baudas, prieka un mīlas izpausmes ir daudz vitālākas, jutekliskākas, pat frivolas:

Un kājiņa pie manas klātu,

Apslēpta lindrakos.²

Dzīru un galda dziesmas, kuru tekstu izcelsme meklējama studentu dziesmu krājumos un pašā dzejnieka „neaizmirstamajā jaunības gadu pieredzē”, bija A. J. Stendera stihija. Dažos gadījumos (saglabājot Franču revolūcijas gadu retoriku) viņa dzejā savstarpējas kopības izjūtu papildināja arī vienlīdzības apliecinājumi. Jaunā Stendera egalitārisms liecina par revolūcijas ideju ietekmē veidojušos pasaules uzskatu, kuru ar savu dzīru dziesmu starpniecību viņš labprāt „uzpotētu” arī latviskajai videi.

Mēs visi kopā brāļi esam,

Un katris mūsu radnieks.

Voi nātenu, voi zīdi nesam.

Lai būtu zemnieks, pilsātnieks.

Jo tikums, gods un prātība

Tās ļaužu kārtas līdzina.³

18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā līdzīgas dziesmas izpelnījās lielu atsaucību Vācijā. A. J. Stendera nodomi darīt tās pieejamas latviskai sadzīvei bija radniecīgi ar viņam labi pazīstamās „Mildheimas dziesmu grāmatas” sastādītāja Rūdolfa Cahariasa Bekera (Becker, 1752–1822) motīviem. Bekers, pats būdams brīvmūrnieks, nevairījās no *biedrības dziesmu* tekstu ievietošanas savā krājumā. Viņš tajās saskatīja līdzekli, ar kura palīdzību varētu vienot visu kārtu, rasu un reliģiju cilvēkus, veicināt vispārēju toleranci. Šīs

¹ Grudule, M. „Ne visur Kurzemē tas alus sveicams...”: versija par Jauno Stenderu, *Karogs*. Nr.6, 2001, 192. lpp.

² Stenders, A. J. *Dziesmu kalendārs*, [18. lpp.]

³ Stenders, A. J. *Dziesmu kalendārs*, [22. lpp.]

ievirzes dēļ (kas bija tuva arī A. J. Stenderam), kā atzīmējis „Mildheimas dziesmu grāmatai” veltītas monogrāfijas autors Gotfrīds Veiserts (*Weissert, ? – ?*), 18. gadsimta dzīru dziesmas atšķīrās no citu laiku līdzīgiem sacerējumiem.¹

Zemnieku noslēgtība viensētās A. J. Stenderam nelikās tīkama. Cita lieta „sādžas”, kur „visi cilvēki ir viena biedrība un [var – I. K.] cits citam roku snēgt, cits cita nastas vieglināt”²

Ar 1804. gadā klajā nākušās „Līksmības grāmatas” starpniecību, mudinot zemniekus kopīgai laika pavadīšanai „ar saviem kaimiņiem un draugiem, un uz mielastiem saejoties”³, pret zemnieku dzīvesveida savrupību vērsās arī Elferfelds, kas citādi bija kritisks pret A. J. Stendera izteiktajām latviešu pārtautošanas vīzijām.

Līdzās nelielām ludziņām, kurās piedaloties, zemniekiem bija dota iespēja uzlaikot arī kungu drānas, spēlēm un rotaļām Elferfelda „Līksmības grāmatā” ir vairāki dzejas sacerējumi. Vienu no tiem – apmēram trīs iespiedloksnes garu heksametros sacerētu dzejojumu „Zemes dzīves dziesma. Bērtulis un Maija”⁴ (vēlākajā literatūrā ērtības labad šis sacerējums biežāk saukts par „Bērtuli un Maiju”) – Elferfelds ieteica priekšā lasīšanai zemnieku saiešanās spēļu starplaikos. Darba notikumi risinās Kurzemē, bet sižeta pamatā ir vēstījums par divu jauniešu mīlestību un viņu cīņu par personisko laimi, kuru galvenokārt apdraud dzimtbūšanas kārtības radītie šķēršļi un tiesību relatīvisms. Šķiršanās, dažādi sarežģījumi, ko abiem nākas pārdzīvot, sniedz autoram iespēju, viņaprāt, „ideālās Kurzemes” vīzijas uzbūšanai.

Šajā idealizētajā redzējumā gan cilvēku privātajā dzīvē, gan saimnieciskajos darījumos tiek respektētas indivīda tiesības, piemēram, Bērtulim dota izvēles iespēja pavadīt kungu uz ārzemēm viņa studiju laikā vai palikt mājās un nešķirties no mīlotās Maijas, piekrist vai nepiekrist viņam piedāvātajam darba samaksas apjomam. Darbā ir arī virkne precīzi iezīmētu Kurzemes sadzīves reāliju: Bērtuļa muižnieka dēla studiju ceļojums uz Vāciju, robežu šķērsošana, muitas pārbaude u. c.

Pievienojis savam tekstam komentāru, ka „tādi cieti un bārgi kungi vecos laikos gan varēja būt, bet mūsu laikos, slavēts Dievs! Vairs netop redzēti”⁵, Elferfelds izmanto iespēju pavēstīt par tolaik patiesībā vēl pastāvošo latviešu zemnieku bezspēcību un tiesisko neaizsargātību, kas maz atšķiras no verdzības. Maija nāk no izbēgušu dzimtļaužu ģimenes, kuru vecais, despotiskais muižnieks pēc daudziem gadiem atrod un bēgļu atvasei ne tikai

¹ **Weissert, G.** *Das Mildheimische Liederbuch* : Studien zur volkspädagogischen Literatur der Aufklärung. Magstadt: H. Bissinger, 1966, S. 85.

² **Stenders, A. J.** *Vācu valodas un vārdu grāmata*. Jelgava : pie J. V. Stefenhāgen un dēla, 1820, 86. lpp.

³ **Elferfelds, K. G.** *Līksmības grāmata*, [3.] lpp.

⁴ **Elferfelds, K. G.** Zemes dzīves dziesma. Bērtulis un Maija. **No: Elferfelds, K. G.** *Līksmības grāmata*, 174.–232. lpp.

⁵ **Elferfelds, K. G.** Zemes dzīves dziesma. Bērtulis un Maija, 216. lpp.

spaidu kārtā liek atgriezties, bet piemeklē viņai nemīlamu līgavaini, ar kuru meitenei nu būtu jāprecas:

Muti turi! Ko gribu, to dar'. Par dzimtu man esi!

*Voi gan vērgi būs tādi kā citi cilvēki visi?*¹

Elferfelda idillē ne tikai atvēlēta vieta Kurzemes sociālās esamības kritikai, autors tajā pamanās šo esamību samainīt vietām ar neesamību, reālā dzīve viņa darbā ir pasniegta kā tāda, kas vien „vecos laikos gan varēja būt”. Atstumjot realitāti pagātnē, Elferfelds aizsteidzas priekšā savam laikam. Šis paņēmieni viņam ļauj uzrādīt laikmeta zemdegas, kas apdraud ideālās pasaules iespējamību. Tai pašā laikā vērojama autora piesardzība attieksmē pret laicīgās dzīves nākotni, no kuras jo īpaši racionālisti tiecās izvairīties tās neprognozējamības dēļ.

Prozai raksturīgas sižeta shēmas, panorāmiskais Kurzemes lauku dzīves atainojums, nenoklusējot arī sava laika sabiedriskās dzīves pretrunas, Elferfelda „Zemes dzīves dziesmā” norāda uz šajā sacerējumā vērojamiem romāna aizmetņiem.

Romāna žanra attīstībai veltītajā pētījumā „Эпос и роман”² krievu literatūrzinātnieks Mihails Bahtins (*Бахтин*, 1895–1975) atzinis, ka iespēja „romanizēties” pastāv visdažādāko žanru sacerējumiem. Raksturojot literārās idilles kā vienu no stadijām romāna žanra attīstības gaitā, viņš nav atstājis nepamanītus 18. gadsimtā radītos šī žanra sacerējumus, kas savulaik bijuši uzmanības lokā arī Elferfeldam viņa tipoloģiski radniecīgā darba tapšanas laikā. Romāns, pēc Bahtina domām, rodas tad, kad idilles darbības harmoniskais pamats zaudē savu stabilitāti³, tas veidojas „nepastarpināta kontakta zonā ar nepabeigto tagadni”⁴.

Elferfelda „Zemes dzīves dziesmā”, kuras sižets veidots, vienā pavedienā savērpjot zemkopju darba un mīlas idillēm raksturīgus motīvus, šī stabilitāte ir krietni sasvārstījusies, literārā tēlojuma tagadne slēpj līdz galam neatrisinātas, bet „aizkadrā” nojaušamas problēmas (visi vecie kungi neapmira).

Lai tiktu galā ar situāciju, kurā nonākusi viņa idille, atsevišķajā, viņa daiļrades uzmanības lokā nokļuvušajā gadījumā Elferfeldam nākas samierināties ar atrisinājumu, kas acīmredzami neizriet no darba iekšējās loģikas. Sižeta pabeigšanai viņš izlīdzas ar antīkās literatūras paraugos patapināto (*deus ex machina*) paņēmieni. Maijas paverdzinātājs nomirst,

¹ Elferfelds, K. G. Zemes dzīves dziesma. Bērtulis un Maija, 213. lpp.

² Бахтин, М. М. Эпос и роман. Санкт-Петербург : «Азбука», 2000. 300 с.

³ Бахтин, М. М. Эпос и роман, с. 161.

⁴ Бахтин, М. М. Эпос и роман, с. 230.

savukārt vecā kunga dēls, kas pārstāv jauno un labo muižnieku paaudzi, dod svētību abu jauno ļaužu kopdzīvei.

Elferfelda darbā nav programmatisku uzstādījumu, tikai uzskatāmi parādītas simpātijas „jaunā kunga” pārākumam, kas pilnībā var izpausties pēc tam, kad vecais zemnieku paverdzinātājs nomiris.

Elferfelda un A. J. Stendera sacerējumi liecina, ka Franču revolūcijas ienestās sociālās emancipācijas idejas viņus bija rosinājušas ne tikai meklēt pēc atbilstīgas oriģinālvielas saviem latviskajiem pārstrādājumiem, bet arī nopietnāk paraudzīties uz apkārtējo dzīvi caur jauno sociālo vērtību prizmu. Viņu dzejas tekstos vērojamā norobežošanās no racionālistu dogmatiskajiem prāta apjēgumiem, jaunu sociālpolitisku risinājumu meklējumi, praktiska rīcība brīvības un indivīda emancipācijas veicināšanā (Elferfelda „līksmības” un atbalsts Neredzīgajam Indriķim, A. J. Stendera pārvācināšanas idejas latviešu stāvokļa uzlabošanai) norāda uz viņu sociālās apziņas un daiļrades tuvību vēlīnās apgaismības idejām¹. Literārajā darbībā par to liecina arī Frīdriha Šillera dzejoļa „Priekam” (arī „Oda priekam”) tulkojumi, ko neatkarīgi viens no otra bija veikuši abi literāti. Tie publicēti ar gada starplaiku 1804. gadā iespiestajā Elferfelda „Līksmības grāmatā” un 1805. gadā kļajā nākušajās A. J. Stendera „Dziesmās, stāstu dziesmās etc.”.

Vācu apgaismības literatūras programmatiskais sacerējums jau pats par sevi uzskatāms par Eiropas literatūras fenomenu, kas (gan stipri saīsinātā veidā) Eiropas Savienības himnas veidolā savu aktualitāti saglabājis vēl mūsdienās. Jau pirmajos gados pēc tā uzrakstīšanas 1785. gadā darbs tika tulkots dažādās Eiropas zemēs, īpaši tur, kur bija ievērojama vācu literatūras ietekme. Literatūrvēsturnieks Herberts Salu (*Salu*, 1911–1988), kas pētījis agrīnos Šillera dziesmu un balāžu tulkojumus Skandināvijas zemēs un Baltijā (diemžēl tikai vienā rindkopā 127. lappusē nosaucot latviskotāju veikumu), secinājis, ka atkarībā no literārā un sociālā konteksta tulkotāju kvalifikācijas un mērķiem dažādi „Odas priekam” atdzejojumi ieguvuši atšķirīgas iezīmes – Zviedrijā Šillera oda pildījusi biedrības dziesmas lomu, daudz demokrātiskāks skanējums dziesmai bijis Kopenhāgenas klubu saietos un Tērbatas studentu dzīrēs, Somijā „Kalevalas” ietekmē tā guvusi tautas dziesmas iezīmes, bet igauņu zemniekiem domātajā tulkojumā Šillera opusam piemītis baznīcas dziesmas raksturs.²

Papildinot šos Herberta Salu vērojumus, dažas piezīmes par Elferfelda un A. J. Stendera veikumu, kas Salu monogrāfijā nav izpelnījušies uzmanību. Kaut arī Šillera himniskums bija svešs un neatbilstīgs latviešu zemnieku mentalitātei, abos atdzeojumos ir

¹ **Hofmann, M.** Aspekte der Spätaufklärung. **No: Hofmann, M.** *Aufklärung : Tendenzen – Autoren – Texte.* Stuttgart : Reclam, 1999, S. 215, 243.

² **Salu, H.** *Seid umschlungen, Millionen!* Stockholm : Vaba Esti, 1968, S. 196–204.

saglabāts oriģināla patoss. Teksta vienkāršojumi, kas sastopami Elferfelda un A. J. Stendera atdzejojumos, netieši liecina, ka tulkotāju apziņā bijis iespējamais latviešu lasītājs. „Miljoni”, pie kuriem vēršas Šillers, latviskajos tulkojumos saruka līdz „tūkstošiem” (mazizglītotam cilvēkam un latviešu sociumam aptveramāku skaitli). Lai saviem lasītājiem radītu priekšstatu par brīvu un prieka atraisītu cilvēku, A. J. Stenders pat nevairās izmantot tuvējās sadzīves ainas:

Steidzamiēs kā saules staigā

Debess velves klajumā

Un kā muižnieks Jelgavā

Jāņos iebrauc prieku vaigā.¹

Odas teksts abiem atdzejotājiem bija pietiekami sarežģīts pārbaudījums ne tikai tā poētikas aspektā, jo abos tulkojumos ir samanāmas nozīmju izmaiņas, ko var skaidrot ar vispārējās literārās un poētiskās pieredzes trūkumu. Latviešu literātu mēģinājumi Šillera odas atdzejojuma pilnveidošanā, tiecoties pēc precīzākas oriģināla atveides, turpinājās arī vēlākajos gados. Literatūras un grāmatniecības vēstures pētījumos iedibinājies uzskats, ka odas tulkojumi (jo īpaši vēlāk, 19. gadsimta 20. gados, publicētie J. F. Lundberga un K. Hūgenbergera atdzejojumi) bijuši iecerēti kā literāri paraugdemonstrējumi izglītotajām vācbaltiešu aprindām un latviešu zemnieku publikai nebija domāti. Tomēr arī šādā veidā Šillera odas atdzejojumi vēlākajos gados kalpoja par paraugu no latviešu vidus nākušajiem 19. gadsimta pirmās puses literātiem. Anša Līventāla, Ernesta Dinsberga, Matīsa Fītiņa u. c. latviešu autoru tekstos atrodami gan acīmredzami aizguvumi, gan vairāk vai mazāk tuvas parafrāzes par Šillera tekstu.

Šillera darbu atdzejojumi ir arī liecība par sava laika literatūras idejisko briedumu. Tulkot un publicēt zemnieku audzināšanai un izklaidēšanai iecerētajās grāmatās Franču revolūcijas goda pilsoņa Šillera odu „Priekam” nozīmēja identificēties ar noteiktu sabiedrisko vērtību kopumu: iestāties pret despotiju jebkurā tās izpausmē, vērsties pret feodālajiem kārtu aizspriedumiem, apliecināt brīvības ideālus, pārvarēt sadzīviskus aizspriedumus un konfesionālos ierobežojumus.

Ar Šillera tulkojumu publicēšanu 19. gadsimta sākumā *prieka* fenomens, kas latviešu apgaismības laikmeta dzejā savulaik bija guvis dažādas izpausmes, idejiskā ziņā bija sasniedzis kulmināciju un pilnībā sevi izsmēlis, vēlākajās dzejas publikācijās tas turpināja

¹¹ **Stenders, A. J.** *Dziesmas, stāstu dziesmas, pasakas etc.*, 31. lpp.

parādīties dažādu autoru pārsvarā netalantīgās reprodukcijās. Laika gaitā, līdz ar romantisma attīstību *prieka* fenomens atkāpās, savu vietu atdodams metaforizētajai *sirdij*.

Vēl kādu laiku latviešu literārais process piedzīvoja savu pastāvēšanu 18. gadsimta vācu apgaismības literārās paradigmas ietvaros, tomēr laika gaitā pamazām līdz ar agrīnā romantisma vēsmām tajā sāka izkristalizēties jaunas mākslinieciskās un idejiskās vērtības un citāds domāšanas veids.

2. 1. 2. Literārās reminiscences Neredzīgā Indriķa sacerējumos

Literārās aktivitātes laiku, kad arī latviešu dzejas publikācijās ir samanāmas Franču revolūcijas ideju atblāzmas, noslēdz Neredzīgā Indriķa dzejoļu krājuma „Dziesmas” iznākšana 1806. gadā. Tā ievada jaunu strāvojumu latviešu literatūrā.

Sekulārā literārā procesa publiskajā aprītē ienāk un sāk darboties arī sociāli apspiestās pamatnācijas pārstāvji.

Neredzīgā Indriķa literārās darbības pirmais un garākais posms aizrit Apriķu mācītāja K. G. Elferfelda aizgādībā. Elferfelds savas dzīves laikā rūpējies par krājuma „Dziesmas” (1806) izdošanu un izplatīšanu, kā arī pūlējies, lai iepazīstinātu ar Indriķa daiļradi vietējās vācu inteliģences aprindās. Literārais devums, kurā ietilpst 22 dzejas sacerējumi, publicēts 20 gadu laikā – no 1806. līdz 1826. gadam.¹

Neizglītota un neredzīga Kurzemes dzimtzemnieka sacerētu tekstu parādīšanās 19. gadsimta sākuma publiskajā telpā nav iedomājama bez tā laika literārajā dzīvē ieinteresētu aizbildņu atbalsta. Literārā aizbildņa klātbūtne bija nozīmīga ne tikai Indriķa daiļrades veicināšanā, arī vēlākajos gados, vairākas desmitgades pēc dzimtbūšanas atcelšanas, latviešu autoriem ceļu uz literatūru parasti pavēra vietējais mācītājs. Aplūkojot šādi balstītu autoru literāro mantojumu, var rasties jautājumi par to, vai un cik lielā mērā viņiem izdevies saglabāt sava pasaules redzējuma identitāti, turklāt apstākļos, kad sekošana paraugiem un normu pārzināšana guva augstu novērtējumu. Šādi jautājumi attiecināmi arī uz Neredzīgā Indriķa tekstiem, kuros ir vērojamas dažādas literārās ietekmes.

Par Elferfelda dzejas atspoguļojumiem Neredzīgā Indriķa daiļradē, kas netieši varētu liecināt par Indriķa radošo neatkarību vai Elferfelda spiedienu uz savu literāro audzēkni, liecības var sniegt abu literātu daiļrades salīdzinājums. Elferfelda

¹ Atšķirībā no vēlākajiem iespiedumiem 1822. gada „Latviešu Avīžu” 46. un 52. numura Neredzīgā Indriķa darbu publikācijas par dzimtbūšanas atcelšanu promocijas darba autore uzskata par viena darba divām daļām vai divu dzejoļu tematisku ciklu. Vairāk par to nodaļas turpinājumā.

„Līksmības grāmata” (1804) nāca klajā ap to laiku, kad varēja tapt Neredzīgā Indriķa „Dziesmās” publicētie sacerējumi. Tomēr paliek iespaids, ka „Līksmības grāmatā” publicētā dzeja – F. Šillera odas „Priekam” atdzejojums un heksametros sacerētā *zemes dzīves dziesma* par Kurzemes ļaužu dzīvi „Bērtulis un Maija” – nav atstājusi pamanāmus aizguvumus aizbilstamā jauneklā veikumā. Nelielajā apcerē „Neredzīgs dziesmu darītājs” Elferfelds piemin, ka „bez tām pirmajām Dieva vārdu mācībām, ko viņš līdz ar citiem bērniem no šīs draudzes mācītāja dabūja”, Indriķi īpaši izglītojis draudzes dziedātājs, zemnieku vīrs, kas, „jebšu arī latvietis būdams, caur samanību un gudru prāta cilāšanu no daudz citiem savas kārtas izšķīrās”, ka arī turpmākajos gados Indriķis „arvienu vēl darbojās savu saprašānu apgaismot caur to, ka viņš daudz pie Dieva vārda klausīšanas baznīcā nāce, un viņa [Indriķa – I. K.] brālis, kas arī no

baķēm vienacis tapa, viņam no dažām latviešu grāmatām brīžam ko priekšlasīja”.¹ Šie izteikumi vedina Indriķa literāros paraugus meklēt nevis „literāriskā” Elferfelda daiļradē, bet lūkot latviešu zemniekiem pieejamā un populārā lasāmvielā.

Vācu literatūrzinātnieks Frīdrihs Šoles (Scholz, 1928) savā grāmatā „Die Literaturen des Baltikums” raksta par Indriķi kā interesantu piemēru tam, kā apdāvināts, lauku tradīcijās audzis un pie tām pieradis jauns cilvēks savu izjūtu izteikšanai arī tajās jomās, kur tradicionāli valdījusi tautasdziesma, ir pieņēmis jaunās literārās mākslas formas, kas liecina, ka tās vairāk atbilda tam, ko Indriķis vēlējās izteikt, un bija piemērotākas viņa dzīves laikā radušos izjūtu atveidei tēlos.²

Labāk zināmais un pieejamākais šo jauno literāro formu avots neapšaubāmi bija protestantiskā baznīcas literatūra. Tās aizguvumi dažkārt ir sastopami arī Neredzīgā Indriķa laicīgajos dzejoļos, pat tik lielā mērā, ka šos darbus grūti nodalīt no garīgās dzejas. Viņa „Rīta dziesma” un dzejojums „Par savu pašu bēdu pilnu būšanu, ka tam acu gaisma trūkst” kopš 1809. gada atraduši savu vietu arī baznīcas dziesmu grāmatā³. Minētajā apcerē par Indriķi Elferfelds raksta, ka „visvairāk viņam garīgas dziesmas labi izdodas; gan tāpēc, ka no ārīgām lietām viņa zināšana dēļ gaismas trūkuma maza un pavāja ir”.⁴

¹ [Elferfelds, K. G.]. Neredzīgs dziesmu darītājs. *No: Vēca un jauna laika grāmata uz to 1807. gadu*. Jelgava : J. F. Stefenhāgens un dēls, [1806, 38.] lpp.

² Scholz, F. *Die Literaturen des Baltikums*. Opladen : Westdt. Verl., 1990, S. 236.

³ *Kristīgas dziesmas*. Rīga : 1809: 452.–254., 578. lpp.

⁴ [Elferfelds, K. G.]. Neredzīgs dziesmu darītājs, [39.] lpp.

18. un 19. gadsimta mijā Kurzemes zemnieki, arī Neredzīgais Indriķis, savā reliģiskajā praksē – dievkalpojumos un literatūrā – saskārās gan ar tautas prātā un sirdī nostiprinājušos 17. gadsimta baroka laikmeta inspirēto dziesmu un sprediķu kopumu, kur baznīcas dzejā galvenie nopelni pieder Kristoforam Fīrekeram, gan ar racionālistiski noskaņoto luterāņu teologu sacerējumiem, kur dzejas jomā vispirms minams Gothards Frīdrihs Stenders.

Ja Stendera darbos Dievs pārsvarā izpaudās kā visu varošs *skunstnieks*¹, Fīrekeram viņš bija *[..]Tēvs, kas augstā debestiņā, [..]mūsu prieciņš bailībā, [..] Dievs tas sardziņš visu labais.., [..]svētais, uguns, saldais prieks*, kuram savu ikdienu (līdzīgi Indriķim) uztic ticīgais cilvēks:

[..]Es esmu viens dzīvs loceklīts

Pie tavām dārgām miesām,

[..]Kad es no rīta pieceļos,

Jeb gulēt iemu vakaros

Tu Dievs man šaujies prātiņā

*Ka tev bij nākt man palīgā.*²

Reliģisko motīvu ziņā Neredzīgā Indriķa tekstu kopums nav viendabīgs, un tajā vērojama gan septiņpadsmitā gadsimta baroka dzejā sastopamā, gan 18. un 19. gadsimta mijai raksturīgā racionālistu reliģisko dziesmu mentalitāte.

17. gadsimta luterānisko dziesmu atbalsojumi jūtami arī veltījuma dzejoļos, no kuriem četri ir balstīti Fīrekera melodijās.

Autoram tuvu, viņa apkārtnē pazīstamu un tīkamu melodiju izmantošana nebija retums promocijas darbā aplūkotā laikposma literārajā daiļradē, dzejā šāda prakse bija plaši izplatīta. Sekošana jau izstrādātai melodijai palīdzēja vieglāk tikt galā ar versifikācijas problēmām. Ne vienmēr (īpaši tas attiecināms uz gariem, saturā sarežģītiem un izklaidei nepiemērotiem sacerējumiem) melodiju uzrādījumi tekstu sākumā liecina, ka šie darbi bija iecerēti dziedāšanai. Tāpat melodijas norādījums tikai atsevišķos gadījumos norāda uz teksta literāro pirmavotu, savukārt tas var vedināt pie daiļrades inspirācijas avotiem un nereti tos arī atklāt.

¹Stenders, G. F. Dzeja. Rīga : Zvaigzne ABC, [b. g.], 205. lpp.

²Lettische geistliche Lieder und Kollekten.. Mitau : G. Radetzky, 1685, S. 235, 62, 231, 63, 183, 217.

Indriķa veltījumdzejoļu tuvība ar 17. gadsimta dzeju ir daudz dziļāka, tā neaprobežojas ar melodiju paraugiem, bet ietiecas arī valodas un mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu slānī.

Aizlūdzot par mirušo kroņprincesi Elizabeti, Indriķa apziņā uznirst vecā Kurzemes dziesmu grāmata: „Dievs kungs! paklausī žēlīgi”¹. Fīrekeram tik raksturīgais *pulciņš* Elferfelda aiziešanai veltītajā „Žēluma un lūgšanas dziesmā” *skumīgi / Pēc to vēl raud un žēlojas*.²

Liriski izsvērtākajos Neredzīgā Indriķa sacerējumos no 17. gadsimta tradīcijas pārmantots ir pārdzīvojuma tiešums, sirsnīga un nesamākslota reliģiozitāte (dzejas valodā arī Fīrekeram tik raksturīgie deminutīvi):

Visas manas lietiņas

Stāvē iekš Dieva rociņas.³

Viens no nozīmīgākajiem Indriķa literārās skolas stūrakmeņiem bija Stendera laicīgās dzejas sacerējumi, kuros reliģiskie motīvi sasaucās ar racionālistu baznīcas dziesmām. Dievam veltītās rindas tajās ir cilvēka prātā, nevis sirdī nobriedušas:

Tad steidzamies uz baznīcu

Tur slavēt Dieva godību

Un pieaugt gudrībā; ⁴

citur:

Jo dienas Dievs man palīdzēja

Un man' ar mantu svētīja; ⁵

¹ Neredzīgais Indriķis. *Dzīve un dziesmas*. [Rīga] : Kaija, 1938, 162. lpp.

² Neredzīgais Indriķis. *Dzīve un dziesmas*, 166. lpp.

³ Neredzīgais Indriķis. *Dzīve un dziesmas*, 158., 141. lpp.

⁴ Stenders, G. F. *Dzeja*, 103. lpp.

⁵ Stenders, G. F. *Dzeja*, 99. lpp.

vēl:

Kungs! Dievs! Tēvs! kas tas skunstnieks esi,

Jeb kā būs godam nosaukt tev' .¹

Kaut arī 19. gadsimta sākumā racionālistu dievvārdu grāmatas – galvenokārt to emocionālā indiferektuma dēļ – latviešu draudzes uzņēma ļoti kritiski un dažkārt pat ar aktīvu pretestību², viņu pragmatiskais Dievs līdz ar citiem Stendera aizguvumiem daudzviet ir atradis vietu Neredzīgā Indriķa darbos:

Tad mierīgi mēs sakām tā:

Pēc Dieva likuma viss stā' .³

Tomēr daudz spēcīgāk nekā racionālistu garā sacerētie dievvārdi Neredzīgo Indriķi ietekmēja Stendera laicīgā dzeja. Jo īpaši daudz Stendera „Ziņģu lustu” aizguvumu ir Neredzīgā Indriķa grāmatā „Dziesmas”.

Zemnieku vidē plašāku izplatību bija ieguvis Stendera ziņģu vieglākais slānis, jo īpaši sižetiskie dzejoļi, no kuriem krietna daļa 19. gadsimtā folklorizējās⁴. Cik par to ļauj spriest Neredzīgā Indriķa daiļrade, viņš nav bijis sava laika „caurmēra lasītājs”. Indriķa mantojumā vispār nav sižetisku sacerējumu, kas līdzinātos lasītāju sevišķi iecienītajiem šāda veida dzejdarbiem Stendera krājumos. Savukārt pamanāmas ir ietekmes no saturā sarežģītākās Stendera ziņģu „Otrās daļas”, kur publicētajos tulkojumos salīdzinoši tiešāk izpaudās apgaismības laikmetam raksturīgas filozofiskas atziņas.

Pats būdams neredzīgs, Indriķis samēroja savu dzīvi ar tiem „Ziņģu lustu” dzejoļiem, kuros Stenders ir izklāstījis jutekliskās pieredzes (redzes, dzirdes, ožas, taustes un garšas) nozīmi cilvēka dzīvē. Nezināma vācu autora dzejolī „Tie jušanas prāti” un Izašāra Falkensona Bēra (*Falkensohn Behr*, 1746–1817) „Priekšzīmē

¹ Stenders, G. F. *Dzeja*, 205. lpp.

² Apinis, A. *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum*. Rīga : Liesma, 1991, 131.–132. lpp.

³ Neredzīgais Indriķis. *Dzīve un dziesmas*, 134. lpp.

⁴ Apinis, A., Čakars, O., Klekere, I. Vecais Stenders dzejas laukā. No: Stenders, G. F. *Dzeja.*, 279.–280. lpp.

[priekšstati – I. K.] viņas pasaules”, kas izmantoti Stendera sacerējumiem¹, ir viegli samanāma saikne ar empīriķu izziņas teorijai raksturīgo filozofisko sensuālismu. Pateicoties angļu filozofa Džona Loka (*Locke*, 1632–1704) darba „Eseja par cilvēka sapratni” tulkojumam, 18. gadsimta vidū Vācijā šīs idejas bija guvušas lielu popularitāti. Nodaļā „Par uztveri” Loks īpaši apcer cilvēka redzi; līdzīgi arī Stendera dzejolī „Tie jušanas prāti”, pieminot visas cilvēka sajūtas, tai veltīta vislielākā ievērība: redzei no deviņiem pantiem ir veltīti pieci, no tiem aklumam – četri.

Še es to aklu pieminu,

Kas man izspiede asaru,

Tas rād' man,

Cik tie laimīgi,

Kam visi prāti veseli ².

Redzes nespējas dēļ Neredzīgo Indriķi šie dzejoļi skāra ļoti personiski. Vairākas teksta vietas dzejolī „Par savu pašu bēdu pilnu būšanu, ka tam acu gaisma trūkst” liecina, ka viņš ir pazinis šos Stendera darbus, pirms tapis deviņdesmit rindu dzejojums, viens no vispersoniskākajiem sacerējumiem ne tikai paša daiļradē, bet, iespējams, arī visā tā laika latviešu lirikā. Tajā „neredzīgais dziesmu darītājs” sniedz atbildes arī uz jautājumiem, kurus viņā uzjundījuši Stendera dzejoļi. Reminiscenču reminiscences. Ne tikai no G. F. Stendera dzejas, bet pastarpināti – arī no nelasīta un dzejniekam nepieejama, taču vēlākajiem pētniekiem atpazīstama filozofijas apcerējuma izcēlušās.

Un kas par to ar' būtu ,

Ja ar raudām vien

Pavadīta kļūtu

Katra dzīves dien'?

[..]

Lapas katru koku

Dar' pazīstamu,

Ja tik to ar roku ķerdams aizņemu.

¹ Stenders, G. F. *Dzeja*, 107.–108. lpp.

² Stenders, G. F. *Dzeja*, 108. lpp.

*Smarša puķes rāda,
Jebšu nezin, kāda,
Kuras ziedos spīd
Tumšums katru brīd’¹.*

Šajā dzejolī Neredzīgais Indriķis atklājas kā personība, kas, nepaliekot savas aptumšotās sadzīves lokā, fiziskās redzes trūkumu tiecas mazināt ar darbīgumu un dvēseles dzīvi. Paša pieredzē izlolotajai dzīves gudrībai ir maz kopīga ar dažkārt ārišķīgo prieku Vecā Stendera dzejās. Mēģinājumi izprast savu „būšanu” saskarē ar dažādiem literāriem tekstiem un to samērošana ar savu dzīvi Neredzīgā Indriķa daiļrades labākajā daļā ievērojami pārsniedz pārafrāžu ietvarus.

Salīdzinot ar krājumu „Dziesmas”, kur daudzviet pamanāms tolaik vēl gados jaunā dzejnieka sociālās pieredzes trūkums, Neredzīgā Indriķa veltījumdzejoļi un mūža pēdējos gados publicētie darbi ir vairāk sakņoti sava laika sabiedriskajos notikumos (nav izslēgts, ka to sekmēja darbu iniciētāji, kuru atbalsta un uzmanības lokā bija dzejnieks).

Sociāla konteksta konkrētība izriet arī no veltījumu dzejoļu žanra īpašībām. Zinot, ka jau kopš 17. gadsimtā veltījumdzejoļi nereti ir pasūtīnāti, ļoti iespējams, ka šādi radušies arī Indriķa dzejoļi.

Veltījumos Ruso ideju garā audzinātajam Krievijas imperatoram Aleksandram I (1777–1825) un viņa ģimenes locekļiem tiek pausti apgaismotā absolūtisma idejās izkristalizējušies priekšstati par valsti un valdnieka statusu. Atbilstoši tiem Neredzīgā Indriķa dzejolī, kas radies par godu 1807. gadā Tilzītē ar Napoleonu I noslēgtajam miera līgumam starp Krieviju un Franciju, imperators Aleksandrs I ir dzīvs cilvēks ar savu īpašu būtību, – nevis Dievs vai viņa vietnieks zemes virsū:

*Lai katris savu valsti kop’,
Nedz asinskārīgs prātā top,
Lai piemin ļaužu vērtību,
Kas zūd caur kara briesmību.
[..]
Bet īpaši, sirdsžēlīgs tēvs!
Par savu valsti lūdzam mēs².*

¹ Neredzīgais Indriķis. *Dzīve un dziesmas*, 140. lpp.

² Neredzīgais Indriķis. *Dzīve un dziesmas*, 159. lpp.

Viņa pienākums ir gādāt par ikviena pavalstnieka labklājību. Tāpēc nav nejaušība, ka abstrakto Stendera *cilvēcības vērtību* Neredzīgā Indriķa dzejolī nomaina daudz konkrētāka – *laužu vērtība*.

Gadu vēlāk uzrakstītajā dzejolī „Uz Elīzabetes Aleksandrovnas miršanu”, kas sacerēts, uzzinot par divgadīgās princeses nāvi, Indriķis pirmām kārtām redz nelaimes piemeklētus vecākus. Tikpat labi tas varētu būt kaimiņu pāris, kam

.. abiem asariņas birst,..

Tā ar' mūs' cienīgs zemes tēvs,

Iekš kura valstes esam mēs,

*Ar savu draugu gauda*¹.

Monarhistiskas ilūzijas saistībā ar dzimtļaužu tiesiskā un ekonomiskā stāvokļa uzlabošanu Indriķa dzīves laikā bija raksturīgas dažādu Vidzemes un Kurzemes sociālo kārtu pārstāvjiem.

Mūsdienās vairs nav nosakāms, vai un kā ar Indriķa vārdu ir manipulējuši literārie aizbildņi, veltījuma dzejoļa liriskais varonis neatkarīgi no viņa sociālā statusa ir tāds pats pavalstnieks kā ikviens cits tuvākā un tālākā apkārtnē. Lai kam arī būtu piedēvējami tekstos vērojamie idejiskie akcenti, 19. gadsimta sākuma latviešu rakstniecībā ar šo publikāciju starpniecību ir ienākuši (un līdz ar to kļuvuši arī par lasītāja identitāti veidojošu faktoru) apgaismības laikmetam raksturīgi antifeodāli motīvi, kas paver identificēšanās iespēju valsts, nevis muižas vai draudzes mērogā.

Atšķirībā no sava aizbildņa Elferfelda, kas mira drīz pēc dzimtbūšanas atcelšanas 1819. gadā, Indriķim zemnieku dzīvi pēc brīvlaišanas bija iespēja iepazīt vairāku gadu garumā. Viņš bija arī pirmais latviešu tautības dzejnieks, kas sava talanta un iespēju robežās zemnieku brīvlaišanas tēmu ievija savu darbu motīvos.

Grāmatā „Latvija 19. gadsimtā” viena no autorēm – Skaidrīte Lasmane (1939) izsaka pārdomu vērtu raksturojumu tai intelektuālajai gaisotnei, kas pavada dzimtbūšanas atcelšanu: „Atbrīvošanās ideja Latvijā nebija ne teorētiski apcerēta, ne izcilos dzejas darbos izteikta. Nacionālās inteliģences un profesionālas kultūras trūkums noteica tās „praktiskumu” – pastiprinātu saimniecisku pārkārtojumu prasību,

¹ Neredzīgais Indriķis. *Dzīve un dziesmas*, 161. lpp.

kas varbūt bija šīs idejas īpatnība Vidzemē un Kurzemē salīdzinājumā ar attīstīto Eiropu”¹.

Pat atturoties no A. J. Stendera un Elferfelda iepriekš aplūkoto darbu pieminējuma, nākas atzīt, ka šis apgalvojums nav uzskatāms par absolūtu. Starp latviešu rakstniecībā dzimtbūšanas atcelšanai veltītajiem dzejoļiem ir tādi, kuru idejiskā kapacitāte pārsniedza oficiālo reformas propagandu, kas bija vērsta uz zemnieku brīvīšanas likuma apoloģētiku, bezierunu izpildi un atbalstu.

Neredzīgā Indriķa daiļradē zemnieku brīvības tēma ir skarta divos sacerējumos: veltījumā „Viņa gaišībai ģenerālgubernatoram Paulučiņam” un „Dziesmā dēļ paskubināšanas uz iesākšanu tās brīvības”, kuras otrā daļa parasti tiek publicēta kā atsevišķs darbs ar nosaukumu „Brīvestības precības”.

1820. gadā, vēršoties pie ģenerālgubernatora, Indriķis ir diplomātisks, lavierējot starp muižnieku nostādnēm un brīvīšanas likumu:

Mums iekš dzimtas būšanas

Ar' gan labi klājās;

Bet tomēr uz brīvības

Katram prieki krājās ².

Dzejolis acīmredzami radies pēc Ulriha Šlipenbaha (*Schlippenbach*, 1774–1826) ierosinājuma.

Savulaik „Žēluma un lūgšanas dziesmā..”, kas veltīta literārā aizbildņa Elferfelda aiziešanai, Indriķis tika minējis kopīgus draugus (*mūs' draugi ar, kas pazīst mūs*)³, no kuriem mūsdienās vairs zināms tikai viens – vācbaltiešu dzejnieks, jurists, Kurzemes guberņas amatpersona Šlipenbahs, kas jau kopš 1806. gada bija tulkojis vācu valodā un publicējis vairākus Indriķa dzejas sacerējumus. Tomēr, visticamāk, viņš nebūs bijis vienīgais dzejnieka literārais atbalstītājs. Pēdējā Neredzīgā Indriķa publikācija – dzejolis sakarā ar Krievijas valdnieces Elizabetes Aleksejevas (1779–

¹ Lasmane, S. Ideju vēsture. *No: Latvija 19. gadsimtā : vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, 404. lpp.

² Neredzīgais Indriķis. *Dzīve un dziesmas*, 167. lpp.

³ Neredzīgais Indriķis. *Dzīve un dziesmas*, 164. lpp.

1826) nāvi 1826. gada maijā – ir iespiesta 1826. gada „Latviešu Avīžu” 42. numurā, jau dažus mēnešus pēc tam, kad „dziesmu biedrs” Šlipenbahs bija miris.

Nelielu ieskatu abu attiecībās sniedz pāris Šlipenbaha vēstuļu uzmetumu Indriķim, kuri radušies saistībā ar ģenerālgubernatora Filipo Pauluči (Paulucci, 1787–1855) pateicību dzejniekam par iepriekš minēto apsveikuma dzejoli. Viena no tām ir Šlipenbaha vēstule Indriķim, rakstīta vācu valodā. Līdzās citā, skaidri salasāmā rokrakstā atrodas arī vēstules latviskais teksts, kas paredzēts nosūtīšanai:

„Mīļlais draugs!

Mūsu augsti cienījams Generale-Guberniere Kungs man to jauku prieku ir novēlējis Jums šo biķeri sūtīt, ko viņš Jums ir licis taisīt. Skaidri spīd tā dziesmiņa no skaidras pilnas sirds, skaidri un spoži arīdzan spīd tas jauns laiks un tā jauna būšana, ko jūsu tauta gaid'. Abas tās godātas caur šo dāvanu no spīdama sudraba skunstīgi taisītu. Lai tā Jums un Jūsu bērnu bērniem būtu par labu pieminēšanu.

Kad es, mans mīļlais dziesmu biedrs, ar Jums saiešu, tad es ar Jums kopā dzeršu no šī biķera uz to veselību mūsu augsti godinājama Generalguberniera [labojums Šlipenbaha rokrakstā: pārsvītrots vārds Kunga, tā vietā ierakstīts: Ģenerālguberniera – I. K.], ko mēs Kurzemieki visi, lai būt no kādas kārtas būdami, slavējam un teicam [svītrots: atzīdami to labu, ko viņš mums darījis, un to taisnību un mīlestību, ko viņš mums parādījis, par mums visiem gādādams – I. K.].

Ar muti un sirdi es apliecināju, ka es Jūs cienīdams esmu un palieku Jūsu patiesīgs draugs”.¹

*Līdzās citētajai atrodas otra – marķīzam Pauluči adresēta 1820. gada novembra beigās rakstīta Šlipenbaha vēstule ar apliecinājumu par biķera nosūtīšanu Indriķim.*²

Šlipenbaha vēstules svītrojumi liecina par viņa vēlmi precīzi nošķirt valsts amatpersonas (ģenerālguberniera) jēdzienu no vietējiem lauciniekiem labāk zināmā kunga, šāda sabiedriskā stāja un pārliecība varētu būt sekmējusi Indriķa sacerētajos veltījuma dzejoļos vērojamo lojālam pavalstniekam piemītošu pašcieņu.

¹ **Schlippenbach, U.** *Correspondence*. Rokraksts Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājumā: R X 100B, 6, 12, Bl. 221.

² **Schlippenbach, U.** *Correspondence*, Bl. 222.

Otrs dzimtbūšanas atcelšanai veltītais darbs „Kāda dziesma dēļ paskubināšanas uz iesākšanu tās brīvības” ir iespiests 1822. gadā “Latviešu Avīžu” pirmā gadagājuma 46. un 52. numurā. Tā nosaukumā iekodētais darba nolūks „kāda dziesma dēļ paskubināšanas uz iesākšanu” pieļauj arī dzejnieka atsaukšanos uz literāru pasūtījumu.

Vēlākajos izdevumos šīs publikācijas tiek uzskatītas par diviem atsevišķiem darbiem, pamatojot to ar abu daļu literārās formas atšķirībām un redakcijas ievadvārdiem 46. numurā, ka „tiem avīžu apgādātājiem divi dziesmas ir atsūtītas, ko tas neredzīgs Indriķis .. tagad par to jaunu brīvestību ir izdomājis”¹. Savukārt piezīme 46. numura publikācijas beigās („Tā beigšana šīs dziesmas top iekš līdzības izteikta un citā avīžu lapā būs lasāma”), parasti ignorēta, tāpat kā 52. numura publikācijai pievienotā norāde („Mēs šē to beigšanu tās dziesmas Nr.46. [dzejoļa „Kāda dziesma dēļ paskubināšanas uz iesākšanu tās brīvības” – I. K.] saviem lasītājiem dodam”). Vēl pāris apsvērumi, kas vedina abas daļas „apvienot”, ir atsevišķa nosaukuma trūkums 52. numurā publicētajam Indriķa tekstam un kopīga melodija abām daļām (Vecā Stendera „Es, paldies Dievam, priecājos”).

Neapstrīdot pretējo viedokli, kura pastāvēšanai arī ir pietiekami argumentu, šī darba autore vairāk sveras uzskatīt abas publikācijas par vienu sacerējumu.

Dzejojums radies ap 1822. gadu, kad, beidzoties četru gadu sagatavošanās posmam, tuvojās Kurzemes zemnieku brīvlaišanas sākums. Ekonomiskā ziņā diskriminējošos zemnieku likumus vāciskās inteliģences aprindas (to skaitā arī latviešu draudžu mācītāji) – jo īpaši sākumā – dažkārt uzņēma ar sajūsmu.

Par iespaidu, kādu uz latviešu draudžu mācītājiem atstāja dzimtbūšanas atcelšana, liecina Vidzemes un Kurzemes draudžu hronikas. Tā, piemēram, Engures mācītājs J. P. Brants brīvlaišanas pasludināšanu piemin kā ilgi gaidītu un iepriecinošu dienu („ein lang gewünschter und erfreulicher tag”²).

Zemnieki brīvlaišanas likumus sagaidīja ar šaubām, neziņu un nemieriem, kas dažviet izcēlās kā Kurzemē, tā Vidzemē – gan pamatoti, gan likumu nesapratnes dēļ.³ Nedrošība par savu nākotni viņos vairoja vispārēju depresīvumu.

¹ Neredzīgais Indriķis. *Dzīve un dziesmas..*, 204.–212. lpp.

² Sloka, L. *Kurzemes draudžu kronikas*. Rīga : Valsts arhīva izdevums, 1. d., 1928, 48. lpp.

³ Švābe, A. *Latvijas vēsture*, 135.–137. lpp.

Neredzīgais Indriķis „Kādā dziesmā dēļ paskubināšanas uz iesākšanu tās brīvības”¹ vēršas pie laikraksta lasītājiem ne tikai kā jūsmīgs jaunievedumu aizstāvis (*Nu, mīļi brāļi, nu gan mūs / Sāks apkampt pamazām / Tā laime, ko jau daži jūs / Sen vēlat notīkam*), bet arī kā nobriedusi personība, kas apzinās postošās sekas, ko pārmaiņas var nest cilvēku dzīvē (*dažs kļūs par vazakli*). Izklāstot gauso un pakāpenisko brīvlaišanas gaitu, kas likumā jau sākotnēji bija iecerēta tā, lai neradītu muižniekiem ne materiālo, ne darba resursu zaudējumus, dzejnieks akceptē šo gadiem ilgo procesu kā zemniekiem pieņemamu un pat vēlamu (*ja tā kā plūdi uznāktu, daudz skādes notīktu*). Reformu nepilnību cēloņus viņš saskata nevis likuma nepilnībās, bet zemniekos, kas ir ķildīgi, nepacietīgi un nenovīdīgi (*tā iesākot mums brīvību, mazs labums no tās būs*).

Lai arī neredzīgajam dzejniekam nav ilūziju par tūlītēju dzīves uzlabošanos, Indriķis sajūt tā saucamās putna brīvības vērtību. Viņaprāt, tās dēļ ir vērts samierināties pat ar pāridarījumiem. Brīvības jēgu Indriķis saskata nākotnē:

Ja tumšā prātā trakosiet

Pret augstiem likumiem,

Necienīgus sev darīsiet

Priekš Diev' un cilvēkiem.

Un ja vēl kļūtu zaudāma

Caur to tā brīvība,

/ .. /

Tad bērnu bērni lādētu

Jūs' kapus dusmīgi,

Un pastaros vēl sūdzētos

Par Jums nežēlīgi.

Ak, brāļi! brāļi!

Sargaities no ķildu celšanas!

¹ Neredzīgais Indriķis. *Dzīve un dziesmas*, 168.–176. lpp.

Šajā sacerējumā vērojamā autora apelēšana pie lasītājiem laicīgās nākotnes vārdā 19. gadsimta pirmās puses lirikas kontekstā vēl ir ārkārtas parādība, kas liecina par tā laika literatūrā iedibināto uz saprātīgu tagadni orientēto robežu pārkāpšanu.

Te lieti atcerēties Vecā Stendera dzejoli „Grieta ar olām (pautiem)”, kur varone tika sodīta pat par ikdienišķu aizsapņošanos.¹ Elferfelda idillē „Bērtulis un Maija” autors reālo tagadni tiecās atstumt pagātnē, lai rastu piedienīgu vietu savā daiļradē radītajai vien nākotnē iespējamai utopijai.

Vēršoties pie saviem lasītājiem, Neredzīgais Indriķis izmanto tā laika literatūrā tikai īpaši nozīmīgos gadījumos lietotu uzrunu *brāļi*, viņa darba iekšējais patoss liecina par dziļām, vienojošām saiknēm, apjaustu likteņu un nākotnes kopību un mērķi, kas vienam cilvēkam nav sasniedzams.

Līdzīgi, savējo atbalstu meklēdams, tautas nākotnes vārdā 1848. gadā lasītājus uzrunās Ernests Dinsbergs, aicinot viņus kopīgam darbam latviešu literatūras laukā:

*Bet, brāļi, sakiet, voi mūžīgi mēs
Tik nepraši bērniņi būsīm,
Ka svešiem vien apkopt mūs vaijadzēs?
Voi kādreiz tik gudri neklūsīm,
Ka varēsīm kalpot cits citam labprāt
Ar dāvanām, ko tam Dievs licis iekrāt ².*

Neredzīgā Indriķa sacerējuma otrā daļa (vēlākās edīcijās atsevišķs darbs ar nosaukumu „Brīvestības precības”) ir gaidāmo pārmaiņu tēlojums alegoriskas precību ainiņas veidā.

¹ Stenders, G. F. *Dzeja*, 47. lpp.

² Dinsbergs, E. Goda rīme latviešu tautas kopējiem. *No: Grāmata : veltījums latviešu grāmatas 475 gadu atcere*. Rīga, 2000, 41. lpp.

No Diev' un mūsu Keizara

Tā brīvestība nāk

Tik brīnišķi, ka jāsaka

Viens bagāts brūtgāns sāk

Pēc brūtes precēt,

Kam nekas nerodas padomā;

Ko vienīgi izredzēj's tas

Ir vaiga skaistumā.

Visai sarežģītā tēlu sistēma Neredzīgā Indriķa sacerējumā aptver nozīmīgākos sabiedriskos spēkus, kurus skars dzimtbūšanas atcelšana. Brūtgāns šajā līdzībā ir *tas brīvestības labums*, viņa draugi – *kungi, kas strādājuši pie gudras ietaisīšanas tās brīvestības*). Pretēji nelabvēļu (*bābu*) runām (*Pēc ko tad tas tā ilgojās / Un kāzas nedara! / Viņš tiešām citu meklējās, / Bet tai to nesaka!*) beidzot šie ir ieradušies precībās. Tālāk iet kā nu iet. Brūte (*tie ļaudis tiek līdzināti vienai nabadzītei brūtei*) viesiem gaužas par savu nabadzību: *Kā varētu es priecāties un sirdi drošināt / .. / Redz neviens man ko gādājis, / Es plika sērdiene*. Precinieki un brūtgāns metas viņu mierināt: *Pēc mantām es nelūkoju, / Tās ir man pašam gan*. Piebalso arī *brūtes audzinātājs tēvs*, ar kuru domāti *kungi, kas saviem dzimtiem ļaudīm brīvestību ir vēlējuši*, solīdams nabaga sērdienei pat vairāk, nekā to no muižniekiem pagērēja brīvlaišanas likumi: *Es gribu kāzu rītā ar' / Tev godam apgādāt, / Ka katris pie tev redzēt var / Šo manu labu prāt'*

Saistībā ar *kungu* dāsnumu pieminamas ir Kurzemes literārās tradīcijas – savulaik A. J. Stenders un Indriķa aizbildnis Elferfelds, būdami visnotaļ paklausīgi draudzes gani un pavalstnieki, pamanījās savos darbos paust vēlmes par muižnieku līdzdalību un pienākumiem zemnieku dzīves uzlabošanā. To, ka mācītājiem dažkārt izdevās rosināt muižniekus labdarībai, liecina, piemēram, ieraksti literatūras prenumerantu sarakstos par to, ka muižnieki iegādājušies iespieddarbus izdalīšanai zemniekiem. Arī Indriķa divdaļīgajā sacerējumā ir mājiens par skolu dibināšanu.

Pirms izteikt dažus minējumus par „Kādas dziesmas dēļ paskubināšanas uz iesākšanu tās brīvības” inspirāciju, jāapzinās, ka Neredzīgais Indriķis savā dzīvē bija saskāries ar dažādām teatrālām un dialogizētām norisēm.

Zemnieku likumu izklāsts darba pirmajā daļā un lomu spēle otrajā sasaucas ar svētdienas dievkalpojumu kārtību, ievaddaļā lasīto sprediķi un tolaik obligāto likumu (patentu) pavēstīšanu no kanceles.

Indriķa uzburtā precību ainiņa liek iedomāties par savulaik Elferfelda pulcināto draudzes jauniešu *līksmībām*, kur tāpat dažādas *spēles* mijās ar priekšālasījumiem. Klasicisma literatūrā, piemēram, grāmatā „Ikonologie des heutigen Zeitalters” (1807) iecienītās alegorijas bija izmantojis cits Indriķa *dziesmu draugs* – iepriekš minētais viņa darbu popularizētājs un tulkotājs Šlipenbahs, kas varētu būt rosinājis arī Indriķi izmantot šādu paņēmieni.

Neredzīgā Indriķa sacerējums, kas alegoriski ataino zemnieku ieiešanu jaunā dzīves kārtā, liecina arī par zemnieku sadzīves motīviem viņa daiļradē. Šo tuvību apkārtējai sadzīvei padziļina darbības laika sakritība: abu Indriķa dzejolī tēloto notikumu slāņu – gan reālā, gan alegoriskā – darbība notiek rudenī, ap Miķeļiem. Zemnieku brīvīšanas likumi noteica, ka šajā laikā jābūt sagatavotiem pirmajā kārtā brīvīlaidamo zemnieku sarakstiem.

Tautas gadskārtu tradīcijās rudens ir arī precību un kāzu laiks. Kā to savā apcerē „Latviešu skatu lugas sākumi – kāzās un rotaļās” aprakstījis Jānis Alberts Jansons (1892–1971), precības bija kāzu priekšspēle. No līgavaiņa mājām brauca precinieki uz iecerētās tautu meitas mājām. „Dažreiz kopā ar preciniekiem ieradās arī pats tautu dēls, un tad, ja iznākums bij labvēlīgs jaunajiem, turpat svinēja arī derības”¹.

Precību norisi dzimtlaikos, Indriķa dzīves laikā, turpat Kurzemē, Dundangas pusē, aprakstījis arī Ernests Dinsbergs: „...visvairāk rudenī, kad visi muižas un mājas darbi pa lielākai daļai apdzīvoti, un tādēļ vairāk vaļas, un arī visas pie kāzu taisīšanas vajadzīgas lietas un sagādi vairāk pie rokas, nekā kaut kādā citā gadalaikā, tautietis – tautas dēls – brūtgāns, izraudzījis labu, runīgu, saprātīgu un pavecīgu radavīru vai arī citu uzticamu draugu, to uzrunā un lūdz par precinieku līdzjāt uz tām

¹ **Jansons, J. A.** Latviešu skatu lugas sākumi – kāzās un rotaļās. *No: Rakstu krājums, Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas izdots*, 18. [sēj.], Rīga: Rīgas Latviešu Biedrība, 1926, 98. lpp.

jau zināmām mājām pie tās un tās meitas, viņa izredzētās līgaviņas. Kuru vakaru norunāts jāt, tas jau līgaviņas vecākiem arī paziņots”¹.

Indriķa iemūžinātā ainiņa atbilst šeit pievienotajiem tautas tradīciju aprakstiem. Kā pateicīga viela, kas ietver sevī aizsākumu jaunai, citāda dzīvei, sociālā statusa maiņai un paver visdažādāko situāciju un emociju izspēles iespējas, precību, bet īpaši jau kāzu sižets, latviešu literatūrā ir daudzkārt izmantots – īpaši teātra un kino dramaturģijā. Rūdolfis Blaumanis, Rainis, Andris Jakubāns, Lelde Stumbre, Viesturs Kairišs; dzejā Jānis Peters – tie tikai daži. Neredzīgā Indriķa vārds liekams šīs virknes sākumā.

Ar viņa vārdu radītās dzejas pasaulē var saskatīt ne tikai sava laika literārās, reliģiskās, filozofiskās un sociāli politiskās domas strāvojumu reminiscences, bez kuru izzināšanas būtu iespējams vien stipri vienkāršots priekšstats par šo daiļradi, bet arī gaišu, literāriem un dzīves iespaidiem atvērtu personību, kuras recepcija latviešu sabiedrībā jau tuvākajās desmitgadēs pēc dzejnieka nāves ievērojami pārsniedza viņa daiļrades ietvarus².

¹ **Dinsbergs, E.** Kāzu ieražas Dundangas apgabalā dzimtlaikos. *No: Rakstu krājums, Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas izdots*, 6. [sēj.], Jelgava : E. Zīslaks, 1890, 80. lpp.

² Par Neredzīgā Indriķa personības atainojumu literatūrā skat. promocijas darba nodaļā „Priekšromantisma ietekmes”.

2. 2. Priekšromantisma ietekmes

Dzejas publikāciju izpēte literārās domas un literāro virzienu kontekstā ļauj secināt, ka, neraugoties uz tautas literatūrai raksturīgu piezemētību, latviešu rakstniecība nebija stagnanta. 19. gadsimta pirmajā pusē vērojamās agrīnā romantisma ietekmes liecina ne tikai par nejaušiem tulkojumiem, bet arī par literāro parādību dziļāku sakņojumu sabiedrības gnozeoloģiskajā sfērā.

Promocijas darbā preromantisma problemātikai ir veltītas trīs nodaļas. Pirmā no tām – „Luterisma teoloģiskā koncepta izmaiņu ietekmes 19. gadsimta pirmās puses dzejas publikācijās” veltīta luteriskajā baznīcā valdošā teoloģiskās domas virziena – racionālisma – krīzei un reliģisko motīvu izmaiņām dzejas publikācijās.

Līdzīgi kā tas bija vērojams vācu literatūrā, arī latviešu dzejas publikācijās romantisma sākotne saistījās ar pasaules uzskatu pārmaiņām, kas sabiedriskajā dzīvē pirmām kārtām nonāca ar jaunu reliģisko ideju starpniecību.

Savukārt nodaļa „Jaunatrasts Šekspīra Hamleta monologa atdzejojums” ir detaļautājuma pētījums par darba sagatavošanas laikā atklātu līdz tam bibliogrāfu un literatūrzinātnieku nepamanītu Viljama Šekspīra Hamleta monologa tulkojumu, kuru ar Augusta Vilhelma Šlēgeļa vāciskā atdzejojuma starpniecību latviskojis Engures mācītājs Johans Pēters Brants. Tas ir senākais angļu rakstnieka teksta atveidojums latviešu valodā.

Teksta izmaiņas un tulkotāja reliģiskie uzskati, kuros prevalē izjusta līdzcietība pret tuvāko, atklāj vēlinās apgaismības un jaunromantisma ideju savijumu vienas personības pasaules uzskatos un daiļradē. Preromantisma attīstībai, kas sākotnēji norisinājās kultūrvēsturiskās pieredzes ziņā atšķirīgos reģionos, veltīta promocijas darba nodaļa „Priekšromantisms: izpausmes un vērtības”, kurā līdztekus daiļrades izmaiņām pētītas reģionālās agrīnā romantisma parādības, to nozīme vēlākajā literārā procesa attīstībā un literārajā daiļradē.

Jautājums par vēlinās apgaismības parādību nošķirumu no preromantisma izpausmēm īpašu nozīmīgumu iegūst literatūras un grāmatniecības procesa attīstības izpētē, jo vienā gadījumā runa ir par literārās tradīcijas idejisku piepildījumu un tam sekojošu izsmeltību, otrā – par attīstības aizmetņiem, kas radušies agrāko kvalitāšu apšaubījumā un noliegumā, kā arī jaunu daiļrades avotu apguvē, līdzīgi nes literatūrā agrāk nebijušas attīstības iespējas.

Šī jautājuma izpratni var kavēt tas, ka preromantisms un vēlīnā apgaismība pastāvēja vienlaicīgi, vienas radošas personības veikumā ir iespējamas gan agrīnā romantisma, gan vēlīnās apgaismības diktētas daiļrades izpausmes.

Tomēr prāts un jūtas, indivīds un sociums, subjektīvā pārdzīvojumā dzimusi, emocionāla impulsa vadīta vai uz objektivitātes likumsakarību atklāsmi tendēta daiļrade – šie pretstati, atslēgas vārdi un mezgla punkti ir bijuši promocijas darba otrās daļas pamatā un kalpojuši literāro parādību atpazīšanai.

2. 2. 1. Luterisma reliģiskā koncepta izmaiņu ietekmes 19. gadsimta pirmās puses dzejas publikācijās

Indivīda brīvības un izvēles tiesību respektēšana, iespējams, bija nozīmīgākais papildinājums Eiropas sociālo ideju klāstā, ko ienesa Franču revolūcija. Šīs vērtības neizsīka līdz ar depresīvajām izjūtām, ko intelektuāļos vēlāk radīja revolūcijas negācijas. Pretrunas starp revolūcijas ideāliem un tās norisi aktualizēja to problēmu klāstu, kas bija saistītas ar indivīda unikalitāti un viņa ētiskās izvēles problemātiku. Apgaismotāja Augusta Vilhelma Hupela dzīves un darbības izpētei veltītajā monogrāfijā „Apgaismība Baltijā” (*Aufklärung im Baltikum*) igauņu vēsturnieks Indreks Jirjo (*Jürjo*, 1956–2009) koncentrēti raksturojis sabiedriskās dzīves un ideju fonu 19. gadsimta pirmajā desmitgadē: tas ir vēlīnās apgaismības laiks, ko raksturo apgaismības aprimums un sajaukšanās ar klasiskās filozofijas, romantisma un neohumānisma strāvojumiem.¹

Rietumeiropas jauno, agrīnajam romantismam radniecīgo idejisko pavērsienu ietekme šī laikposma latviešu rakstniecībā bija vāji izteikta.

Ap 1805.–1807. gadu sekulārajā dzejā tautas apgaismības un racionālisma novatorisko ideju pienesums pamatā jau bija izsmelts, tomēr šī daiļrade tai labvēlīgas sociālās augšnes apstākļos neaprima un turpinājās pat 19. gadsimta otrajā pusē. Saistībā ar sabiedrības izglītošanu un civilizēšanu izvirzītie daiļrades „ārpusliterārie” mērķi un racionālisms kā tautas apgaismības literatūrai atbilstīgākais idejiskais virziens to īstenošanai savu aktualitāti joprojām nebija zaudējis.

Reliģiskajā literatūrā atšķirībā no sekulārās rakstniecības racionālistu idejas un mākslinieciskie centieni neguva tautas atsaucību. Garīgās dzejas vēsturē raksturīgs piemērs šim apgalvojumam bija 19. gadsimta sākumā ar Vidzemes un Kurzemes luterāņu konsistoriju

¹ **Jürjo, I.** *Aufklärung im Baltikum : Leben und Werk des livländischen Gelehrten August Wilhelm Hupel (1737-1819)*. Köln : Weimar : Wien : Böhlau Verlag, 2006, S. 416.

administratīvu atbalstu izdotās *jaunās* racionālistu dziesmu grāmatas, kuras baznīcas praksē iedzīvināt tā arī neizdevās.

„Kurzemes latvieši cienīja un lietoja savu mīļu vecu dziesmu grāmatu. Tātad tajā laikā mums, Kurzemes latviešiem, bija jātur divas dziesmu grāmatas: jaunajā baznīcā un vecajā mājās,” apcerē „Par Kurzemes dziesmugrāmatām un viņu dažādām pārlabošanām” rakstīja Ernests Dinsbergs. Jaunās, 1806. gada „Jaunas un pilnīgas latviešu dziesmu grāmatas” dziesmas, viņš vērtēja kā ”ticības ziņā seklākas, un ne tik pie sirds ejošas kā vecā dziesmu grāmatā”¹. Šāda dubulta baznīcas un mājas reliģijas prakse Kurzemē saglabājās vairākus gadu desmitus. *Jaunā* dziesmu grāmata bija tik nepieņemama, ka laikā starp 1808. un 1819. gadu Kurzemes draudzēs ik pa laikam aktivizējās organizēta pretestība, kas bija vērsta pret šo jaunievedumu.²

Līdzīga situācija izveidojās arī Vidzemē. Tur *jaunās* racionālistu dziesmu grāmatas sagatavošana tika uzsākta 1804. gadā, bet tās izdevums nāca klajā piecus gadus vēlāk, 1809. gadā. Īpaši nodibinātas komisijas sastādītajā un rediģētajā dziesmu grāmatā bija 228 jaunas dziesmas un 494 veco dziesmu teksti, kurus komisija bija pamatīgi caurskatījusi.³ Tāpat kā Kurzemē, arī Vidzemē pret racionālistu „uzlabojumiem” bija dažādi pretošanās mēģinājumi, neapmierināti ar jauno izdevumu, mājas dzīvē zemnieki turējās pie *vecās* dziesmu grāmatas repertuāra.

Novēršanās no racionālisma Baltijas teoloģiskajā domā un praktiskajā teoloģijā spilgtāk sāka izpausties 19. gadsimta 20. gadu sākumā. Ilggadējā Tērbatas universitātes prorektora Lorenca Eversa (*Ewers*, 1742–1830) pensionēšanās 1824. gadā ievadīja racionālisma dominantes vājināšanos teoloģijas fakultātē, kur par mācībspēkiem sāka strādāt arī citādi domājoši teologi. Viņu vidū bija piētisma piekritēji, Georga Vilhelma Hēgeļa (*Hegel*, 1770–1831) un Frīdriha Šleiermahera (*Schleiermacher*, 1768–1836) uzskatu atbalstītāji.⁴ Mainījās arī lauku draudzēs strādājošo mācītāju teoloģiskie uzskati. Kā atzīmējusi vēsturniece Irēna Neandere (*Neander*, 1906–1990), Vidzemē racionālisma „izspiešana” baznīcas pārvaldes līmenī notika pēc ģenerālsuperintendenta Karla Gotloba Zontāga nāves.⁵

19. gadsimta 30. gadu beigās tika atļauts par novecojušu atzītās, bet tautā populārās Kurzemes dziesmu grāmatas atkārtots iespiedums, kas kaut kādā mērā legalizēja tās

¹ **Dinsbergs, E.** *Par Kurzemes dziesmugrāmatām un viņu dažādām pārlabošanām*. Ap 1890. Rokraksta kserokopija Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā: R X 38, 1, 30, 7. lp.

² **Apinis, A.** *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum*, 131.–132. lpp.

³ **Švābe, A.** *Kāda mācītāja dzīve*. Stokholm : Daugava, 1958, 57. lpp.

⁴ **Seesemann, H.** *Die Theologische Fakultät der Universität Dorpat 1802–1918. No: Baltische Kirchengeschichte*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1956, S. 209.

⁵ **Neander, I.** *Die Aufklärung in den Ostseeprovinzen. No: Baltische Kirchengeschichte*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1956, S. 149.

pastāvēšanu. Nespējot tikt galā ar zemnieku neapmierinātību, 1846. gadā arī Vidzemes baznīcas sinode piekrita *vecās* dziesmu grāmatas atkārtotai izdošanai (tuvākajos gados nāca klajā vairāki atkārtoti tās iespiedumi).¹

Tomēr abu novadu *vecās* iecienītās dziesmu grāmatas pilnībā nevarēja apmierināt 19. gadsimta 30.–50. gadu sabiedriskās dzīves un sadzīves vajadzības. Baznīcas dziesmu trūkums, iespējams, bija viens no iemesliem tam, ka gan latviešu laikrakstu pamatdaļā, gan to reliģiskajos pielikumos ir ievērojams „baznīciskas”, parasti kādam konkrētam gadījumam paredzētas dzejas, arī dažādām vajadzībām domātu dziesmu publikāciju skaits, tomēr tajās nav atrodamas paliekošas, savu laiku pārdzīvojušas literāras vērtības.

Izvērtējot racionālistu dziesmu grāmatas recepcijas fenomenu, A. Apīnis rakstījis, ka „zemnieku pretestības galvenais cēlonis, šķiet, meklējams jaunās grāmatas sausi prātnieciskajā raksturā, apstākļi, ka tai trūka lielu vispārinājumu, idejiski emocionālā vienotāja un virzītāja kodola”².

Šo intelektuālo lakūnu aizpildīšanai kalpoja ne tikai *vecā* dziesmu grāmatu jaunizdevumi, arī laicīgajā lirikā bija vērojami „vispārinājumu, idejiski emocionālā vienotāja un virzītāja kodola” meklējumi.

Stāstu, pamācību un primitīvu (nereti kariķētu) grēksūdžu klāstu 19. gadsimta 20.–50. gadu lirikas vēstījumos papildināja liriskā varoņa iekšējais monologs. Ar reliģisko motīvu starpniecību tika pausti autoru ētiskie uzskati, izpratne par pasauli un cilvēka vietu tajā.

Latviešu lasītāji ar „es” diskursu bija saskārušies pirmām kārtām jau 17. gadsimtā tapušajās luterāņu “es” dziesmās, vēlāk – hērnhūtiešu dzīvesstāstos u. c., taču parasti šīs „es” izpausmes nesniedzās ārpus reliģiskās literatūras ietvariem.

Tā kā sekulārajos dzejas tekstos reliģiskie motīvi parasti netika uzkrītoši pakļauti konfesionālam dogmātam, baznīcas oficiālās nostādnes tos ietekmēja mazāk.

Latviešu laicīgajā lirikā kā viens no agrīnākajiem šādas ievirzes paraugiem minams ap 1817. gadu sacerētais A. J. Stendera dzejolis „Meža godība”³. Šajā sacerējumā ir pamanāma līdz tam vēl nenostiprinājusies, bet jaunās reliģiskās atziņās balstīta literatūras paradigma: meža tēls, ar to saistītais Dieva radītais pasaules pilnīgums un daba pirmām kārtām ir kādas augstākas harmoniskas substances

¹ *Seniespiedumi latviešu valodā*, 506. lpp.

² **Apīnis, A.** *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum*, 132. lpp.

³ **Stenders, A. J.** *Meža godība*. **No: Stenders, A. J.** *Ziņģes un dziesmiņas latviešu meitām par godīgu izlustēšanu dāvātas. 1817*, 52. lpp. Manuskripta mikrofilma LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā: LNB R X 56 8, 7. Par dzejoli „Meža godība” skat. arī promocijas darba nodaļā: 2. 2. 3. Priekšromantisms: izpausmes un vērtības.

pielūgsmes un apbrīnas vieta, drīzāk patvērums, nevis liriskā varoņa darbības vai pilnveidošanas objekts.

Reliģiskā dimensija, kas ir iekausēta minētajā dzejolī, literārajā tēlojumā atšķiras no agrākajiem dzejas paraugiem ar neraksturīgu pārdzīvojuma un refleksijas brīvību. Autoram nav nolūka sniegt detalizētu meža tēlojumu: salīdzinot A. J. Stendera meža ainas pat ar Neredzīgā Indriķa dabas uzzīmējumiem, secināms, ka neredzīgajam dzejniekam tie ir daudz detalizētāki. A. J. Stendera vēstījuma sākotne ir dziļi subjektīva, proti, mežs, “ko Dievs pats dēstījis” atklājas caur liriskajā varonī izraisītajām izjūtām:

Kāds tumšais zaļums augšā mīt!

Kā apakšā ir vēss!

vai citur:

Še es kā zivs iekš ūdeni,

Še labprāt kavējos.

Jūs, dārgi koki, veseli!

Jūs, zari čukuros!

Vēstīdams par autonomo, šķietami viņam vien sajūtamo dievišķo pasauli, A. J. Stendera liriskais „es” tiecas iekļaut savu personisko pieredzi un pārdzīvojumu universālākās kopsakarībās.

Tomēr šajā citādas dzejas pasaules radīšanā viņam saglabājās cieša saikne ar tautas apgaismības autoru darbiem. Pirmām kārtām to noteica dzejas valoda, pierasti (pat klišejiski) tēli un mākslinieciskā tēlojuma paņēmieni. “Meža godībā” pieminētais “muižnieks dūnu krēslī” rosina atcerēties, kā “kārumnieks gul mīkstās spalvās” Vecā Stendera dzejolī “Nabadziņš”¹, ka “dažam dūnu pēles spiež” Neredzīgā Indriķa “Vakara dziesmā”² u. c.

Vecā Stendera poētikas ietvars ir sajūtams lielākajā 19. gadsimta pirmajā pusē radīto dzejas tekstu daļā. Starp daudziem neveikliem atdarinājumiem, kas vairumā

¹ Stenders, G. F. *Dzeja*, 76. lpp.

² *Neredzīgais Indriķis. Tā neredzīga Indriķa dziesmas*, 34.–35. lpp.

gadījumu nerasniedza literārā etalona māksliniecisko līmeni, ir sastopami arī tādi, kur savu laiku pārdzīvojušās reālijas kalpoja (cits jautājums, cik veiksmīgi) būtiski atšķirīgas pasaules uztveres vēstījumam un Vecā Stendera darbos aizgūtā „dzejas viela” ieguva jaunu, līdz tam nebijušu saturu, kā tas vērojams Ēdoles Kārļa (arī Karls Gotlobs Šmits (*Schmidt*, 1794–1874)) “Ziņģē maizes laikā”¹.

Satura pamatlīnijas “Ziņģei maizes laikā” gandrīz pilnībā atbilst Vecā Stendera dzejolim “Pļaujams laiks”², kas ir Kristiāna Fēliksa Veises (*Weiß*e, 1726–1804) sacerējuma “Schön ist das Feld zur Frühlingszeit” lokalizēts tulkojums. Abos dzejoļos sižets saistās ar ražas novākšanu, tajos ir atkāpes par pavasara skaistumu, kas tomēr nobāl to izjūtu priekšā, kādas zemniekam rodas sava darba augļus ieraugot. Tomēr – Vecais Stenders idillisko lauku dabas un darba tēlojumu, kur cita starpā *palīgā skrien meitiņas / un gubā izvārtās*, noslēdz, piešķirot dzejolim apgaismotāja cienīgu sociālo izvērsumu, dzejoļa beigu daļā pilsētniekiem un kungiem atgādinot, ka arī viņi pārtiek no zemnieka sviedriem:

Ko, pilsātnieks, mums pārmeti

Tās melnas rociņas?

No kā tad jūs un muižnieki

Un lielskungs barojas?

Sociālais konteksts, kas tik nozīmīgs liecinājis Vecajam Stenderam, Ēdoles Kārļa dzejolī ir apiets, tā vietā atklājas liriskā varoņa izjūtas, kuras viņā izraisa gadskārtu ritumā mainīgā daba un zemnieka dzīves plūdums. Līdzās zemnieka ikdienai dzejoļa liriskais varonis nemitīgi izjūt savu iekšējo saikni ar Dievu. Vecā Stendera metafora *maizes tēvi (Jūs, kungi, klausieties! / Mēs maizes tēvi esam!*³), kuru viņš izmanto, rakstot par zemniekiem, Ēdoles Kārļa „ziņģē” iegūst pavisam citu jēgu: *maizes tēvs* viņam ir visa radītājs Dievs debesīs, par kuru liriskais varonis iedomājas gan sviedru sūrmē, gan dabas skaistumu uzlūkojot:

Lai, lai, ka no sviedriem gan plūst mums vaigs,

Sirds ir plūst prieku piln' pa tām starpām.

Sirds pati par upuri paceļas tam,

Ko priecīgi maizes tēv' saucam.

¹ Ēdoles Kārlis. Ziņģē maizes laikā. *Tas Latviešu Laužu Draugs*. Nr.33, 1839.

² Stenders, G. F. *Dzeja*, 83. lpp.

³ Stenders, G. F. *Dzeja*, 33. lpp.

Te lieti atcerēties filozofijas vēsturnieka Aļņa Svelpja (1928–1990) piezīmējumu, ka „[G. F.] Stenders bieži atkāpās no kristīgā teisma un no Dieva antropomorfizēšanas, jā, pat izsmēja to, uzsverot, ka kristiešu vairākums iedomājas dievu kā „sirmu tētiņu debesīs””¹.

Salīdzinot ar pasauso lauku dzīves aprakstu Vecā Stendera dzejā, Ēdoles Kārļa dzejolis atšķiras ar emocionālu piesātinājumu:

*Gan acīm ko skatīties pavas' rā,
Debbes zil', sarkan tumš, gan ir balti,
Kad tērpušies kalns, pļavas ieleja,
Zaļos matos stāv koks, un kad saldi
Kāp augšam ir smarša par upuri tam,
Ko priecīgi maizes tēv' tagad saucam.*²

Poētiskā realitāte, kas Ēdoles Kārļa dzejolī atklājas caur dabas un darba izraisītām izjūtām, nav iedomājama bez radītāja pielūgsmes (*sirds pati par upuri paceļas tam*). Tā liecina par romantisma reliģiskajos uzskatos izkoptas cilvēka dvēseles spēju saskatīt, atzīt un uzsūkt sevī pasaules skaistumu.

Gadu gaitā iracionalitāte, subjektīvisms un pasaules neprognozējamības apziņa arvien biežāk nomainīja 19. gadsimta sākumā reliģiskajos priekšstatos apgaismībai un racionālismam raksturīgo optimismu, didaktiku un utilitārismu.³ Literārajā tēlojumā arvien biežāk aprakstīto un izskaidroto pasauli sāka aizstāt izjustā un pārdzīvotā.

19. gadsimta teoloģiskās domas izmaiņas latviešu dzejā reflektējās ne tikai ar pietāti pret indivīda pasaules redzējumu un tā māksliniecisko attēlojumu. Jaunās teoloģisko ideju vēsmas latviešu reliģiskajā diskursā saistījās arī ar attieksmi pret indivīdu, kad toleranci un izpratni dažkārt izpelnījās pat tāda rīcība, kas tradicionāli tiktu nosodīta pavisam nesenā pagātnē.

Literatūrā tas spilgti atklājās attieksmē pret cilvēku suicidālām tieksmēm un rīcību. Atšķirībā no 18. gadsimta, kad baznīcas vērtējumā izšķiršanās par labprātīgu dzīvības pārtraukšanu bija grēcīgs un nosodāms lēmums un pašnāvnieki pēc aiziešanas izpelnījās vispārēju pazemojumu (grēcinieku mirstīgās atliekas tika apbedītas purvā bez zārka vai citā

¹ Svelpis, A. Deisma un panteisma motīvi G. F. Stendera darbos. *No: Varavīksne* 1989. Rīga : Liesma, 1989, 124. lpp.

² Ēdoles Kārlis. Ziņģe maizes laikā. *Tas Latviešu Ļaužu Draugs*. Nr.33, 1839.

³ Scholder, K. Romantik. III. Kirchengeschichtlich. *No: Die Religion in der Geschichte und Gegenwart*. Bd. 5. Tübingen : J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1961, Sp. 1178.

demonstratīvi necienīgā veidā)¹, 1825. gadā „Latviešu Avīzēs” ar līdzcietību pieminēts vācbaltiešu izcelsmes dzejnieks un literāts Kazimirs Ulrihs Bēlendorfs, kas bija izdarījis pašnāvību nošaujoties: „Lai nu kapā atron to mieru, ko šie vīrs zemes gan visur meklēja, bet nekur neatrade”², vēlāk iejūtīgi vārdi ir veltīti arī vairākiem Engures draudzes latviešiem³, kuri pēdējo gadu laikā nebija izturējuši skarbos dzīves piemeklējumus. Katra likteni un motīvus atsevišķi aplūkojot, Engures mācītājs Johans Pēters Brants, vēršamies pie laikraksta lasītājiem, argumentus par labu dzīvei meklē Šekspīra daiļradē:

*.. Bet bailība, kas pēc tās nāves būs,
Tā zemīte, kur tas, kas nobraucis,
Iekš vecām mājām atkulties nav spējis...*⁴

Branta skatījumā tāpat kā Šleiermahera uzskatu sistēmā visaptverošajā mīlestībā balstītā reliģija nebija iebiedējoša.⁵ Diezgan droši apgalvojams, ka Hamleta monologa atdzejojotājs bija pazīstams ar Šleiermahera mācībām, kurās nebija vietas tām lietām, kas kristietībā saistās ar grēcinieku sodīšanu, Dieva dusmām un šausmām. Šo pieļāvumu apstiprina arī tas, ka 1816. gadā, laikā, kad minētais vācu romantisma reliģisko uzskatu veidotājs bija viens no Berlīnes universitātes lektoriem, tajā pēc Tērbatas universitātes teoloģijas fakultātes beigšanas studijas turpināja Branta dēls Karls Kristofs Jūliuss (*Brandt*, 1796–1848).

1827. un 1828. gadā Berlīnē starp Šleiermahera un Hēgeļa klausītājiem bija arī Vidzemes skolotāju semināra dibināšanas iniciators un tā ilggadējā direktora Jāņa Cimzes (1814–1881) garīgais aizbildnis un atbalstītājs Karls Ferdinands Valters (*Walter*, 1801–1869). Viņa brāli – Tērbatas universitātes praktiskās teoloģijas lektoru Jūliju Valteru (*Walter*, 1794–1834) vēlākie pētnieki raksturojuši kā mācībspēku, kas bijis Hēgeļa un Šleiermahera uzskatu ietekmē.⁶

Saskarē ar semināra audzēkņiem Cimze iestājās par protestantisko baznīcu kā „pārliecības, nevis autoritātes baznīcu”.⁷ Brāļu Valteru un Cimzes iespaidā attīstījās literāri talantīgā semināra audzēkņa Jāņa Ruģēna uzskati. Ievērojamu daļu no saviem dzejas

¹ Virkne šādu gadījumu minēti Latvijas Valsts arhīva izdotajās Vidzemes un Kurzemes draudžu hronikās: **Sloka, L.** *Kurzemes draudžu kronikas : 1.–3. daļa*. Rīga : Valsts arhīva izdevums, 1928–1934.; **Sloka, L.** *Vidzemes draudžu kronikas : 1.–3. daļa*. Rīga : Valsts arhīva izdevums, 1925–1927.

² *Latviešu Avīzes*, Nr.21, 1825.

³ *Latviešu Avīzes*, Nr.16, 1826.

⁴ Vairāk par šo tulkojumu sk. promocijas darba nodaļā „Jaunatrasts Šekspīra atdzejojums”.

⁵ **Safranski, R.** *Romantik. Eine deutsche Affäre*, S. 144.

⁶ **Seesemann, H.** *Die Theologische Fakultät der Universität Dorpat 1802–1918*, S. 209.

⁷ **Staris, A., Ūsiņš, V.** *Izglītības un pedagoģijas ideju attīstība Latvijā līdz 1900. gadam*, 169. lpp.

sacerējumiem, būdams vēl Cimzes semināra audzēknis, laikposmā no 1839. līdz 1843. gadam Ruģēns publicējis laikrakstā „Tas Latviešu Ļaužu Draugs”, virkne bērnu dzejoļu ir publicēta Paula Emīla Šaca sastādītajā „Pirmā lasīšanas grāmatā”, kas pirmoreiz nāca klajā 1844. gadā¹. Grāmatā publicētajos Ruģēna dzejoļos (pārsvārā tie ir tulkojumi no vācu valodas) ticība Dievam netiek uzspiesta vai demonstrēta kā pareizā izvēle, ko varētu gaidīt no topoša pedagoga. Drīzāk tas ir draudzīgs pamudinājums atvērt sirdi reliģiskam pārdzīvojumam:

*Jūs, bērniņi, nāciet ar priecīgu prāt’
Pie silītes Bētleme visi nu klāt!
To prieku lai katris nu sirsnīgā jūt,
Ka debesu tētiņš sav’ dēlu mums sūt’.*²

Katoļu mācītāja un rakstnieka Kristofa Šmida (*Schmid*, 1768–1854) populārās dziesmas tulkojums ir viens no retajiem 19. gadsimtā tapušajiem latviešu garīgās dzejas paraugiem, kas saglabājis savu vietu arī mūsdienu dziesmu grāmatās.

Priekšromantismam raksturīgi motīvi, autoru vēlme projicēt dabas un indivīda dzīves norises filozofisku vispārinājumu gultnē te rada savu izpausmi 19. gadsimta „pēcapgaismībai” raksturīgā reliģiskumā.

Kaut arī reliģiskajiem motīviem grāmatā ir atvēlēta ievērojama vieta, tajā iekļauto dzejoļu kopums izcēlās ar vieglumu, kāds citur publicētajā dzejā nebija bieži sastopams. Stāsti un ziņģes tika aizstāti ar apjomā nelieliem liriskiem dzejoļiem, tādējādi jau žanriskā līmeni tuvinot grāmatu jaunlaiku literatūrai.

Liriski dzejoļi jau kopš 19. gadsimta 30. gadu sākuma raksturīgi arī Anša Līventāla daiļradei. Tajos atklājas romantismam raksturīgā vienotība ar Dievu, kas ietver līdzdalību mūžīgajā dzīvē ne tikai pēc nāves, bet arī šeit un tagad.³ Teistiskā pasaules izpratne (.. *Bez Dieva ziņas mazais pīšlītis / No vienas vietas otrā nenokrīt.*⁴), kas dažviet pat pietuvojas panteismam, rosina dzejnieku dabā notiekošo uzlūkot kā dievišķās gribas izpausmes:

*Lidini uz rožu spārniem staltiem,
Mūsu zemes līgaviņa, vasara!*

¹ Šacs, P. E. *Pirma lasīšanas grāmata*. Rīga, 1844. [2], 180 lpp.

² Ruģēns, J. Ziemassvētkos. **No:** Šacs, P. E. *Pirma lasīšanas grāmata*, 53.–54. lpp.

³ Safranski, R. *Romantik. Eine deutsche Affäre*, S. 143.

⁴ Līventāls, A. *Vecas modes dziesmiņu un ziņģu-līksmības*. 2. krāj. Rīga : Ernst Plātes, 1863, 127. lpp.

Simtas dzīvības no kapiem saltiem

Ceļās, tevīm dzied, tev skandina.

Nākdama no debess, visur kaisi

Visiem dzīviniekiem Dieva svētību,

Tavā dzīvā dabā visiem kaisi

Prieka jušanu un dziesmiņu.

Manā sirdī arī mieru sūti,

Loci, ka tā dzied ar citiem dzīv'niekiem..¹

Kaut kādā mērā pat folklorizētās *vecās* dziesmu grāmatas *sirds reliģijas* pārnesums laicīgajā literatūrā reliģisko tēmu risinājumā vairāk bija raksturīgs latviskas izcelsmes dzejniekiem, kas sociālās ierobežotības dēļ nebija guvuši teoloģisku izglītību.

Dziesmu grāmatas ietekmes, kuras vispirms asociējas ar Kristofora Fīrekera daiļradi, sekulārajā lirikā ir samanāmas ne tikai pirmajās latviešu tautības autoru publikācijās, bet arī rokraksta grāmatniecībā, kas atrodas ārpus promocijas darba intereses loka.

Atgriešanās (bet vai bija aiziešana?) pie *vecās* dziesmu grāmatas nebija idejiskā pretrunā ar tiem jauninājumiem teoloģiskajās nostādnēs, kas latviešu sabiedrībā ienāca ar nedaudz iepriekš, 18. un 19. gadsimta mijā, Rietumeiropas teoloģiskajā domā notikušajām pārmaiņām.

Atšķirībā no A. J. Stendera darbiem, kur indivīda pieņemti *sirds* diktēti lēmumi kalpoja par situatīvu pretstatu pragmatiskai rīcībai un aprēķinam mīlas lietās, *sirds* metafora Līventāla, Ruģēna un citu 19. gadsimta pirmās puses latviešu dzejnieku darbos, balstīta kristiešu ētikā, ieguva vispārinātu jēgu dzīves filozofijas un reliģiskās ētikas līmenī, kļūstot par pretstatu *prātam*.

¹ Līventāls, A. Vasara. *Latviešu Avīzes*, Nr.7, 1831.

No trijiem 19. gadsimta pirmās puses izcilākajiem latviešu izcelsmes dzejniekiem, salīdzinot Anša Līventāla dzeju ar intelektuālās ievirzes ziņā racionālismam pietuvināto Ernesta Dinsberga un nervozi inteliģentā Jāņa Ruģēna sniegumu, tradicionālā kristīgās ētikas mantojuma ietekmes tiešākā, mazāk pastarpinātā veidā ir samanāmas pirmajam.

Sirdij jau kopš agrīnajām publikācijām Līventāla daiļradē ir neatņemama un apzināta vieta, bez tās nav iedomājami dzejas motīvi, kurus inspirējušas pārdomas par kristīgo ētiku, reliģiskie pārdzīvojumi un to izgaismojumā veidojusies visaptverošā pasaules aina. Tieši sirds, šī *spožā zvaigznīte*, dzejnieka krūtīs ir tā, kas dziesminieku padara par īpašas nolemtības un sevišķas sūtības cilvēku:

Man iekš' krūtīm pulgo

Spoža zvaigznīte,

To ne skauž, ne pulgo

Kāra pasaule.¹

Siržu avots, klusa sirds, nenoziedzīga sirds, dvēsel's acis, taisna dvēsele un citi tēli viņa dzejā ir tie poētiskie ieroči, kas tiek pretstatīti *kārai pasaulei*. Tiesa, cita pasaule – tāda, kur visi ir vienlīdzīgi, Līventāla daiļradē nereti saistās ar nāvi, tikšanos Dieva priekšā. *Dieva lauks* viņam ir Biržu muižas jaunā kapsēta:

Lauks, iekš kura vienlīdzi

Taps par zemi pārvērsti

Augsti un ar' zemīgi,

Bagāti un nabagi.²

Nāves tēmai Līventāls ir pievērsies vairāk, ar lielāku līdzietību nekā viņa laikabiedri. Mīlestība un sāpe par tuvāko uzkrājusies tādos dzejoļos kā „Pie bērna kapa“ („...*Mēs slapjas*

¹ Līventāls, A. Dziesmiņa. *Tas Latviešu Laužu Draugs*. Nr.3, 1837.

² Līventāls, A. Domas pie Biržu muižas jaunas kapsētas iesvētīšanas. 19. mei 1835. *Tas Latviešu Laužu Draugs*. Nr.26, 1835.

acis noslaukam / Starp eņģeļiem tev'nomanam.."¹, „Apmierināšana pie godīgas sievas kapa, kas bērnu raizēs mirusi“ (jo „...viņas taisna dvēsele/ Pār zvaigznēm dziļi aizgāja ..“)², „Uz vārgulīša bērēm“ („...*Starp ērkšķiem tava gudrība / Šo ceļinieku vadīja,/ Sirds sāpes, bēdas vienīgi / Bij' viņa ceļa vadoņi..*“)³.

Šo Līventāla empātijas spēju pamanījis un savā literatūras vēstures grāmatā „Latviešu rakstniecība” raksturojis Bernhards Dīriķis (1831–1892): „No Līventāla var sacīt, ka viņš vairāk ar sirdi ir rakstījis.. Viena no tādām dziesmām, ar kādām Līventāls mūs apdāvinājis, var vairāk augļu nest kā daža mācību pilna grāmata, kas prātam gan pieejama, bet sirdi atstāj cietu.”⁴

Reliģiskais pārdzīvojums un Dieva klātbūtnes sajūta Līventāla daiļrades spilgtākajos paraugos viņu vienoja ar Ruģēnu, Ēdoles Kārli, Jauno Stenderu un citiem 19. gadsimta pirmās puses dzejniekiem. Šo literātu neviendabīgā, vietējo literāro tradīciju un dažādu literāro pirmavotu ietekmju varā nonākusī literārā darbība neliecina par autoru pasaules uzskata viengabalainību.

Latviešu lirikas vēsturē 19. gadsimta pirmā puse joprojām bija Eiropas literatūras vērtību apguves laiks, kas ne tikai autoru, bet arī lasītāju publikas uztveres potenciālu gatavo pilnvērtīgai komunikācijai šo vērtību lokā.

Dzejas publikācijas liecina, ka 19. gadsimta pirmajā pusē bija izveidojies vietējā mērogā spēcīgs laicīgās lirikas atzars, kas, atšķirībā no 18. gadsimta uz racionālistu deisma uzskatiem balstītās latviešu sekulārās lirikas snieguma, izauga no teistiska pasaules redzējuma.

Dieva pietuvinājums un reliģisks pārdzīvojums, kas ar to saistās, mazinot utilitārismu, daiļradei nelaupīja *laicīgumu*, bet paplašināja literārā tēlojuma un izpētes vielu, atmodinot interesi par cilvēka jūtu pasauli un dvēseles dzīvi, bagātināja dzīves filozofiju un līdzēja pārvarēt atpalcību un provinciālismu, kas vēsturiski bija izveidojies literārās daiļrades jomā.

2. 2. 2. Jaunatrasts Šekspīra Hamleta monologa atdzejojums

Starp agrīnā romantisma ietekmju raksturīgākajiem piemēriem 19. gadsimta pirmās puses latviešu dzejas publikācijās ir minams arī vecākais, iespējams, joprojām visbiežāk citētā

¹ Līventāls, A. Pie bērna kapa. *Latviešu Avīzes*. Nr.41, 1831.

² Līventāls, A. Apmierināšana pie godīgas sievas kapa, kas bērnu raizēs mirusi. *Latviešu Avīzes*. Nr.51, 1832.

³ Līventāls, A. Uz vārgulīša bērēm. *Latviešu Avīzes*. Nr.6, 1835.

⁴ Dīriķis, B. *Latviešu rakstniecība*. Rīga : E. Plātess, 1860, 45. lpp.

un pazīstamākā Šekspīra teksta tulkojums latviešu valodā. Promocijas darba izstrādes laikā tas tika atrasts vienā no Engures mācītāja Johana Pētera Branta korespondencēm, kuras sākot ar 1824. gadu ar vienādu virsrakstu “No Engurēm” viņš ik pa laikam iesūtīja laikrakstam “Latviešu Avīzes”¹:

Voi būšu kāds, voi ne? Tas prasāms gan.

Voi labāk ir tās pasaul's trakumus

Un nāves dzelonus ciest klusām sirdī,

Jeb postīt visu lielu mokas pulku

5. Un postot pīšļos krist? krist pīšļos? miegā!

Gan vairāk nav! Viens miedziņš tas

Te glābj to dvēseli no briesmībām,

Kas vājas miesas tiesa ir. Ciek jauki

Klājas taisnai sird's; krist kapā, – dusēt! –

10. Bet dusēt vien? – Voi sapni neredzēs? –

Ak, te mazgis domām durās! Tie sapņi

Nāves miedziņā, kad miesa pīšļos

Top, ir baidot nikni! Šie māca mūs

To smagu jūgu garā mūžā panest

15. Pacietībā. Kurš ciestu sāpes gan,

Gan sērgas, negudru lepnību, tā

Spēcīga netaisnību, to sirdēstu

No tā, kas mīlestību nosmāda,

To likumu sagrozīšanu, kā ir,

20. Kad ģeķis godadarbus nosmējis,

Kad spētu nazis, sirdī durts, no jauna

Mieru iedot. Kāds ģeķis tas, kas vēl

To miesas nastu ilgāk žēlotu?

Bet bailība, kas pēc tās nāves būs,

25. Tā zemīte, kur tas, kas nobraucis,

Iekš vecām mājām atkulties nav spējis,

Izrauj tai drošai rokai visu spēku.

Te labāk mokas zināmas tīk nēst,

Kā skriet kur zināms nav. – Tā dara pate

¹Latviešu Avīzes, Nr.16, 1826.

30. *Sirds mūs visus bailē mzticīgus.*
Labs apdoms mērdina tās apņemšanas
Ātru spēku, un katris varas darbs,
Uz pašu ceļu tekot, jau iznīkst.

Turpmākajos simt astoņdesmit gados pēc pirmpublicācijas 1826. gada 22. aprīlī tulkojums palicis nepamanīts vairāku paaudžu bibliogrāfu un pētnieku acīm. 1843. gadā Branta dēls Karls šīs dzejas rindas kopā ar citiem “Latviešu Avīzēs” ievietotajiem sava tēva rakstiem pārpublicēja vēlreiz nelielā grāmatiņā¹, bet arī latviešu seniespiedumu kopkataloga² sastādītāji Šekspīra tekstu neievēroja.

Pirms tam literatūrzinātniekiem bija zināmi Šekspīra darbu latviskojumi teātra vajadzībām, kas radās tikai 19. gadsimta pēdējā ceturksnī. Vecākais „Hamleta” izdevums, kuru no angļu valodas tulkojis J. Liekais (īst. v. Jēkabs Rempēters, 1860– 1921), publicēts 1892. gadā.³

Vairāk nekā pusgadsimtu garais „priekšlaicīgums” latviešu šekspiriānā pirmām kārtām liek uz Branta tulkojumu palūkoties 19. gadsimta 20. gadu klasikas tulkošanas prakses kontekstā, kad cittaute dzejas latviskošanā bija saglabājušās divas tendences, kas izrietēja no tulkotāju attieksmes pret literārajiem pirmavotiem.

Pirmā no tām bija vērsta uz zemniekiem domātās literatūras repertuāra paplašināšanu, nevaicoties no dažādiem pārveidojumiem un pielāgojumiem, kurus atzina par lietderīgiem, adaptējot tekstu lasītāju gaumei un izpratnei.

Otro tendenci, kuras aizsākumi arī bija samanāmi jau G. F. Stendera agrīnajā daiļradē⁴, raksturo apzināts „literāriskums”, kas ietver sevī precīzas un mākslinieciski pilnvērtīgas cittaute rakstniecības vērtību atveidošanas vēlmes. Branta veikumā vērojams abu minēto iezīmju savijums.

Literārā oriģināla noklusējums, laika un darbības vietas nomaiņa Branta tulkojumu vismaz ārējo pazīmju dēļ vedina piepulcēt neizglītotajiem lasītājiem domātajiem darinājumiem.

Neiedziļinoties 19. gadsimta literārajās tradīcijās, var palikt iespaids, ka Brants savā publikācijā izmantojis līdzīgus daiļrades paņēmienus, kādi vēlāk dažkārt vērojami

¹ **Brants, J. P.** *Stāsti, sarakstīti no Engures vecāka mācītāja Jāņa Pētera Brandt.* Dorpat, 1843, 35 lpp.

² *Seniespiedumi latviešu valodā 1525 – 1855.* Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999. 840 lpp. : il.

³ **Šekspīrs, V.** *Hamlets, dāņu princis.* Latviešu valodā pārtulkojis J. Liekais. Jelgava : H. J. Draviņš–Dravnieks, 1892. 113 lpp.

⁴ Te pirmām kārtām minami G. F. Stendera veiktie vācu baroka laikmeta dzejnieka B. H. Brokesa darbu tulkojumi.

postmodernistu darbos. Krietnu daļu no pazīmēm, kuras literatūrzinātniece Janīna Kursīte (1952) savā grāmatā „Dzejas vārdnīca” minējusi, raksturojot postmodernismu, vispirms jau „telpas attīrīšanu no tradīcijas klātbūtnes, no kultūras simboliem”¹, var attiecināt arī uz Branta tulkojumu.

Tomēr starp šīm it kā līdzīgajām parādībām ir būtiska atšķirība: 19. gadsimta 20. gados latviešu rakstniecībā šāda pieeja klasiskam tekstam galvenokārt bija izskaidrojama ar literārās komunikācijas nepilnvērtību, kuras dēļ kritēriji, kas uztur literatūru (*talants – grafomāns, savs darbs – literārā zādzība*), nevis tiek apzināti ignorēti, bet vēl nav ieguvuši saturu tā mūsdienu izpratnē.

Hamleta monologa teksts ir iestarpināts rakstā par pašnāvībām, kas 19. gadsimta 20. gados bija kļuvušas par samērā bieži izplatītu parādību. Ziņās par latviešu zemnieku labprātīgu aiziešanu no dzīves, kas laiku pa laikam parādījās laikrakstā, atbalsojās tas vispārēji depresīvais noskaņojums, kas latviešu zemniekus piemeklēja pirmajos brīvestības gados, laikā, kad iespēju ko radikāli mainīt savā dzīvē un *putna brīvības* pavērtu augšupeju spēja saskatīt tikai inteligētākie un ekonomiski spēcīgākie.

Brants stāsta par sešiem savas draudzes cilvēkiem, kas dažādu iemeslu dēļ izšķīrušies par labprātīgu aiziešanu, tādā veidā uzticot lasītājiem sešu savas draudzes cilvēku likteņstāstus: saimnieks Andrejs pirms nāves „to beidzamu nedēļu gauži nolaidies un prātā noskumis licies”, divi vēl jauni vīri „abi stipri brandavīnu dzēre, [...] viens pārgriezās kaklu un tas otrais nošāvēs. Tas trešais no izbailēm par cietu strāpi, ko pate māse tam no kunga piesolījusi, pats laidarā naktī pakāries. Tas cetortais dzīvoja iekš mājām, ar pašu brāli dzīvojis ienaidā, un, ka tam bija jāiet pie cita it laba saimnieka, viņš nošāvēs. Tas piektais dzīvoja ienaidībā ar pašu sievu un nobeidzās akā. Tam sestam, kas bija mierīgs un labs skroders, nomire sieva, ko viņš gauži mīlēja, un ticēdams, ka nevarēs bez viņas pārtikt, viņš vienu nedēļu pēc bērēm iemetās pats dziļā akā.”²

Rakstā Brants nav pieminējis vēl kādu – dzejnieku un intelektuāli Kazimīru Ulrihu Bēlendofu, kas savas dzīves pēdējo gadu pirms liktenīgā šāviena 1825.gada 10.aprīlī strādājis par mājskolotāju turpat Mērsragā.

Atgādinājis saviem lasītājiem, ka „visa mūsu dzīvošana, lai gara jeb īsa būtu, ir viena jauka, mīļa un salda aprašana.., ka nevienam nav brīv to tīši beigt un atdot, ja Dievs pats to neprasa”³, Engures draudzes mācītājs neaprobežojās ar kristīgo mācību un pastāstīja saviem

¹ Kursīte, J. *Dzejas vārdnīca*. Rīga : Zinātne, 2002, 312. lpp.

² Brants, J. P. No Engurēm. *Latviešu Avīzes*. Nr.16, 1826.

³ Brants, J. P. No Engurēm. *Latviešu Avīzes*. Nr.16, 1826.

lasītājiem arī par kādu kungu, kas lielās sirds bēdās ar zobenu uz mežu gājis, par to, kā viņš „domā un runā pats ar sevis, un šos vārdus [runa ir par Hamleta monologam idento tekstu – I. K.] savā kabatu grāmatiņā uzraksta”. Branta versijā nelaimīgais kungs pēc tam visu apdomājis, iemetis zobenu upē un „griezies uz mājām, nesis un dzīvojis pacietīgi, kamēr pats Dievs to nosaucis”.¹

Branta veiktā Hamleta monologa latviskojums bija pakārtots lasītāju auditorijas vajadzībām, to dzīves un literārajai pieredzei. Kā tas raksturīgi apgaismības laikmeta literatūrai, tulkojuma mērķis šajā gadījumā nav bijis izraisīt emocionālu pārdzīvojumu, bet radīt pārliecinošu paraugu, kā cilvēkam būtu jārīkojas iekšēju šaubu brīdī. Vienlaikus – Branta dzīvē bija pietiekami daudz ciešanu, lai Dānijas prinča *Seyn oder Nichtseyn* ² būtu pietiekami nozīmīga un personiska vieta viņa apziņas dzīlēs.

*1811. gadā nomira Branta sieva, bez mātes gādības atstājot astoņus bērnus, to skaitā sešus mazgadīgus. Kādus gadus vēlāk, piedzīvojis smagu traumu, uz laiku zaudējis kustības spējas, Brants pilnībā tā arī neatlaba un atlikušo dzīvi palika invalīds. Kā to vēlāk apraksta Branta dēls Karls, „ir šinī laikā viņš neatrāvās mācītāja darbus strādājot, jebšu viņam ar kruķiem uz kanceļi un altāri bij jākāpj tā, ka dažam, kas to ieraudzīja, sirds nodrebēja”.*³

Hamleta monologa publikācija ir vienīgais Branta sarūpētais dzejas teksts.

*Ob's edler im Gemüth, die Pfeil' und Schleudern
Des wüthenden Geschicks erdulden, oder
Sich waffnend gegen eine See von Plagen,
Durch Widerstand sie enden. Sterben – schlafen;*⁴

Branta tulkojumā:

*Voi labāk ir tās pasaul's trakumus
Un nāves dzelonus ciest klusām sirdī,
Jeb postīt visu lielu mokas pulku
Un postot pīšļos krist? Krist pīšļos? Miegā!*

¹ Turpat.

² Pirmā rinda no A.V. Šlēgeļa tulkojuma vācu valodā.

³ **Brants, J. P.** *Stāsti, sarakstīti no Engures vecāka mācītāja Jāņa Pētera Brandt.* Dorpat, 1843, 2. lpp.

⁴ **Shakespeare, W.** *Dramatische Werke*, übersetzt von August Wilhelm Schlegel. Bd. 3, Berlin, 1798, S. 232.

Pati „iešana uz mežu” latviešu rakstos pazīstama jau krietni senāk – vienā no spilgtākajām brāļu draudžu rokraksta biogrāfijām, hernhūtiešu brāļa Podiņa Mārtiņa (1728–1797) dzīvesstāstā, kas sarakstīts 18. gadsimta 70. gados, ir lasāms arī par to, kā viņu piemeklējušas suicidālas tieksmes: „Pēc kādu laiku es tiku pie draudzes uzņemts. Bet nu es vairāk savu lielu sliktumu un samaitāšanu atzinu, un paštaisnība mani ļoti mocīja .. Vienreiz, kad es tā bēdādamies caur priežu silli gāju, man tas dvēseles Ienaidnieks ļoti kārdināja, man rādīdams vienu priedes zaru, kur labi varētu uzkārties. Bet turpretī arī manā sirdī tie vārdi atskanēja: „Ak rād’ mums iekš sirds mocībām tās asiņainas rētas. – Kad mēs pie sevis sajūtam to trūkumu un bēdas”. Es uz savu vaigu pie zemes kritu, raudādams un m. [īlo] Pestītāju lūgdams, un viņam savu nastu pie kājām liku. Kad es uzcēlos, viss man bij atņemts, un es kā izārstēts gāju uz māju. Kad es to Benča Jēkabam un Podiņa Lauram stāstīju, tad tie man sacīja, ka ikkatram atgrieztam caur tādu bēdu jūru esot jāiet cauri”¹.

Par *galu* dažkārt domājuši arī 18. gadsimta tautas apgaismības sacerējumu varoņi. Frīdriha Hāgedorna (*Hagedorn*, 1708–1754) dzejoļa „Die verliebte Verzweiflung” lokalizējumā „Kārļa gals” (dažos izdevumos „Indriķa gals”), ko veicis Gothards Frīdrihs Stenders, šīs izjūtas tiek pasniegtas kariķētā veidā. Dzejoļa varonis ir nevis dziļi nelaimīgs, kaisles māks ciltvēks, kas ik uz soļa redz pašnāvības atgādinājumus, bet apsmieklā kritis komediants, kas ar savu afektēto uzvedību un pašslepkavību imitēšanu vēlas izraisīt līdzjūtību atraidītas mīlas dēļ.

Kārļa gals

(Gewiß, der beklagenswert)

Kas tas par lielu nelaimi!

Aplam mīlo Ilzīti,

Bet viņas sirds kā akmens cieta.

Viņš nobļauj gaužas vaimanas,

Jau manim pāriet šaušalas

Kad saule sāce karsti spiest,

Jau skumjas vairāk nevar ciest,

Jo kas var panest tādu nastu!

¹ **Podiņa Mārtiņš, Podiņa Maža.** *Dzīvesstāsts tā brāļa Podiņa dišler Mārtiņa.* 1853/1854. gada M. Rehlinga noraksts Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā R X 35, 1, 43, 6.–7. lp.

*Tad bēg kā traks pie ezera,
Un ieogrūžās jau nestundā,
Un – peld uz otru krastu.*

*Izpeldēj's, ēstu iedams, vaid,
Piesēdis dreb un maizi gaid',
Jo Ilze dara nāves raizes.
Tad brēc, jau nazi dabūjis:
„Še tevīm manas asinis!”
Un tūdaļ nogriež – maizes.*

*Paēdis nerimst istabā,
Nu viņš sev galu sataisa,
Patlaban virvis rokās nākās.
To sagrābis, uz mežu skrien
Un to pie cieta zara sien,
Kas nu būs! – šūpot sākās.*

*Vēl meklē citu padomu,
Kā viņš ar pašu vakaru
Noslāptu itin pamazītām.
Viņš iet un kraustās midzenī,
Jau neredz vairs šo pasauli,
Viņš – saldi dus līdz rītam.¹*

Līdzīga „koķetērija” ar nāvi vērojama arī Matiāsa Stobes dzejolī „Vecs vīrs”. Tajā *Sirms vīriņš vārgi staigādams,/ Apnicis savas dzīvībiņas*, sauc nāvi, *lai nāk atņemt viņu*. Kad nāve parādās, tik vien vairs vajadzīgs, lai šī paceļ spieķi, ko vecais, nāves ilgodamies, nometis.²

Šie trīs iepriekš minētie piemēri liecina par latviešu literatūrā apmēram vienlaikus eksistējušām atšķirīgām aksioloģiskām un mentālām cilvēka dzīves, likteņa un sāpju izpratnēm, ko mums saglabājuši Vidzemes un Kurzemes iespieddarbi un rokrakstu grāmatas.

¹ Stenders, G. F. Dzeja, 44.–45. pp.

² Stobe, M. Vecs vīrs. *Latviska Gadagrāmata*. Nr.4, 1798, 27. lpp.

Līdzīgi kristiešiem mēra, kara un citās „es” dziesmās, kas kopš 17. gadsimta ir atrodamas luterāņu dziesmugrāmatās, Vidzemes hernhūtiešu brālis Podiņa Mārtiņš dzīves tumšākajos brīžos, „uz savu vaigu pie zemes kritis”, vērsās pie Dieva debesīs un viņam bija kam pie kājām savu bēdu nastu nolikt.

Cilvēkā samanītais dzīves vēlmju zudums 18. gadsimta apgaismības literatūras lokālajās izpausmēs (Kurzemes racionālistu darbos) tika kariķēts vai interpretēts tikai kā pārejošs mirkļa vājums. Dziļas, personiskas un cilvēka prāta spēkiem neatrisināmas kolīzijas nekādi nesasaucās ar šo autoru optimistisko, bet psiholoģiski paseklo pasaules uztveri.

To be, or not to be varoņa pretrunu vēriens pat Branta vienkāršotajā sniegunā nav salīdzināms ar Vecā Stendera zemnieku puīša mīlas likstām. Hamleta monologs pie latviešu lasītājiem nonāca laikā, kad tradicionālo vērtību, šai gadījumā ticības, balsti bija tik lielā mērā izlodzījušies, ka nevarēja vairs kalpot par garantu ne dzīvei, ne dzīvībai. Ar Šekspīra teksta starpniecību latviešu dzejas rindās atklājās reflektējošais cilvēks, kas, galēju šaubu un izmisuma māks, bija viens, vientuļš un sevī. Iekšējā skepse un bezizejas apjauta bija tik liela, ka to nespēja vājināt atbalsta meklējumi Dieva vārdos un mācībās, ko tik lieliski savā reliģiskajā praksē pieprata Vidzemes hernhūtiešu brālis.

Arī Vācijā Viljama Šekspīra mantojuma apguve un publicēšana aizsākās samērā vēlu – 18. gadsimtā, līdz ar romantismam raksturīgajiem jaunas daiļrades inspirācijas avotu meklējumiem tautas daiļradē un pasaules kultūras mantojumā. Laikposmā no 1762. līdz 1766. gadam tika iespiests pirmais – Kristofa Martina Vīlanda (*Wieland*, 1733–1813) sagatavotais Šekspīra darbu kopojums astoņos sējumos, kur tikai viens darbs – „Sapnis vasaras naktī” – bijis atveidots dzejā, tam sekoja tekstu ziņā pilnīgais, bet prozā tulkotais Johana Joahima Ešenburga (*Eschenburg*, 1743–1820) izdevums 13 sējumos (1775–1782; atkārtots izdevums 12 sējumos)¹. Nepārspēta virsotne šajā apgaismes gadsimtā tapušo vācu tulkojumu virknē ir Šlēgela atdzejojumi, kas publicēti viņa sastādītajā Šekspīra kopoto rakstu izdevumā (1797–1810; 1.– 9.sēj.).

Kā liecina Latvijas Nacionālās bibliotēkas eksemplāru proveniences, vairāki Šlēgela edīcijas komplekti drīz pēc iznākšanas nokļuvuši arī vācbaltiešu privāto bibliotēku plauktos. Kāds no trešā sējuma eksemplāriem (1798), kurā ietilpa „Hamlets”, būs bijis arī Branta rokās un kalpojis par latviskā tulkojuma pirmavotu.

¹ Acīmredzot arī Rīgas vācu teātrī 1794. gadā pirmoreiz iestudētajam *Hamletam* izmantots šīs lugas tulkojums ar dzejas tekstiem prozā.

Balstīšanās sava laika izcilākajā Šekspīra vācu tulkojumā, tā mākslinieciskās vērtības apzināšanās un atveides centieni liecina, ka Brantam nav bijusi sveša arī sava laika „lielā literatūra”.

Trīsdesmit gadus pirms Jura Alunāna „Dziesmiņām” radītajā tulkojumā pamanāms, ka Brants centies iedziļināties ne tikai satura precīzā atveidē, bet arī teksta versifikācijā. Vērojams, ka Šekspīram raksturīgajās piecpēdu jamba rindās¹, ko vācu valodā pilnībā izdevies atveidot Šlēgelim, Brantam nereti mēdz „pazust” pēdējā, vienpadsmitā neuzsvērtā zilbe. Šāda rindas „īsināšana” raksturīga arī „Hamleta” vēlākajiem latviskotājiem – jau minētajam Jēkabam Rempēterim, Jūlijam Rozem (1892–1972) un Kārlim Eglem (1887–1974). Iespējams, to veicina artikulu trūkums latviešu valodā. Savukārt teksta rindu skaits latviešu tulkojumos dažkārt ir palielināts satura precīzākas atklāsmes labad, ko gan nevar attiecināt uz Brantu.

Atšķirībā no versifikācijas, kur Branta centieni sekot Šlēgela paraugam ir samērā skaidri nojaušami, vairāk pārdomu izraisa teksta interpretācija. Literatūrzinātnieks Džonatans Kalers (*Culler*, 1944), izceļot kā vienu no būtiskākajām literāra teksta pazīmēm tā interpretējamību, par piemēru min tieši „Hamletu”: „Apstāklis, ka lugā viscaur atrodamas atsaucē uz Dāniju, nebūt nenožīmē, ka tā vēsta par Dāniju, – tas ir jāinterpretē. Mēs varam „Hamletu” kontekstualizēt dažādos līmeņos. Literatūras fiktīvums nošķir literatūras valodu no citiem valodas lietojuma kontekstiem, ļaujot brīvi interpretēt, kāds ir literārā darba sakars ar pasauli”². Branta gadījumā šis „lietojuma konteksts” pieprasīja tulkojuma jēgas vienkāršojumu. Īpaši tas attiecas uz monologa beigu daļu, par kuras izpratni (nereti arī ārpus lugas konteksta) nav rimušas domu apmaiņas vēl līdz mūsdienām.

Tas rosināja Branta tulkojumu salīdzināt ar Šekspīra oriģinālu un Šlēgela vācu tulkojumu, kā arī ar daudz jaunāko K. Egles latviskojumu.

Hamleta monologa pēdējo rindu tulkojumi

Hamlet, Prince of Denmark No: <i>The Illustrated Stratford Shakespeare. London, 1982, p. 812.</i>	Hamlet, Prinz von Dänemark. No: <i>Shakspeare's dramatische Werke, übersetzt von A. W.Schlegel, 3. Th. Berlin, 1798, S. 233–234.</i>	Brants J. P. No Engurēm. <i>Latviešu Avīzes, Nr.16, 1826, 22. apr.</i>	Hamlets.Tulk. K. Egle. No: Šekspīrs V. Kopoti raksti , 4. sēj., Rīga, 1964, 304. lpp.
Thus conscience does make	So macht Gewissen Feige aus uns	/.. / Tā dara pate	Šī apziņa mūs visus dara glēvus

¹ Гаспаров, М. Л. *Очерк истории европейского стиха*. Москва : Наука, 1989, с. 152–153.

² Kalers, Dž. *Literatūras teorija : ļoti saistošs ievads*. Rīga : Satori, 2007, 44. lpp.

cowards of us all; And thus the native hue of resolution 30. Is sicklied o'er with the pale cast of thought; And enterprises of great pith and moment With this regard their currents turn awry, And lose the name of action. /../	allen; Der angebohrnen Farbe der Entschliebung 30. Wird des Gedankens Blässe angekränkt Und Unternehmungen voll Mark und Nachdruck, Durch diese Rücksicht aus der Bahn gelenkt, Verlieren so der Handlung Name. /.. /	30. Sirds mūs visus bailē mazticīgus. Labs apdoms mērdina tās apņemšanas Ātru spēku, un katris varas darbs, Uz pašu ceļu tekot, jau iznīkst.	30. Un veselīgam gribas sārtumam Ir jāsasirgst ar domu bālumkaiti, Un nodomiem visdiženākiem tā Irst pamats, netop tie nekad par darbiem. –
--	--	---	--

Atšķirībā no oriģināla, Šlēgela un Egles tulkojumiem, kur monologa pēdējās rindas, saglabājot oriģināla jēgu, rāda cilvēku, kas ne bez pašironijas pārdzīvo savas ļoti traģiskās, emocionāli vissakāpinātākās izšķiršanās sabrukumu:

*And thus the native hue of resolution
Is sicklied o'er with the pale cast of thought ,*

attiecīgi Eglem:
*Un veselīgam gribas sārtumam
Ir jāsasirgst ar domu bālumkaiti,*

Branta tulkojums ir stāsts par cilvēku, kuru saskarē ar likteņa triecieniem uz mirkli ir pārņēmušas šaubas par savas dzīves un ticības jēgu:

*.. tā dara pate
Sirds mūs visus bailē mazticīgus.*

Skepsi un pašironiju monologa izskaņā Brants savā tulkojumu „aizkrāso” ar attiecīga apjoma piedzejojumu citviet. Bēdas un izmisums, viņaprāt, cilvēkus dara *mazticīgus*, bet

Labs apdoms mērdina tās apņemšanas

*Ātru spēku, un katris varas darbs,
Uz pašu ceļu tekot, jau iznīkst.*

Šai teksta daļai ir attāla līdzība ar tam laikam populārā literatūras žanra – fabulas – beigu kopsavilkumu, kura virsuzdevums ir aizvadīt lasītāju līdz pareizai atziņai. Ceļš, kas ved atpakaļ pie cilvēka dzīves prieka avotiem te pilnībā nav izzudis, šaubu un bezizejas nomāktais vīrs „griezies uz mājām, nesis un dzīvojis pacietīgi, kamēr pats Dievs to nosaucis”.

Klasisko darbu tulkojumi līdzās savām mūžīgajām vērtībām uzsūc un saglabā sevī liecības par literatūru un laiku, kad tie tapuši. Branta tulkojuma paraugs, kurā ir saskatāmas ne tikai apgaismības ideju ietekmes, bet arī sabalsojumi ar vācu agrīnā romantisma izpausmēm, ir viens no atskaites punktiem Šekspīra mantojuma apguvei Latvijā.

2. 2. 3. Priekšromantisms: izpausmes un vērtības

18. gadsimta pēdējā desmitgadē Rietumeiropas literatūrā sabiedriskās dzīves atjaunotnes process pēc Franču revolūcijas savijās ar jauna literārā virziena *romantisma* veidošanos. Tā agrīnās stadijas apzīmējumam, kad vēl joprojām ir vērojama klasicisma dominante un romantisma izpausmes parādās fragmentāri, iedīglu veidā, tradicionāli tiek lietots arī termins *priekšromantisms* (arī pirmsromantisms, preromantisms).

Starp romantisma nozīmīgākajiem kvalitatīvajiem jauninājumiem minams jauna, apgaismības racionālisma noliegumā balstīta personības koncepta piedāvājums. Tam raksturīga interese par individualitāti, oriģinalitāti un ģēniņu, *jūtu* un *sirds* pretstatījums *prātam* un *aprēķinam*, dabas un dabiskā kulta, interese par izcilību. Priekšromantisms saistās arī ar literārās dzīves intelektuālo bagātināšanos, kas izpaužas jaunu literāro paraugu un idejiskās pirmvielas meklējumos (savas un citzemju folkloras „atklāšana”, vākšana un publicēšana, viduslaiku vēsture un rakstniecība u. c.). Literārā atjaunotne nebija iedomājama bez agrāk neaprobētu mākslinieciskā tēlojuma paņēmieni ieviešanas.

Latviešu literārās domas kontekstā šīs izmaiņas spilgtāk izpaudās dzejā. Mākslinieciskās prozas attīstība līdz 19. gadsimta vidum palika iepakā. To var izskaidrot ar racionālistu producēto tautas grāmatu satura sinkrētisko iedabu –

didaktiskajos prozas tekstos vienkopus bija iekausēta dažādu nozaru ziniskās literatūras, folkloras, reliģijas un dzīves filozofijas viela. Salīdzinot ar idejiskajiem un praktiskajiem uzdevumiem, estētiskie mērķi prozas tekstos bija ievērojamā mazākumā.

Latviešu literatūras vēsturiskā pieredze liecina, ka dzejas žanri, kas jau valodas līmenī ir pakļauti daudz striktāk definētām formas likumībām, agrāk „attīrījās” no daiļliteratūras specifikai neatbilstīgiem citu literatūras veidu piemaisījumiem. Iespējams, ka šādu parādību veicināja dainu, bet vēlāk arī reliģiskās dzejas dziļais sakņojums tautas apziņā. „Arī tanī rakstniecībā, kas nav nākusi no latviešiem pašiem, bet ko viņiem sniedza citi, viņi uztvēra īpaši lirisko elementu un to piesavinājās. Dziesmu grāmata latviešu vidū vairāk iemīlēta nekā Bībele,” par latviešu rakstniecībā dominējošo un lasītājiem salīdzinoši tuvāko literatūras veidu jau 20. gadsimta 20. gados rakstījis T. Zeiferts¹.

Literārās attīstības īpatnības un 19. gadsimta pirmās puses tekstu nepietiekams izpētes līmenis varētu būt iemesls literatūrzinātnē pastāvošajam uzskatam par vēlāku romantisma sākotni latviešu literatūrā. Pārsvārā tā tiek saistīta ar jaunlatviešu nacionālās emancipācijas centieniem 19. gadsimta vidū² un pat ar vēl nedaudz vēlāku laikposmu – tautiskā romantisma literatūras plauksmi 60. gadu beigās.

Romantisma attīstībai latviešu dzejā ir samērā vienpusīga ievirze, ko izraisa autoru vēlme aptvert sabiedriskās dzīves norises, novārtā atstājot subjektivitāti un ar indivīdu saistāmo problemātiku. Sākotnēji, kad literatūrā vēl dominēja vācbaltiešu izcelsmes literāti un latviešu nacionālās emancipācijas idejas nebija noformulējušās, šī tendence nebija tik spilgti izteikta. Pieaugot nacionālās konsolidācijas centieniem, vērojama arī literārās domas pastiprināta centrēšanās uz vispār NACIONĀLIEM mērķiem un ideāliem, kas 19. gadsimta gaitā kļūst arvien uzskatāmāka. Sapludinot romantisma kā noteiktā vēsturiskā situācijā pastāvoša literatūras virziena un romantiskās pasaules izjūtas jēdzienus, atsevišķi pētnieki pilnvērtīga romantisma uzplaukumu latviešu rakstniecībā sliecas attiecināt uz laiku, kad latviešu dzejā jau pilnībā bija nostiprinājušās jaunlaiku literārās tradīcijas: „Ar 19.gadsimta deviņdesmitajiem gadiem, bet nevis ar t. s. tautisko romantismu, aizsākas patiesi romantiskais „individuālisma vētras un dziņu laikmets” latviešu literatūrā”³.

¹ Zeiferts, T. *Latviešu rakstniecības vēsture*, 21. lpp.

² Kursīte, J. *Laikzīmes dzejā*. Rīga : Liesma, 1988, 35. lpp.

³ Priedīte, A. Romantisma tradīcija latviešu kultūrā. *Grāmata*, Nr.1, 1991, 56. lpp.

Agrīnā latviešu literatūras procesa (līdz 19. gs. vidum) aplūkojums Eiropas literāro virzienu un māksliniecisko stilu attīstības kontekstā latviešu literatūrzinātnē līdz šim ir izpalicis. Vairāk apzinātas ir klasicisma un sentimentālisma izpausmes, nepievēršot pienācīgu vērību vēlīnām baroka vai agrīnā romantisma ietekmēm, kas latviešu rakstniecībā ienāca līdz ar Rietumeiropas literatūras atbalsojumiem. Senākā perioda rakstniecības ignorēšanu ilgstoši veicinājusi latviešu literatūras vēstures pētniecības pārlieka ideologizācija. Izceļot jaunlatviešu kustību un tās literātu darbību sākot ar 19. gadsimta 50. gadu vidu, pirms tam tapušais vācbaltiešu mācītāju un pat viņu iniciēto latviešu autoru veikums nereti tika nošķirts kā īpašs *pirmsnacionālās* literatūras fenomens, kam nav piemītusi vērā ņemama literārā vērtība un līdz ar to arī pārmantojamības potenciāls. Agrīnajam romantismam raksturīgu parādību neatpazīšanu veicināja tas, ka šajā laikposmā latviešu laicīgā rakstniecība vēl tikai veidojās un savas izpausmes guva pārsvarā necilā mākslinieciskā kvalitātē radītos darbos, piezemētās jaunlaiku literārajai daiļradei neraksturīgās *tautas literatūras* izpausmēs.

Priekšromantismu aizēnoja arī *tautas apgaismības* tradīciju noturīgums, kas vismaz iespieddarbu kvantitātes un literārā piedāvājuma ziņā bija jūtams visu 19. gadsimtu. *Tautes apgaismība* (vācu *Volksaufklärung*), vairoties no konfrontācijas ar politiskās dzīves norisēm, ietvēra sevī demokrātisku, uz plašām sabiedrības aprindām vērstu sadzīves, izglītības, literatūras, reliģijas u. c. reformu un izmaiņu kopumu, kas 18. gs. beigu cēlienā radās kā alternatīva revolucionārām reformām un guva atspoguļojumu arī literatūrā.¹ Literāro sacerējumu demokrātiskums, kas izpaudās tekstu piemērotībā neizglītotiem lasītājiem, veicināja *tautas apgaismības* ideju dzīvīgumu. Latviešu nacionālās inteliģences pirmā akadēmiski izglītotā paaudze – jaunlatvieši, pazīdami lasītāju publiku, īstenojot savus idejiskos mērķus, atradās tautas apgaismības literārās pieredzes iespaidā.²

Tomēr, iedziļinoties 19. gadsimta sākuma kultūras un literārās dzīves norisēs, kļūst samanāms, ka tās pilnībā nav satilpināmas ne tautas, ne vēlīnās apgaismības kanonā. Starp tām ir atpazīstamas parādības, kas tiecas iziet ārpus apgaismības ietvariem un vedina domāt par sabalsošanos ar Rietumeiropas agrīno romantismu. Par to liecina gan 18. un 19. gadsimta mijā aktualizējusies vācbaltiešu literātu interese par

¹ Vairāk par „tautas apgaismības” saturisko konceptu skat.: Tölle, U. *Rudolph Zacharias Becker : Versuche der Volksaufklärung im 18. Jahrhundert in Deutschland*. Münster/ New York : Waxmann [1994], S. 7.– 9.

² Grudule, M. Zemnieku jeb tautas apgaismība Latvijā – jaunlatviešu kustības avots. *Meklējumi un atradumi*. Rīga : Zinātne, 2005. 8.–36. lpp.

latviešu tautas senvēsturi, valodu un folkloras bagātībām, gan (iespējams, neapzināts) racionālisma pamatvērtību noliegums literārajos tekstos. Vēsturiski izveidojusies ilgstošā nošķirtība starp Kurzemi un Vidzemi, kuras sekas 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta pirmajās desmitgadēs latviešu literatūrā vēl bija samanāmas pietiekami spilgti, piešķir arī romantisma inspirētajām parādībām reģionālas īpatnības.

Vidzemē priekšromantisma impulsi pārsvarā bija vērojami literatūras saskarnozarēs: folkloristikā un publicistikā, mazākā mērā literārajā daiļradē, kas, salīdzinot ar Kurzemi, te bija daudz vājāk attīstīta, laicīga satura dzejas izdevumu vēl vispār nebija. Vidzemes mācītāju interese par latviešu folkloru, kas 19. gadsimta sākumā rezultējās ar pirmajiem latviešu tautas dziesmu krājumu izdevumiem, sākotnēji ir saistāma ar Johana Gotfrīda Herdera vārdu.

Herders, kura veikums, jo īpaši folkloristikā, izrādījās nozīmīgs arī vācu agrīnā Heidelbergas romantisma plauksmei, jaunību no 1764. līdz 1769. gadam bija pavadījis Rīgā, taču tikai pēc atgriešanās Vācijā viņš atraisījās kā literatūrzinātnieks, filozofs un rakstnieks. Vidzemes literātu un mācītāju aprindas Herders atcerējās vēlāk, neilgi pirms tam, kad klajā nāca viņa „Tautas dziesmu” (*Volkslieder nebst untermischten anderen Stücken*) pirmais izdevums (1778–1779). Šajā laikā Herders, lai topošo darbu bagātinātu ar latviešu tautas dziesmām, ir vērsies ar lūgumu pie Augusta Vilhelma Hūpeļa (*Hupel*, 1739–1819), kas savukārt ar izdevēja Johana Frīdriha Hartknoha (*Hartknoch*, 1740? –1789) palīdzību tās viņam sagādājis no Vidzemes mācītājiem. Šo mācītāju vārdus pilnībā nav izdevies noskaidrot. Vēsturnieks Arveds Švābe (1888–1959) izpētījis, ka pie Herdera nonākušas un folkloristikas vēsturei nozīmīgajai publikācijai izmantotas Cēsu prāvesta Heinriha Baumaņa (*Baumann*, 1716–1790), Rubenes mācītāja Kristofa Hardera (*Harder*, 1747–1818) un, iespējams, arī Dzērbenes mācītāja Kārļa Johana Grasa (*Grass*, 1720–1796) vāktās dziesmas¹. Herdera ietekme nav aprobežojama tikai ar latviešu tautas dziesmu publikāciju līdzās citu Eiropas tautu mantojumam. Viņa darbība izraisīja attieksmes maiņu inteliģentākajos Vidzemes mācītājos pret šo mutvārdu folkloras žanru. Rūjienas mācītāja Gustava Bergmaņa (*Bergmann*, 1749–1814) privātajā mājas spiestuvītē laisti klajā pieci apjomā nelieli tautas dziesmu krājumi: „Sammlung-acht lettischer Sinngedichte” (1807; Īstu latviešu

¹ Švābe, A. *Kāda mācītāja dzīve*. Stockholm : Daugava, [1958], 162.–168. lpp.

epigrammu krājums), „Erste Sammlung lettischer Sinngedichte” (1807; Latviešu epigrammu pirmais krājums; nedaudz pārveidots iepriekšminētais izdevums; 238 tautas dziesmas), „Zugabe” (1807, nerātnās tautas dziesmas; domājams, šis četru lappušu iespiedums bija paredzēts kā „Sammlung-acht lettischer Sinngedichte” pielikums), Zweite Sammlung lettischer Sinn- oder Stegreifs Gedichte (1808; „Latviešu epigrammu jeb improvizāciju otrais krājums”; 249 tautas dziesmas), kā arī 1808. gadā pie Bergmaņa nodrukātais mācītāja Daniela Frīdriha Vāra (*Wahr*, 1749 vai 1750–1827) apkopotais „Palcmariešu dziesmu krājums” (411 tautas dziesmas).

Pavisam Bergmaņa krājumos ir publicēti ap deviņi simti tautas dziesmu, starp tām bija ne tikai iepriekš minēto vidzemnieku Herderam nodotais vākums, bet arī viņa paša pieraksti un vēl citu Vidzemes mācītāju papildinājumi¹.

Savukārt Kurzemē tautas dziesmām, to vākšanai un publicēšanai, 18. gadsimta beigu cēlienā un 19. gadsimta sākumā tikpat kā netika pievērsta uzmanība, lai arī tur bija ne tikai daudz dziļākas laicīgās literatūras tradīcijas, bet, pateicoties rosīgajai Jelgavas Stefenhāgena apgāda darbībai, arī vieglāk pieejamas publicēšanās iespējas. Būtu kļūdaini arī apgalvot, ka kurzemniekiem par šo folkloras atzaru trūktu ziņu. Izteikumi par tautasdziesmām atrodami Johana Višmaņa (*Wischmann*, ?- ap 1705) poētikas grāmatā „Nevācu Opics”², kompakts latviešu tautas dziesmu raksturojums sastopams G. F. Stendera gramatikā³, kopš 17. gadsimta bija arī mēģinājumi tautasdziesmu poētikas elementus un parafrāzes iekausēt literārajā daiļradē (piemēram minamas nezūdošu popularitāti ieguvušās Fīrekera baznīcas dziesmas, G. F. Stendera dzejolis „Uzauge ozoliņš pļavmaliņā..”⁴).

Tomēr promocijas darbā aplūkotajā laikposmā Kurzemes vēlīno apgaismotāju un racionālistu ievērtību vairāk izpelnījās sakāmvārdi, parunas un mīklas, kas, viņuprāt, bija saturīgāka tautas gudrības izpausme. Šāda veida materiāli ir publicēti, piemēram, G. H. Mīliha „Jaunā skolas grāmatā” (1803), K. G. Elferfelda „Līksmības grāmatā” (1804) u. c. izdevumos.

Nodarbojoties ar tautas dziesmu vākšanu un publicēšanu, arī Vidzemes mācītāji neuzskatīja tās par izglītošanai piemērotu vielu. Nelielās grāmatu tirāžas izplatījās iespiedējam pietuvinātu intelektuāļu lokā un palika atstatu no latviešu zemniekiem adresētā tautas apgaismības grāmatu klāsta. Vēlākajos gados, pārpublicētam jaunākos

¹ Švābe, A. *Kāda mācītāja dzīve*, 193.–196. lpp.

² Wischmann, J. *Der Unteutsche Opitz*. Rīga : G. M. Nöller, 1697, S. 36–37.

³ Stender, G. F. *Lettische Grammatik*. Mitau, 1783, S. 272–281.

⁴ Stenders, G. F. *Dzeja*, 16. lpp.

izdevumos, vidzemnieku folkloristikas veikumam bija nepārvērtējama nozīme. Līdz ar tautiskā romantisma nostiprināšanos un nacionālās identitātes apzināšanos tika pamanīta latviešu tautas dziesmu unikālā mākslinieciskā vērtība. Autoriem tās bija ne tikai poētikas paraugs, bet arī daļa no nacionālās identitātes pamata.

Priekšromantisma ietekmju kopumu Vidzemē idejiski bagātināja arī Garlība Merķeļa publicistika un literārā daiļrade. Sabiedrisko zinātņu un literatūras vēstures pētījumu lappusēs Merķeļa vārds pamatoti tiek minēts starp radikālākajiem apgaismotājiem¹, tai pašā laikā viņa mantojumā vērojamas arī spilgti izteiktas romantisma ietekmes. Šī divu literāro virzienu līdzāspastāvēšana vienas personības sniegunā bija savam laikam likumsakarīga un izskaidrojama ar autora idejisko ievirzi, kurai apgaismības ietvari bija kļuvuši par šauriem. Līdzīga attieksme pret romantismu – kritiska un tajā pašā laikā jēgpilnas tuvības pilna – mūža pēdējos gados, piemēram, bijusi arī Frīdriham Šilleram².

Merķelis ne tikai lieliski pārzināja sava laika vācu literatūru, bet arī pats darbojās literatūrkritikas un publicistikas jomā. Mākslas novitāšu vērtējumus viņš regulāri publicēja vācu periodiskajos izdevumos. „Vēstulēs kādai sievietei” u. c. sacerējumos Merķelis atklājas kā personība ar visai negatīvu attieksmi pret sava laika romantisma izpausmēm. Abi brāļi Šlēgeļi (*Schlegel, August Wilhelm*, 1767–1845; *Schlegel, Friedrich*, 1772–1829) un citi vācu romantiķi („bēdīgi slavenā kliķe”; „orda, pret kuru biju sacēlies”) daudzkārt izpelnījušies Merķeļa dzelīgu kritiku, kas pieļauj aizdomas pat par kādiem personiskiem aizvainojumiem („...trīs ceturtdaļas Vācijas beletristu ir mani ienaidnieki”³). Kā liecina viņa izteikumi, Merķelis nereti nav spējis izprast un pienācīgi novērtēt vācu romantisma literatūras kvalitatīvi jaunās izpausmes un savā kritikā vērsies tieši pret tām („šis paraugs mums māca, ko tā [kliķe] saprot ar naivu vientiesību, – klibu raustīšanos un – pirmām kārtām – nelabskanīgas sentēvu valodas formas”⁴; „... ik dienas redzēju labo gaumi arvien vairāk iedragātu...”⁵).

Šis kritiskums neizslēdz romantisma iezīmes un tam raksturīga patosa caurstrāvētas vietas paša Merķeļa darbu lappusēs. Laikposmā starp 1796. un 1802. gadu ir publicēti nozīmīgākie Merķeļa literārie un publicistiskie darbi par Vidzemi un

¹ Skat., piemēram: *Latviešu literatūras vēsture*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1998, 1. sēj., 54 lpp.

² **Тыраев С. В.** Шиллер в 1788–1800 гг. **Но:** *История всемирной литературы*. Т. 5. Москва : „Наука”, 1988. С. 241–244.

³ **Merķelis, G.** *Vēstules kādai sievietei*. Rīga : Zvaigzne, 1991, 196. lpp.

⁴ **Merķelis, G.** *Vēstules kādai sievietei*, 91. lpp.

⁵ **Merķelis, G.** *Vēstules kādai sievietei*, 195. lpp.

tās vēsturi („Latvieši” (*Die Letten, vorzüglich in Liefland, am Ende des philosophischen Jahrhunderts*, 1796), „Vidzemes senatne” (*Die Vorzeit Lieflands*, T. 1–2, 1798–1799) un „Vanems Imanta” (*Wannem Ymanta*, 1802), kur savam laikam aktuālie romantisma idejiskie jauninājumi organiski savijās ar Merķeļa apgaismotāja un reformista pasaules uzskatu. Merķeļa „etniskumam” raksturīga interese par latviešu senatni un dzīvesveidu, kā arī līdzcietīga attieksme pret tautu, kas gadsimtu gaitā, viņaprāt, ir pārvērsta par pūli. Ārpus apgaismības ietvariem tiecas „Latviešos” izvirzītie pretmeti starp personību un ikdienišķo cilvēku, dažviet arī romantismam raksturīgi mākslinieciskā tēlojuma līdzekļi un retorika. „Ikdienišķi cilvēki velkas pa ceļu, nekad neejot turp, kur viņi grib, bet kurp plūst pūlis ap viņiem. Viņi mūžīgi pārvēršas, tikai tai ziņā paliekot nemainīgi, ka pieņem apkārtējo lietu krāsu, tāpat kā teiksmainais hameleons. Viņiem nav nekāda īpatnēja rakstura, bet ir tikai vispārējs, ko apstākļi uzspieduši viņu tautai.”¹

Vācu bruņinieku agresijas un latviešu cilšu pakļaušanas vēsturisko seku nosodījums Merķeļa sacerējumos („sešus gadsimtus, kopš latvieši nospiesti verdzībā, šo ievērojamo laika sprīdi, kad Eiropas visas pārējās tautas spērušas tādus apbrīnojamus milzu soļus uz pilnību, latvieši un igauņi ir palikuši uz vietas”²) saistās ar idejisku pavērsiena punktu vācbaltiešu gadsimtu garumā kultivētajā literārajā tradīcijā. Līdz tam no hronikām pārmantotie nostāsti par iebrucēju varonīgo cīņu un tai atbilstīgo iznākumu bija vien nozīmīgs vācbaltiešu kultūrvēsturiskās kopienas kolektīvās atmiņas segments, kas tika rūpīgi uzturēts tās spēcīnāšanai un konsolidēšanai.

*Kā netieša liecība tam kalpo ievērojamais hroniku norakstu skaits, kas bija glabāti vācbaltiešu mājas bibliotēkās un tagad ir atrodami dažādos Latvijas Valsts vēstures arhīva fondos. Visvairāk šādu laikposmā starp 17. un 19. gadsimtu darinātu dokumentu ir Vidzemes bruņniecības bibliotēkas fondā (pāri par 20 norakstu) un Rīgas senatnes un vēstures pētītāju biedrības fondā (ap 50 norakstu)*³.

¹ Merķelis, G. Latvieši: sevišķi Vidzemē filozofiskā gadsimtena beigās. **No: Merķelis, G. Izlase.** Rīga : Liesma, 1969, 66. lpp.

² Merķelis, G. Latvieši: sevišķi Vidzemē filozofiskā gadsimtena beigās, 61. lpp.

³ Pētersone, P. *Uzziņa par hroniku norakstiem Latvijas Valsts vēstures arhīva fondos.* [Rīga], 1987. 9 lp. Datorizdruka LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā, XA151, 46.

Hroniku notikumi tika ietverti arī rakstniecībā. Tagadējās Latvijas teritorijas pamatiedzīvotāju paverdzināšanas un kristietības ieviešanas tēma plašāku literāro izvērsumu guva jau 16. gadsimta beigās latīņu valodā uzrakstītajā Leipcigā iespiestajā Bazīlija Plīnija (*Plinius*, arī *Plöne*, *Pleene*, *Plen*, ? – 1605) poēmā „Slavas dziesma daudzīnātajai pilsētai Rīgai”¹. 12.–13. gadsimtā notikušo latvju cilšu iekarošanas tēlojumu šajā sacerējumā iedvesmoja arī humānistiem raksturīgā interese par ģeogrāfiskās telpas paplašināšanu un *jaunās pasaules* pakļauto teritoriju pamatiedzīvotājiem. Līdzīgs vēstījums ievada arī 1686. gadā iespiesto Bornmaņa poēmu „Jelgava”², kur, apdziedot Kurzemes hercogistes metropoli, tās apkārtni un iedzīvotājus, autors balstījies viņam tuvajās baroka literārajās tradīcijās. Analogs ievads ir arī 1721. gadā tapušajam autora dzīves laikā npublicētajam Jakoba Frīdriha Bankava (*Bankau*, ? –1725) dzejojumam par Dundagu (*Dondangen, besungen im Jahre 1721 vom Pastor Bankau*), kurā ir acīmredzama Bornmaņa „Jelgavas” ietekme.³

Bruņinieku iebrukuma literārajā atainojumā Plīnija, Bornmaņa un Bankava sacerējumos nav būtisku atšķirību, autoru pozīcija balstīja to tagadni un tās sociālo eliti, kurā bija lemts dzīvot šiem dzejniekiem. Līdzīgi kā hroniku norakstos, arī te ietvertais idejiskais virsuzdevums bija stiprināt apziņu par iekarojuma rezultātā tapušās dzīves kārtības leģitimitāti: cīņas bija sīvas (citādi nebūtu pamata iekarotāju prasmju slavinājumam un uzvaras augļu baudīšanai), galā latvieši tika paverdzināti, un viņu tālākā dzīve uzvarētāju pakļautībā (kā jau zaudētājiem – pašsaprotami) pēc iekarojuma izvēršas neapskaužama.

Pārrāvumam, kuru 18. gadsimta beigās monolītajā vācbaltiešu vēsturiskās rakstniecības plūdumā izraisīja iekarotājus atmaskojošie Merķeļa sacerējumi, bija revolucionāra nozīme. Viņa darbos ietvertais vēstures pasniegums un latviešu senatnes idealizācija savijās ar to romantisma pasaules izjūtas strāvu, kas savu izpausmi guva 19. gadsimta latviešu autoru darbos.

Latviešu literātu uzmanību Merķeļa sacerējumi iemantoja jau pirms jaunlatviešiem. Merķeļa romantizētajā latviešu senvēstures skatījumā savu vēstures izpratni balstīja autori, kuru daiļrade aizsākās pirmajos latviešu nedēļas laikrakstos „Latviešu Avīzes” un „Tas Latviešu Ļaužu Draugs”. Dzejā viņa darbu reminiscences

¹ **Plinius, B.** *Encomium inclitae civitatis Rigae metropolis Livoniae*. Conscriptum á Basilio Plinio Rigensi Liuno. Lipsiae: Zacharias Berwald excudebat, 1595. [68] p.

² **Bornmann, C.** *Mitau*. Mitau, 1686. 8, 56 S.

³ Pirmpublicācija: **Bankau, J. F.** *Dondangen, besungen im Jahre 1721 vom Pastor Bankau*. C. W-r. [Krišjāņa Valdemāra komentāri]. *Das Inland*. Nr.14.–16., 1855.

klūst samanāmas jau 19. gadsimta trīsdesmitajos gados. Šie autodidakti dzejas mākslu bija mācījušies arī no iepriekš minētajiem Merķeļa priekšgājējiem (visticamāk – no Bornmaņa, kura sacerējums „Mitau” Jelgavā atkārtoti tika izdots 1802. gadā¹). Līdzīgi kā vācbaltiešu poēmas, arī vairākus kurzemnieku Anša Līventāla un Ernesta Dinsberga sacerējumus² ievada prologs ar atskatu tautas vēsturē, vēstījumam pakāpeniski nonākot līdz sacerējuma „mūsdienām”. No vācbaltiešu paraugiem aizgūtā kompozīcija šajos latviešu autoru darbos dažkārt ir izmantota radoši, – pildot vecos traukus ar savam laikam aktuālām idejām, kas smeltas tolaik vēl latviski netulkotajos Merķeļa darbos.

Lai gan Merķeļa literārais mantojums pamatoti tiek vērtēts kā spilgta apgaismības laikmeta domas dominante Latvijā, viņa darbu vēlākās reminiscences latviešu literatūrā vairāk liecina par ilgstošu un noturīgu saikni ar romantismu. Literatūrzinātnieks un kultūras vēstures pētnieks Andrejs Johansons latviešu literatūras vēsturniekiem ir pārmetis, ka viņi Garlībam Merķelim, kas neko nav uzrakstījis

latviešu valodā, dažkārt veltījuši pārlietu daudz lappušu latviešu literatūras apskatos³, tai pašā laikā atzīst, ka šīs personības ietekme ir nepārvērtējama, jo īpaši „19. gadsimta otrā pusē – nacionālā romantisma paisumā”⁴. Guntis Berelis (1961) grāmatā „Latviešu literatūras vēsture”, raksturojot jaunlatviešu „romantisko poēziju”, kā arī viņu centienus latviskuma meklēšanā un radīšanā, uzsvēris, ka „vairāk nekā pusgadsimtu pirms viņiem ar to nodarbojās Garlībs Merķelis”⁵.

Antifeodālās domas izpausmes Latvijas sociālo ideju vēsturē bija sastopamas jau pirms Franču revolūcijas. Latviešu zemnieku beztiesisko stāvokli apzinājās un savos darbos kritiski vērtēja 18. gadsimta apgaismotāji, pirmām kārtām Johans Georgs Eizens (*Eisen*, 1717–1779) un Heinrihs Johans Jannaus (*Jannaus*, 1753–1821)⁶. Tomēr viņu sacerējumi 19. gadsimta pirmajā pusē vēl nebija atraduši savu vietu latviešu sabiedriskajā domā. Savukārt Merķelis, kā to rakstījis G. Berelis, iniciējot „neakadēmisku”, plašām aprindām uztveramu un aktuālu diskursu par tautas zaudēto vēsturi, latviešu sabiedrības apziņā iemantoja neapstrīdamu un paliekošu autoritāti kā īstenās patiesības paudējs. Viņa loma latviešu nacionālās identitātes veicināšanā un pretestībā citas kultūras dominantei nav pārvērtējama.

¹ **Bornmann, C.** *Mitau: ein historisches Gedicht aus siebzehnten 1802*. Mitau : Steffenhagen, 1802. XIV, 44 S.

² **Līventāls, A.** Jauna baznīcas gada rītā 1835. *Latviešu Avīzes*. Nr.49, 1834. **Dinsbergs, E.** Goda rīme latviešu tautas kopējiem. *Latviešu Avīzes*, Nr.15–16, 1848.

³ **Johansons, A.** *Latvijas kultūras vēsture : 1710–1800*. Stockholm : Daugava, 1975, 445. lpp.

⁴ Turpat.

⁵ **Berelis, G.** *Latviešu literatūras vēsture : no pirmajiem rakstiem līdz 1999. gadam*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999, 21.–22. lpp.

⁶ *Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz 20. gs. sākumam)*. Rīga : Zinātne, 1976, 42.–50. lpp.

Ar Latvijas vēstures tematiku saistītie Merķeļa darbi, kas bija radušies sava laika radikālāko apgaismības ideju ietekmē, nezaudēja aktualitāti arī vēlākajos gadu desmitos un kļuva par vispārinātu antifeodālo centienu ikonu. Tieši Merķeļa sacerējumu recepcija latviešu sabiedrībā liecina par viņa mantojuma literāro sabalsošanos ar romantisma izpausmēm.

Pēdējais Merķeļa aktualitātes „uzliesmojums” bija 1905. gada revolūcijas saviļņojumu laikā, kad vienlaikus ar latviešu romantiķu revolucionārās trauksmes caurstrāvētiem sacerējumiem tika iespiesti un bija ne mazāk par tiem populāri pirmie Merķeļa darbu latviskojumi¹.

Lasītāju acīs to vērtību nemazināja arī autoram raksturīgie „Krievijas laipnā un laimīgā sceptera” pieminējumi, kuros dažkārt nojaušamas pat „makiavelliskas intonācijas”² un Piektā gada revolūcijas garam nepieņemamā politiskā lojalitāte pret monarhiju, kas aužas cauri „Latviešiem”. Lasītājiem, kas sekoja viņa ideju garam, nevis burtam, nelikās svarīgi arī tas, ka Merķeļa darbos proponēto sociālreformu būtība tolaik jau bija izsmelta un novecojusi.

Atšķirībā no Vidzemes, kur 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta pirmajās desmitgadēs vietējo vācbaltiešu mācītāju veikums dzejas jomā aprobežojās ar pāris desmitiem nenoziņīgu publikāciju kalendāra gadagājumos, Kurzemē laicīga satura daiļliteratūra, īpaši dzejas publikācijas, tāpat literārā komunikācija bija vairāk izkopta un varēja kalpot par augsni jaunu saturisko vērtību briedināšanai un māksliniecisko meklējumu attīstībai.

Romantismam raksturīgās idejiskās un mākslinieciskās izmaiņas Kurzemē literārajā daiļradē varēja veidoties nepastarpināti. Šīs pakāpenības un kontinuitātes dēļ tās nebija izteikti spilgtas un kontraversas. Jauno iezīmju atributēšanu traucē agrīnajam romantismam piemītošā interese par vienkāršās tautas dzīvi, kas tāpat ir raksturīga arī apgaismības laikmeta literatūrai. Lai īstenotu ar tautas izglītošanu un audzināšanu saistītās ieceres, apgaismotāji nereti savus sacerējumus tiecās pietuvināt vienkāršo ļaužu ikdienas dzīvei un valodai. Līdzīgi kā tas vērojams tēlotājā mākslā, arī rakstniecībā priekšromantisms ienāca, „saglabājot klasicisma stilistiku”³. Raksturīgi, ka atšķirībā no klasicisma un sentimentālisma literatūras „zemajiem žanriem”, kur

¹ Līdz tam G. Merķeļa darbu tulkojumi („Latvieši”) bija sastopami tikai rokraksta grāmatniecībā.

² Par G. Merķeļa darbību politiskā aspektā sk.: **Skudra, O.** Garlībs Merķelis un latvieši pēc 200 gadiem: politiskā publicistika kā varas kalpone un nākotnes izpalīdzē. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 51. sēj. : Nr.1/2, 1997, 68.–81. lpp.

³ **Laneri–Dažāna, N.** *Glezniecības enciklopēdija : žanri, kompozīcija, zīmējums un krāsa, stili*. Rīga : Jumava, 2006, 227. lpp.

demokrātiskums pirmām kārtām bija saskatāms centienos rādīt pozitīvus paraugus tautas krietnumam un labklājībai, agrīno romantismu raksturo mēģinājumi pietuvoties nevis sociālo grupu kopējām, bet savas apkārtējās vides un atsevišķa indivīda eksistenciālajām problēmām. „Pie Līventāla nesastopam vairs to naivi jūteliģo jeb sentimentālo zemnieku dzīves idealizēšanu, ko pie agrākiem viņa laika vācu dzimuma dzejniekiem. .. Līventāls redz zemnieku dzīves likstas un smagumu,” dzejnieka daiļradi savulaik raksturoja Līgotņu Jēkabs.¹

Autoru skaits, kas darbojās laicīgās dzejas novadā, arī Kurzemē bija neliels. Pēc tam kad savu īslaicīgo pastāvēšanu beidza ceturkšņa žurnāls „Latviska Gadagrāmata” (1797–1798) – laikposmā līdz „Latviešu Avīžu” nodibināšanai 1822. gadā – savam laikam nozīmīgu ieguldījumu latviešu dzejā atstājuši ir tikai trīs literāti – A. J. Stenders, K. G. Elferfelds un viņa latviešu izcelsmes aizbilstamais Neredzīgais Indriķis.

19. gadsimta sākumā agrīnā romantisma kontekstā ne mazākā mērā kā apgaismībā uzmanības vērts ir *dabas dzejnieka* fenomens. Rūpējoties par sava aizbilstamā, neredzīga zemnieka – Indriķa dziesmu publicēšanu, Elferfelds līdz ar Neredzīgā Indriķa dzīvesstāstu literārās sabiedrības uzmanību pievērta tam romantisma literatūrā nozīmīgajam jautājumam lokam, kas saistās ar daiļradi un tās radītāju. Apgaismības rosinātā dzimtļaužu ģēnija aktualizācija šajā gadījumā papildinājās ar vēl vienu – nacionālo dimensiju. Apliecinādami piemiņu dzejniekam, kura dziesmiņas *izplaukušas naksnīgā / .. / Tautu bērņus izpušķo* (Hūgenbergers)², jau sākot ar pirmajiem, šodienas skatījumā panaivajiem veltījumiem sakarā ar Indriķa aiziešanu, to autori kā īpašu, vismaz pieminēšanas vērtu fenomenu uzlūkoja arī latviešu tautu.

Pat ja neredzīgā dzejnieka aizbildnis ar savām publikācijām par jaunatrasto talantu to īpaši nevēlējās akcentēt, ar viņa aizbilstamo rakstniecībā sevi apliecināja līdz tam sabiedrības priekšstatos nebijis personības paraugs – no sociāli apspiesto pamatiedzīvotāju vidus nācis jauneklis, kas, protams, bija krietns savā ikdienas dzīvē, bet īpašs – tikai pateicoties talantam un daiļradei. Neredzīgā Indriķa dzejas dotumi un literārā darbība te izgaismojas nevis kā pienākums, kuru dzejnieks uzņēmies pildīt savu nabaga līdzcilvēku pamacīšanas labad, bet kā respektējama pašvērtība, viņa talanta izpausme. Vēsturnieka Alņa Svēlpja, kā arī ģermānistu Tomasa Taterkas un

¹ Līgotnis, J. *Latviešu literatūras vēsture*. Valmiera-Cēsis : K. Dūņa izd., 1. d., 1925, 16. lpp.

² Hūgenbergers, K. Neredzīgā dziesmu darītājam Indriķam par piemiņu. *Latviešu Avīzes*, Nr.7, (piel.), 1828.

Elīnas Krastiņas pētījumi liecina, ka „ap 1800. gadu Elferfelds atsacījies no racionālistiskās filozofijas pozīcijas”, lai pievērstos romantismam radniecīgo filozofu studijām¹. Savukārt viņa audzēkņa Neredzīgā Indriķa dzejas sacerējumi ne tikai mākslinieciskās izveides, bet arī satura ziņā pilnībā iekļaujas racionālistu nospraustajos daiļrades ietvaros. Viņa dziesmas ne tuvu nav *dabas dzejnieka* no tautas dzīlēm nākušie sacerējumi. To autors ir sava laika literārajās tradīcijās iejuties censonis, jaunlaiku personība, kur ideālā veidā rezultējušies tautas apgaismotāju literatūrā ieguldītie pūliņi.

Lasītāju attieksme pret Neredzīgā Indriķa daiļradi viņa dzīves laikā un turpmākajos gados liecina, ka dzejnieka sacerējumi bija autora dzīves fenomena aizēnoti. To var skaidrot ne tikai ar pieticīgo māksliniecisko sniegumu, bet arī ar dzejnieka dzīvesstāsta atbilstību izglītotās sabiedrības daļas romantiskajiem fantasmēm par tautu un tās pirmo dzejnieku. Vēlākajos gados, Indriķa personībai kļūstot par tautas kultūras atmiņas sastāvdaļu, vairāk ir saskatītas tieši romantiskai iztēlei atbilstīgas vērtības. Rakstot par romantismu latviešu dzejā, Janīna Kursīte norādījusi, ka viens no šī virziena pārstāvjiem – Auseklis – savā veltījumā neredzīgajam dzejniekam ir akcentējis Indriķa aklumu „Dzejniekam romantiķim nav svarīgs reālais Neredzīgais Indriķis, kurš, kā jau redzējām, noteikti un asi nostājās pret folkloru un nepavisam nebija pravietis. Svarīgs ir iedomātais Neredzīgā Indriķa tēls”². Līdzīga, romantiskas iedvesmas iztēlē balstīta attieksme vērojama arī Raiņa daiļradē. 1904. gadā, kad rodas pirmās (vēlāk mainītās) ieceres lugai „Spēlēju, dancoju”, dzejnieka radāmajās domās viens no tās tēliem – neredzīgais rijkuris, kas vēlāk lugā sastopams kā Aklais, – savijas ar Neredzīgā Indriķa personību: „Par lēnīgo – aklo (Raiņa pasvītr. – I. K.), tas grib priekš Anša upurēties (Neredzīgais Indriķis). Poēts, to meita grib sargāt un vadīt.”³

Neredzīgā dzejnieka ienākšana literatūras publiskajā aprītē ievadīja jauna – latviešu tautības literātu atzara veidošanos, kas vēlākajos gados būtiski mainīja literāro procesu. Abu grupējumu norobežošanās pazīmes iezīmējās ap 19. gadsimta 30.–40. gadiem un kulminēja līdz ar jaunlatviešu darbības aktivizēšanos.

¹ **Svelpis, A.** Kārlis Gothards Elferfelds. **No:** *Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz 20. gs. sākumam)*, 51.–56. lpp. ; **Taterka, T., Krastiņa, E.** Latviešu zemnieka pirmie soļi literārajā laukā. *Latvijas Universitātes raksti*, 731. sēj., 2008, 34. lpp.

² **Kursīte, J.** *Laikazīmes dzejā*, 36. lpp.

³ **Hausmanis, V.** *Spēlēju, dancoju. Sacerēšanas gaita. No: Rainis. Kopoti raksti*. 11. sēj., Rīga : Zinātne, 1981, 507. lpp.

Mācītāji atšķirībā no viņu literārajiem audzēkņiem – apdāvinātākajiem latviešu draudžu jaunekļiem – rakstniecībai parasti pievērsās mūža beigu cēlienā. Pēc studijām un tām visbiežāk sekojušiem mājskolotāja darba gadiem, kas aizritēja vāciskā vidē, pagāja vēl ilgs laika posms latviešu draudzēs, līdz tika iepazīta iespējamā lasītāju publika un viņos nobrieda vēlme darboties tās garīgo vajadzību apmierināšanai arī ar laicīga satura rakstniecības līdzekļiem.

Draudzes gana amats un gadu nasta bija nospiedoši papildu apstākļi, kas noteica šādi virzītu personību atbilstību racionālisma izlolotā literāta – pragmatiski domājoša padomdevēja – tipam. Tomēr nav noliedzams, ka arī Kurzemes mācītāji bija saskārušies ar Rietumeiropas romantisma ideju pasauli un mākslas parādībām, atraduši tur ierosmes savai darbībai un bieži pat neapzināti reprezentēja Rietumeiropas romantisma norises savās publikācijās.

Jau no literārās darbības sākotnes ar iekšēju atbrīvotību savos darbos izcēlās Sunākstes mācītājs A. J. Stenders. Viņš nevairījās gādāt par tekstiem, kas būtu iederīgi krogā vai dzīrēs, latviskoja muižas ļaužu iecienītās vācu ziņģes un no jaunības laika atmiņā saglabātās studentu galda dziesmas. Vienā no savu darbu krājumiem – „Dziesmu kalendārā”¹ – Stenders ir minējis vairāku dziesmu oriģinālus un melodijas, lielākoties norādot uz „visiem zināmām” meldijām un Vācijā populāro Mildheimas dziesmu grāmatu, kas, izrādās, tolaik arī Kurzēmē „daudz muižās ronās [atrodas – I. K.]”.

Par jaunlaiku folkloriskajām tradīcijām, kas neapšaubāmi eksistējušas muižu kalpotāju vidē, to saturu, tai skaitā sadzīves dziesmām, ir maz ziņu. Te minētās A. J. Stendera piezīmes ir viena no nedaudzajām liecībām. Izvēloties tekstus no vācu valodas telpā tautas iecienītā dziesmu klāsta, A. J. Stenders tuvināja sava laika latviešu literatūru tiem avotiem, ar kuriem ierosmju un literārā procesa atdzīvināšanas nolūkā bija saskārušies vācu priekšromantiķi.

„Mildheimas dziesmu grāmata” (pirmizdevums 1799) bija viens no populārākajiem, ja ne vispopulārākais laicīga satura dziesmu krājums, līdz 1837. gadam tas nācis klajā 10 izdevumos.

¹ **Stenders, A. J.** *Dziesmu kalendārs uz 1811. gadu, visvairāk sievišķām par jauku izlustēšanu sarakstīts.* Jelgava : driķēts pie J. F. Stefēnhāgen un dēla, [1810 vai 1811]. [32 lpp.]

*Krājuma sastādītājs Rūdolfs Čahariass Bekers ar „tautas dziesmām” saprata arī sava laika populāros literāros dziesmu tekstus. Tautas dziesmas jēdziens 18. gadsimta folkloristikā vēl nebija pilnībā noformulējies, jaunlaiku izpratnei atbilstošu folkloriskas izcelsmes tekstu īpatsvars „Mildheimas dziesmu grāmatā” ir neliels. Lielā ne vienmēr mākslinieciski vērtīgo literāro tekstu skaita dēļ grāmata izpelnījies arī agrīnā romantisma vācu literātu kritiku. Mūsdienās vācu literatūrzinātnieki, saskatot krājumā arī agrīnā romantisma iezīmes, to raksturo kā izdevumu, kura izcelsme un saturs nav pilnībā ietverams kāda noteikta poētiskā virziena robežās.*¹

Romantisma pazīmju pilnvērtīgu izpausmi A. J. Stendera darbos bieži liedz mākslinieciskā tēlojuma pārlieks tradicionālisms. Raksturojot A. J. Stendera daiļradi, literatūras vēsturniece Māra Grudule (1963) konstatē: „Kaut formā un izteiksmē brīžam grumbuļainas, iepriekšminētās dziesmas ienes latviešu dzejā 18. un 19. gs. mijas Rietumeiropas romantismam raksturīgās noskaņas .. tēmu izvēlē jau parādās romantisks jūtīgums..”². Jaunievecumi kļūst samanāmi dzejdarbos tēloto cilvēku īpašībās un vērtībās, autora lielākā pietātē pret indivīda personisko dzīvi. Kā atzīmējis Aleksejs Apīnis, Jaunā Stendera darbos didaktikas „jau ir krietni mazāk nekā viņa tēvam”³.

A. J. Stendera (pārsvarā tulkotajos) tekstos veidojās jauns cilvēku savstarpējo attieksmju diskurss. Viņa dzejā tēlotā cilvēka rīcība bija jūtu, nevis prāta vadīta. Kā viens no uzskatāmākajiem agrīnā romantisma literārajiem izpaudumiem, kas Stenderu atšķir no racionālistiem, ir tekstos vērojamais liriskā varoņa personiskā attieksmē balstīts sievietes daiļuma kults.

Atšķirībā no Vecā Stendera, kam meitas skaistums bija tikai pievienotā vērtība viņas labajiem tikumiem:

Magons smird, lai zelta puķe ir;/

*Vē! kad jauna meita maita ir!*⁴

¹ [Häntschel, G. Nachwort]. No.: *Mildheimisches Lieder-Buch von acht hundert lustigen und ernsthaften Gesängen über alle Dinge in der Welt und alle Umstände des menschlichen Lebens, die man besingen kann. / Gesammelt .. von Rudolph Zacharias Becker. Neue vermehrte und verbesserte Ausgabe. Gotha : in der Beckerschen Buchhandlung, 1815. LXVII, 529 S. Reproduktion: Stuttgart : C.E. Poeschel Verlag, 1971, S. 10 .*

² Grudule, M. „Ne visur Kurzemē tas alus sveicams...”, 196. lpp.

³ Apīnis, A. *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum*, 129. lpp.

⁴ Stenders, G. F. *Dzeja*, 234. lpp.

A. J. Stendera dzejoļos *mazās Edes, mazās Ievas* un citu meiteņu labās īpašības nereti ir tieši viņu daiļuma aizēnotas, turklāt šī attieksme nav bezpersoniska. Sievietes skaistums A. J. Stendera dzejas spēcīgākajās rindās ir netverams, nedefinējams un noprotams tikai no liriskā varoņa izjūtām. Mīļotajai viņa dzejolī

*Uz vaiga tāda gaisma mīt,
Kas it kā rīta blāzma spīd.*¹

Dzejolī „Balta roze” rozes tēls caurvijas paralēli liriskā varoņa un viņa līgavas,

*Kas tā jaukāka
Pasaul's pagastā,*

mīlas jūtu tēlojumam. Iztēlē liriskais varonis salīdzina Ievu ar citu meiteni, apjautis, ka tieši viņas neatkārtojamā individualitāte ir saplaukušo jūtu pamatā:

*Tāda jauka seija
Citur neronās,
Kauču Trīnei leijā
Spožas actiņas.
Bet lai ģērbj to koši,
Lai man vaicā droši:
Gribi Trīniņu?
Nē, tad sacīšu.*²

Latviskajās dzejas rindās A. J. Stenders reabilitēja sensenis Eiropas poētiskajā kultūrā sievietes daiļumam piešķirto rozes metaforu, ko pragmatiskās rūpēs par latviešu zemnieku labklājību savā dzejā bija nonievājis viņa tēvs:

¹ Stenders, A. J. *Dziesmu kalendārs*, [19.] lpp.

² Stenders, A. J. *Dziesmu kalendārs*, [17.] lpp.

Roze, tā ir jauka puķīte,

*Bet vēl jaukāk' meita strādniece.*¹

Roze kā sievietes daiļuma simbols latviskajos dzejas tekstos 19. gadsimta pirmajā pusē nostiprinājās ar Kārļa Hūgenbergera, Johana Teodora Bērenta (*Berent*, 1784–1866) u. c. autoru dzejoļiem.² Spilgtākā izpausme, kas saistāma ar latviešu dzejas erotisma sākotni, šajā dzejas ziedu klēpī neapšaubāmi ir Anša Līventāla „Līgaviņa kā rozīte”³.

Līdzīgi kā tas bija A. J. Stendera pirmajā grāmatiņā „Jauna gada vēlēšanas” jautājumā par prieku, arī „Dziesmu kalendārā” ir samanāmas slēptas polemikas iezīmes ar tolaik jau mirušā Vecā Stendera tekstiem. Tās centrā dēls izvirza jautājumus par cilvēka dzīves vērtībām, kuras – atšķirībā no tēva – viņa daiļradē nonāk pretrunā ar pragmatismā balstītas dzīves principiem. Dzejolī „Precinieks”, liekot dzejoļa varonei izvērtēt iespējamo līgavaini, autors pozicionē viņu izvēles priekšā, lai, novēršoties no acīmredzami saprātīgiem labumiem un iespējam, tā izšķirtos par labu tādai nenoteiktai veltei, kā *sirds*. Dzejolis nav sentimentāla ziņģe par mīlas pārņemtu meiteni, bet dialogs, kas virzīts pasaules apjēgšanai. Nevis tikumi (*strēlnieks un liels grāmatnieks*), ārējais skaistums (*dižs puisis tevi iemīlē*) vai bagātība (*ar kādiem ratiem, brangiem zirgiem tu brauksi ciemā, baznīcā!*; *skat, ko tev šķiņķo! Caunu mīci, un lielu sakti, gredzenu!*), bet mīlestība A. J. Stendera rindās tiek atklāta kā nozīmīgākā cilvēka dzīves vērtība. *Viņš dāvā tevīm savu sirdi*, un tieši tai dzejolī bildinātā meitene saka savu „jā” vārdu.

Atzinumus, kas ļautu orientēties A. J. Stendera daiļradē, nākas izsecināt no viņa šķietami vientiesīgām dzejas rindām, kas radušās ilgākā laika posmā, summējoties dažādas literārās pirmvielas latviskajām apdarēm. Taču arī šādi varēja veidoties citāda dzejas pasaule, par kuru vēstīt saviem lasītājiem. Racionālistu pragmatisms viņam nebija pieņemams, viņu darbošanās pasaules uzlabošanā šķita bezjēdzīga.

Dzejolī „Meža godība”, kas noslēdz Tērbatas universitātes Cenzūras komitejas aizliegto krājuma „Ziņģes un dziesmiņas latviešu meitām par godīgu izlustēšanu

¹ Stenders, G. F. *Dzeja*, 234. lpp.

² Skat., piemēram: Hūgenbergers, K. Bērns ar tēvu pie rozes pumpura. *Latviešu Avīzes*. Nr.49, 1824; Launics, K. F. Ziemas rozīte. *Latviešu Avīzes*. Nr.45, 1824; Bergmanis, A. Rozīte ziemiņā. *Latviešu Avīzes*. Nr.3, 1833.

³ Līventāls, A. Līgaviņa kā rozīte. *Latviešu Avīzes*. Nr.26, 1831.

dāvātas 1817” manuskriptu¹, atklājas ne tikai A. J. Stendera uzskati šajos jautājumos, bet arī ideālās pasaules vīzija: dzejnieka liriskais varonis patvērumu gūst Dieva veidotā mežā, kur viss ir saskaņā ar dabas norisēm.

Pavirši uzlūkojot, A. J. Stendera dzejolis varētu līdzināties 19. gadsimta sākumā sastopamiem vārsmojumiem par „savas kārtas patikšanu”. Taču iekoptas zemnieku mājas idilles vietā, kas būtu vērojama tradicionālajos dzimtbūšanas apoloģētu darbos, A. J. Stenderam ir šis Dieva dēstītais mežs.

Meža savaldzinātā dzejoļa liriskā varoņa pretstatījums muižniekiem un valdniekam nebūt neliecina, ka ar dzejolī minēto „es” vai beigu daļā „mēs” domāti zemnieki. Drīzāk pat runa varētu būt par pašu autoru un viņa amata brāļiem, kas,

[..] savas vietas priecājās

*It kā par dzimteni.*²

Dzejoļa ievadā A. J. Stendera laika latviešu dzejai neparasti spilgtā tēlojumā un neraksturīgā „es” izteiksmē pausta autora piederība romantismam raksturīgajai pirmatnējai dabai:

Še es kā zivs iekš ūdeni,

Še labprāt kavējos.

Jūs, dārgi koki, veseli!

Jūs, zari čukuros!

Līdzīgi kā tas ir Ludviga Tīka (*Tieck*, 1773–1853) dzejolī “Meža vientulība” (*Waldeinsamkeit*), kas caurvij vācu preromantisma daiļradei raksturīgo pasaku “Gaišmatis Ekberts” (*Der blonde Eckbert*), arī Stendera liriskais varonis mežam pievēršas, lai smeltos tur iekšēju mieru un harmoniju, norobežotos no sabiedrības:

Lai muižnieks dūnu krēslī dus,

¹ **Stenders, A. J.** *Ziņģes un dziesmiņas latviešu meitām par godīgu izlustēšanu dāvātas. 1817.* 52 lpp. Manuskripta mikrofilma LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā: LNB R X 56, 8, 7.

² **Stenders, A. J.** *Meža godība. No: Stenders, A. J. Ziņģes un dziesmiņas latviešu meitām par godīgu izlustēšanu dāvātas. 1817,* 51.–52. lpp.

*Priekš durvīm sulainis,
Lai tronī redzam valdniekus!
Mums šē mīksts sēdeklis!*

Metaforizētais mežs ir ne tikai patvērums liriskajam varonim grūtā stundā, bet pastāvīgas pielūgsmes, apbrīnas un mīlestības objekts:

*1. Kad plika zeme būtu šē,
Kur redzam brangumā
Simts—simtu koku, tad nudie
Ne pus tik jaukuma.*

*5. Ne būtu koki apkārt mums
Un zari virsumā
Tad bēgtu nost, kur patvērums
Pret saules? Klaijumā.*

*9. Šē es kā zivs iekš ūdeni,
Šē labprāt kavējos.
Jūs, dārgi koki, veseli!
Jūs, zari čukuros!*

*13. Un viņu pulku izskaitīt,
Kurš cilvēks to gan spēs?
Kāds tumšais zaļums augšā mīt!
Kā apakšā ir vēss!*

*17. Un katris lepni pastiepjās
Neg iesnēgt debesi.
Un savas vietas priecājās
It kā par dzimteni.*

Metaforizētais mežs šajā dzejolī konceptuāli atšķiras no tās cilvēka un dabas attieksmju izpratnes, kāda vērojama apgaismības rakstniecībā, kas latviešu lasītājiem bija pazīstama jau kopš Vecā Stendera veiktajiem Bartolda Hinriha Brokesa (*Brockes*, 1680–1747) tulkojumiem. Kaut arī Brokesa sacerējumos vēl sastopams vēlīnajam barokam raksturīgs tēlojums, kas atklājas gan valodas eksperimentos, gan krāšņos, detalizētos dabas aprakstos, tur vienmēr ir vieta arī cilvēka pragmatiskās darbības atzinīgam pieminējumam. Tā dzejolī „Rāms laiks pēc pērkona briesmas” negaiss pāriet, un

*.. viss no jauna iesāk lustēties,
Un visās malās kustās kā tās mušas.
Cits ganos dzen, cits aiziet lauciņā,
Cits pļavā sienu satais' un to saliek.*¹

Atšķirībā no Brokesa, kur cilvēku darbošanās harmoniski piekļaujas dabas tēlojumam Jaunā Stendera dzejolī tā ienes disonansi. Ap vidu „Meža godība” salūst. Ar 21. rindu sākas atainojums *bagātnieku* vēlmēm veidot sev tīkamu mežu, tiek parādīti viņu pūliņi meža izkopšanā. Harmoniskais dabas tēlojums apraujas, dodot vietu kultivēta (*izķēzīta*) meža vardarbīgai veidošanai:

*21. Gan bagātniekiem prātā nāk
Sev mežu audzināt.
Tad garumā un platumā
Tie gudri kundziņi*

*25. Iekš aplam garām pantiņām
Sev dēstī kociņus.
Pēc skunstes, pēc skunstes
Iekš aplam garām pantiņām
Un domā savā greizībā (Šķērs-prātā)*¹

¹ Stenders, G. F. *Dzeja*, 199. lpp.

Nu viņiem meža gan.

31. Vēl atskrien dārznieks, sapērļot!

Jau zarus apgraiza

Pēc šņores, kā jau skroders prot,

Lai saaug biezumā.

35. Bet viss tas meža ķēzīšan’

Un bērnu caciņi (paijiņi),

Ne debess mātes vēlēšan’

Un augsti likumi.

Viss tikai bērnu caciņi (paijiņi),

Viss skrodernieku darbs!

41. Lai muižnieks dūnu krēslī dus,

Priekš durvīm sulainis,

Lai tronī redzam valdniekus!

Mums še mīksts sēdeklis!

45. Še Dievu slavē sirds un mēl’,

Še mums mīksts sēdeklis!

Un priecājāties meža dēļ,

Ko Dievs pats dēstījis!

A. J. Stendera teksts pieļauj vairākas interpretācijas iespējas. Viena no tām uzskatāmi iezīmē sociālo kontekstu – meža *uzlabošanas* iniciatori ir *bagātnieki, tie gudri kundziņi*, kuru darbošanās un padarītais tiek pretstatīts Dieva veikumam.

Stendera tēlotais mežs kā pirmatnējā un dabiskā dzīves pamata vispārinājums varētu būt atpazīstams kā latviskais etnoss līdz ar *godības* jūtām, ko autors pret to ir izlolojis. Tomēr, izsakot šo pieņēmumu, nav piemirstamas arī pretrunas, kas raksturo A. J. Stendera pavērsienu uz romantismu.

¹ Te un turpmāk citētajā tekstā iekavās Jaunā Stendera papildinājumi.

Nenovērtējot tautiskuma izpausmēm piemītošo unikalitāti, latviešu attīstības iespējas viņš saskatīja ne tikai tautas tikumiskā pilnveidošanā (kas spilgti atklājas A. J. Stendera tulkotajā Kristiāna Gothhila Zalcmaņa (*Salzmann*, 1744–1811) stāstā „Pilnīga izstāstīšana, kādā vīzē Auzān Ernests no zemnieka par brīvkungu cēlies”)¹, bet arī latviešu pārvācināšanā². Citas perspektīvas neredzot, A. J. Stenderam likās, ka šādi varētu pavērt latviešiem ceļu, kas ved uz sociālās nevienlīdzības vājināšanu. Atšķirībā no vairuma literātu, kas savā daiļradē bija tuvinājušies agrīnajam romantismam, Stendera uzskatu sistēmā (vismaz ieteiktajos praktiskajos risinājumos) attieksmei pret latvisko tautiskumu bija kosmopolītiska iedaba. Tomēr šādi uzskati viņu neatturēja no turpat trīs desmitgades ilgas darbības latviešu rakstniecībā.

Vārda *pants* etimoloģiskā izpēte liecina, ka 17.–18. gadsimta leksikā vārds *panta* lietots ar *rindas*, *kārtojuma vienības* nozīmi (līdz ar to arī mežs tiek stādīts *pantiņās*). Bez tam 18. gadsimtā deminutīva forma *pantiņš* kalpojusi teksta rindkopas apzīmējumam („pantiņš Bībelē”), bet 19. gadsimtā attiecināta arī uz dzeju³.

Līdz ar to nav neiespējams, ka „Meža godība” vietu radušas arī dzejnieka pārdomas par sava laika literāro daiļradi un poētikas jautājumiem. Simboliskās jēgas ziņā *mežs* Eiropas literārajā tradīcijā ir bagāts tēls: tas saistās ne vien ar slepenību, maldiem, citādo, pirmatnību un brīvību; mežs simbolizē arī poēzijas perifērijā atbīdīto, mazāk izkopto tautas poēzijas daļu.⁴ Otrās daļas sešrindēs pretstatā četrindēs brīvi plūstošam tēlojumam dzejoļa pirmajā daļā vērojama domas balstīšana jaunlaicīgākās leksēmās un valodas neveiklības (pirmām kārtām ģermānismi), kas vēl vairāk atklāj *aplam garo pantiņu* nemākslinieciskumu.

Dzejnieka personiskā, ar iekšēju pārliecību paustā vēstījuma nozīmīgums atklājas A. J. Stendera spējā aptvert sava laika estētisko un filozofisko ideju mezgla punktus. „Meža godība” asociējas ar tieksmi pēc Frīdriha Šellinga (*Schelling*, 1775–1854) filozofijā piesauktās „neapzinātās bezgalības [dabas un brīvības sintēzes]”⁵, kas šo npublicēto darbu ļauj ierindot starp spilgtākajām sava laika agrīnā romantisma parādībām. Pat, ja izrādītos, ka teksta izveidi rosinājis kāds mums neatpazīts

¹ **Zalcmanis, K. G.** *Pilnīga izstāstīšana, kādā vīzē Auzān Ernests no zemnieka par brīvkungu cēlies... pārtulkota no A. J. Stendera, Sērpiles prāvesta*. Jelgava : Stefenhāgens un dēls, 1807. 334 lpp.

² Vairāk par to: **Ārons, M.** Pārvācošanas jautājums. **No: Ārons, M.** *Latviešu Literariskā (Latviešu Draugu) Biedrība savā simts gadu darbā*. Rīga : A. Gulbis, 1929, 60.–96. lpp.

³ **Karulis, K.** *Latviešu etimoloģijas vārdnīca divos sējumos*. 2. sēj. P – Ž. Rīga : Avots, 1992, 17. lpp.

⁴ *Metzler Lexikon literarischer Symbole*. Stuttgart; Weimar : J. B. Metzler, 2008, S. 410–411.

⁵ **Šellings, F.** *Transcendentālā ideālisma sistēma*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2008, 23. lpp.

oriģināldzejas paraugs, kāda necila vācu dziesma, tas neizslēgtu dzejoli no sava laika latviešu literārās domas konteksta.¹

Romantismam raksturīgi domas un daiļrades pavērsieni, jaunu vērtību meklējumi, kas 19. gadsimta pirmajās pāris desmitgadēs bija vērojami A. J. Stendera sacerējumos, savu turpinājumu un attīstību guva to autoru – gan latviešu, gan vācbaltiešu – darbos, kuru daiļrade uzplauka pēc dzimtbūšanas atcelšanas.

Literāro procesu būtiski ietekmēja nedēļas laikraksta „Latviešu Avīzes” nodibināšana 1822. gadā Jelgavā, kas pavēra iespējas regulārai dzejas novitāšu publicēšanai. 1832. gadā ar avīzi „Tas Latviešu Ļaužu Draugs” arī Rīgā aizsākās latviskas periodiskās preses izdošana. Līdz 19. gadsimta vidum abu avīžu lapās pamatā bija pārstāvēti tie vācu izcelsmes autori, kurus nosacīti varētu dēvēt par latviešu laicīgās literatūras autoru trešo paaudzi. No otrās, – kas sevi apliecināja 18. un 19. gadsimta mijas desmitgadēs, nozīmīgāko latviešu dzejas autoru (J. A. Stendera, K. G. Elferfelda u. c.) vairs nebija starp dzīvajiem. Pirmajos laikraksta darbības gados dzejas jomā darbojās mācītāji (Karls Frīdrihs Vatsons (*Watson*, 1777–1826) Jākobs Florentīns Lundbergs un Kārlis Hūgenbergers, kas studijas bija beiguši 19. gadsimta sākumā, laikā, kad vācu literatūrā bija vērojamas dažādas romantisma strāvojumu izpausmes. Jaunībā gūtie literārās pieredzes impulsi vēlākajos gados dažkārt ir samanāmi arī viņu pašu darbos.

Attieksmes maiņa pret literāro daiļradi un literāro tekstu ir uzlūkojama kā viena no jaunajām, romantisma ienestajām vēsmām. 19. gadsimtā sāk izkristalizēties apjauta par literāru tekstu kā indivīda radošas izpausmes iespēju, eksperimentu vai zinātniskas izpētes objektu. Atšķirībā no Vecā Stendera, kas „Ziņģu lustu” 1. daļas priekšvārdā taisnojas, kāpēc „es vēl manā vecumā sacerējis kādas mīlas ārijas”, skaidro, ka viņa dziesmām „līdzī nāk iecere, lai viņi [zemnieki – I. K.] kļūtu mīlīgi pret saviem vecākiem, pieļāvīgi pret saviem kungiem, un galu galā arī pieļāvīgi pret Dievu un reliģiju”², Hūgenbergers savus darbus sacer lasītājiem par „labu un prieku”, laba dziesma viņam ir „kā skaists bērniņš”³.

Attālināšanās no racionālisma dažkārt izpaudās arī kā pievēršanās tīri „literāriskām” parādībām, kā pastiprināta interese par latviešu valodas piemērotību

¹ Par dzejoli „Meža godība” skat. arī promocijas darba nodaļā „Luterisma reliģiskā koncepta izmaiņu ietekmes 19. gadsimta pirmās puses latviešu lirikā”.

² Apinis, A., Čakars, O., Klekere, I. Vecais Stenders dzejas laukā. **No: Stenders, G. F. Dzeja**, 32. lpp.

³ Hūgenbergers, K. *Derīga laika kavēklis, latviešiem par labu sarakstīts*. 1. puse. Jelgava: J. F. Stefenhāgens un dēls, 1826. [3. lpp.]

izsmalcinātākām dzejas formām. Raksturīgs piemērs ir bilingvālas publikācijas (līdzās tulkojumam oriģināls), paralēli viena teksta vairāki tulkojumu varianti, heksamtru paraugi Latviešu literārās biedrības „Magazīnu” krājumos u. c. publikācijas, kas nāca klajā, sākot ar šī izdevuma iznākšanu 1828. gadā.

Līdz 19. gadsimta vidum laikrakstos lielākā vai mazākā mērā reflektējās vai visas vācu agrīnajam romantismam piemītošās tipoloģiskās parādības. Preromantismam tuvo folkloras, tautiskuma un etnogrāfiskuma klātbūtni „Latviešu Avīžu” pirmajiem gadagājumiem piešķīra Kārļa Konstantīna Kraukliņa (arī Krauklings, ps. Kurzemes dēls, 1792–1873) sarūpētās šūpla un ganu dziesmas, Jāņu dienas svinēšanai veltītās Kazimira Ulriha Bēlendorfa dzejas rindas u. c. Gadu gaitā sakrājās arvien vairāk tekstu, kas saistāmi ar Rietumeiropas agrīnā romantisma literatūras kanonu un tā literātiem. 1840. gadā laikrakstā „Latviešu Avīzes” ir publicēts Roberta Bernsa (*Burns*, 1759–1796) dzejolis „Miezis”, kuru ar vācu valodas starpniecību tulkojis Ansis Līventāls. Vairākus Ludviga Ūlanda, Jozefa Eihendorfa (*Eichendorff*, 1788–1857) u. c. vācu romantiķu darbu tulkojumus publicējis Jānis Ruģēns, būdams vēl Vidzemes skolotāju semināra audzēknis. Presē atbalsojās arī 18. gadsimta vācu agrīnā romantisma literatūrai nozīmīgā pievēršanās Šekspīra daiļradei. 1826. gadā laikrakstā „Latviešu Avīzes” tiek publicēts Johana Pētera Branta tulkotais Hamleta monologs.

Deldējot aizspriedumus, sabiedrības apziņā tika radīti jaunlaiku priekšstati par radošu personību kā neatkarīgu indivīdu, nevairoties no savam laikam neordināras personības likteņstāsta. Kad 1825. gada pavasarī laikrakstā saņemta ziņa par vācbaltiešu dzejnieka Bēlendorfa pašnāvību, redakcija publicē viņa dzejoli „Jauna gada nakts. 1825” un sniedz (domājams, J. P. Branta iesūtītas) ziņas par autoru: „Viņš bija labu vecāku bērns, jaunumā viņš labi mācījās, it īpaši viņš zināja daudz svešas valodas, Dievs viņam itin labu galvu bij devis, bet viņš tape slims pie sava prāta un visur, bīdamies, ka cilvēki gribot viņam savu brīvību atņemt, viņš vairāk kā 20 gadus apkārt staigāja, daudzkreizām visu Kurzemi un pāri reizes arī Vidzemi kājām izstaigādam. Godīgs lasītājs, kas zina, pats to būs redzējis ar kuļu ar grāmatām pa ceļu staigājam. Beidzot viņš, kā labāks tapis, uzņēme skolmeistera amatu pie Mērsraga arrentes kunga bērniem, ko gandrīz pa 10 mēnešiem uzticīgi mācījis. Lai nu kapā atron mieru, ko šie vīrs zemes gan visur meklēja, bet nekur ne atrade.”¹

Salīdzinot ar mācītājiem, kuru publikācijās romantisma ietekmēm bija fragmentārs raksturs, latviešu izcelsmes autoru dzejā bija daudz dziļāka un būtiskāka sabalsošanās ar romantismam raksturīgo poētisko domu un patosu tās izpausmē. Vietējo mācītāju atbalstīti, ar literāro daiļradi viņi sāka nodarboties jau jaunībā.

¹ *Latviešu Avīzes*. Nr. 21, 1825.

Dzimtbūšanas atcelšana viņiem bija pavērusi jaunas dzīves iespējas. Šie impulsi bija vērā ņemams papildu faktors, kas varēja radīt relatīvi pateicīgus priekšnoteikumus romantisma idejām pietuvinātu literātu izaugsmei. Mainoties izpratnei par cilvēku, viņa dzīves un darbošanās jēgu, lirikā ienāca arī jaunas vērtības, tēli un motīvi. Latviešu izcelsmes literātus vairāk nekā mācītājus saistīja cilvēka sabiedriskās darbības aspekti (jāpiebilst, ka šāds sociāli orientēts personības satvars latviešu lirikā nostiprinājās un dominēja līdz pat 19. gadsimta beigām).

19. gadsimta trīsdesmitajos gados dzejas jomā regulāri darbojās pagasta ierēdnis Matīss Vītiņš, skolotājs Ansis Līventāls, vēlākajos gados piebiedrojās Ernests Dinsbergs, Frīdrihs Mālbergs un Jānis Ruģēns (vienīgais vidzemnieks starp nosauktajiem). Publicēšanās iespējas viņiem ļāva iegūt sava laika sabiedrībā pazīstamu literātu statusu.

Racionālisma krīzes neizbēgamību sevī ietvēra sociālais fons pēc dzimtbūšanas atcelšanas ar tam raksturīgo pārejas laika nenoteiktību, bailēm no dzīves materiālā pamata zuduma, iekšēju šaubu un nestabilitātes izjūtu rašanos.

Tomēr vienkopus ar dzimtbūtnieciskās „sētas laimes” un „savas kārtas patikšanas” izmēšanu no latviskās dzejas pagalma uz ilgu laiku bija izslaucīta vai visa intimitāte, jūtu lirikas un erotikas motīvu iedīgļi. Neapšaubāmi, ka šādi reflektējās arī necilā vieta, kas maiņu un pārejas periodā latvisko vērtību hierarhijā bija atvēlēja cilvēka personiskajai dzīvei.

Latviskas izcelsmes autori un viņu liriskie varoņi pārsvarā manifestējās kā censoņi, kas ar savu garīgo darbošanos ne tikai paši izraujas no drūmās apkārtējības, bet vēlas rādīt šo ceļu arī saviem lasītājiem. Pieaugot nacionālās identitātes apziņai, latviešu dzejnieki vērsās pie sabiedrības arī kā tautiskie darbinieki, kas apjautuši savu misiju darboties latviešu saliedēšanā un attīstībā. Šādi motīvi raksturo Anša Līventāla, Jāņa Ruģēna un Ernesta Dinsberga daiļradi.

Ar tulkojumu un oriģinālsacerējumu starpniecību agrīnais romantisms arī latviešu dzejā iedibina metaforizētu dabas vērojumu.

Latviešu izcelsmes autoriem tas atšķiras no agrīnā romantisma metaforiskuma mācītāju daiļradē. A. J. Stendera un Branta meža vīzijas, kas saistās ar patvēruma un pārdomu vietām jaunu vērtību meklējumiem, salīdzinot ar latviešu dzejnieku dabas ainām, ir statiskas. Attālinoties no klasicisma priekšrakstiem, dabas metaforas kļūst dinamiskākas, daiļrade pieprasa nevis pabeigtu norišu, bet procesa tēlojumu. Gaismas un tumsas, jaunā (topošā) un vecā (stindzinošā) sadures, šķiet, nav nejaušas.

Tā Līventālam putna lidojums vienlaikus asociējas ar *putna brīvību* ieguvušo zemnieku izjūtām, kad

[..]cīrulis no purvju vietas

Ar saviem bērniem kalnā skrej [..],¹

Ruģēnam (Ūlanda dzejoļa tulkojumā) pavasara atnākšana ir uzvara pār salto ziemu:

Nu pavasara atkal klāt,

Nu mežs un lauks

Ir pilns ar dažiem priekiem;

To ziema skat'ar skābu prāt';

Kaut pretī kauks,

Būs velti ar šiem niekiem!

Ja viņa negrib projām iet

Un ātri skriet,

Tad dzīsim to ar spieķiem!

Kā visu dzīvo radību atmodas laiks pavasaris atklājas Mālberga „Pavasara priekos”:

Rau, bērniņi plikvēderi

Ārā pie sienas

Šīs siltās dienās

Ar zirnakļiem

Un kukainīšiem

Priecājās sirsnīgi,

Kā paši prazdami.²

¹ Līventāls, A. Tēvu tēvu ieraža. *Latviešu Avīzes*. Nr.15, 1835.

² Mālbergs, F. Pavasara prieki. *Latviešu Avīzes*. Nr.17, 1847.

Līdztekus gaismas, dabas un dzīves atjaunotnes motīviem dzejā sastopamas arī dažādu stihiju ainas, kas visspilgtāk atklājas 19. gadsimta 40. gadu sākuma spilgtākā dzejas debitanta Jāņa Ruģēna dzejā un atdzejojumos. Ar cilvēka prātu nevadāmā uguns, ūdens, nāve un aizejošais dzīves laiks te apšaubā racionālisma labi uzbūvētas pasaules stabilitātes iespējamību un vēstī ne vien par cilvēka gribas ierobežotību, bet arī neizbēgamām pārmaiņām:

*Ak, šeit bij citkārt īsti droša vieta,
Jo visa pils bij kā no dzelzes lieta,
Bet nu te lapsas tagad pāri staigā,
Un pūces naktī vecos mūros klaigā,*

pēc Frīdriha Matisona (*Matthisson*, 1761–1831) elēģijas parauga sacerētajā dzejolī „Domas pie vecas pils gruvim” nenovēršamo dzīves mainīgumu apraksta autors¹. Šīs pārmaiņas, par ko liecina dzejoļa divu rindu citāta ievijums publicistiskajā apcerē „Par latviešu tautas „Eben-ezeriem””, Ruģēnam asociējas ar latviešu tautas vēstures gaitu.

19. gadsimta 30.–50. gadu dzejas publikācijās vērojamā attālināšanās no ikdienas dzīves un interese par cilvēka iekšējo pasauli bagātina poētiku: biežāk lietotas alegorijas un metaforas, ienāk jauni tēli (vai jaunu saturu gūst vecie). Kā viens no nozīmīgākajiem šajā kontekstā ir minama *sirds*².

Ruģēna vārdiem izteiktais 19. gadsimta liriskā varoņa dzīves un daiļrades pamatmotīvs dzīvot saskaņā ar *sirdi*, izlauzties cauri sava laika rutīnai un ierobežotībai (*... tā kā ūdens rodas , / Tā lai sirds uz labu dodas*³) kļūst par radošas personības dzīves filozofijas pamatu.

Sirds te saistās ar vēl kādu romantismam raksturīgu daiļrades iezīmi – autora personisko pašatklāsmi. Latviešu rakstniecības vispārējās piezemētības apstākļos šajā laikā vēl nav iespējama nesaprastā indivīda vai nenovērtētā ģēnija parādīšanās. Dzejnieka radošais darbs, kas ir garīgās eksistences pamats, piešķir jēgu arī šo aprindu literātu personiskajai dzīvei un kļūst par nozīmīgu daiļrades tēmu. Akcentēta tiek

¹ Ruģēns, J. Domas par vecas pils gruvim. *Tas Latviešu Laužu Draugs*. Nr.11, 1843.

² Par *sirds reliģiju* sk. promocijas darba nodaļā „Luterisma reliģiskā koncepta izmaiņu ietekmes 19. gadsimta pirmās puses dzejas publikācijās”

³ Ruģēns, J. *Dzīve un darbi*. Rīga : Grāmatu zieds, 1939, 121. lpp.

literārā darba sūtība, kas saistās ar nesavtīgu kalpošanu lasītājiem, bet vēlāk – 19. gadsimta četrdesmitajos gados – arī tautai.

Garīgajam darbam kā īpašai cilvēka misijai ir nozīmīga vieta visu tā laika izcilāko latviskas izcelsmes autoru daiļradē. Vērojama vēlme ne tikai izcelt, bet pat pretstatīt radošo cilvēku savai apkārtējībai. Vai tā būtu vientiesīga Līventāla atzīšanās:

*Kungiem sveču liesmas
Galdu apkrautu
Apspīd; – bet man dziesmas
Apspīd prātiņu,¹*

vai Jānim Ruģēnam būtiskā inteliģenta sociālās atbildības apzināšanās:

*Kad Romas bīskaps lielu viltu dara
Un visus ļaudis satur tumsas varā,
Tad nākas man, – kas es šo lietu zinu, –
Dot ļaudīm ziņu,²*

vai Frīdriha Mālberga dzejojums par grieķu oratoru Dēmostenu (384–322 p. m. ē.) un viņa neatlaidīgo sevis pilnveidošanas darbu, jo

*Šis savus tautas brāļus mīlēdams pārlieku,
Apņēmās savā prātā tiem kā derīgs būt,³*

vai E. Dinsberga paša pieredzē izlolotā *dziesmu domātāja* vēlēšanās:

*Šī salda laime, kaut tā manim būtu!
Kaut es kā Šillers dziedāt varētu!
Kaut lielam Klopštokam es līdzīgs kļūtu!*

¹ Līventāls, A. Dziesmiņa. *Latviešu Ļaužu Draugs*. Nr.41, 1837.

² Ruģēns, J. Ar kādām domām Jānis Guss 1414. gadā gāja uz Kostnices-pilsētu. *Tas Latviešu Ļaužu Draugs*. Nr.19, 1842.

³ Mālbergs, F. Labam gribētājam ir daudz iespējams. *Latviešu Avīzes*. Nr.10, 1846.

un pamudinājums saviem tautas brāļiem kļūt par „latviešu tautas kopējiem” (*tad kalposim visi cits citam labprāt*)², – tie visi ir caurstrāvēti ar altruistisku vēlmi veltīt savas spējas un darbu sabiedrībai. Turklāt – dzejnieks arvien vairāk kļūst patiesības vēstnesis, viņa misija pirmām kārtām saistās ar kalpošanu, kas neaprobežojas ar izglītojošiem un didaktiskiem mērķiem, bet tiecas izpausties intelektuālu un estētisku vērtību jaunradē.

Vērojams, ka romantiskajam tēlojumam atbilstīgāka bija sociāli aktīvākā dzejas daļa. Jaunu kvalitāti nesoši, varētu pat teikt, savā iekšējā būtībā revolucionāru pārmaiņu aicinājumi un vēlmes nebija izsakāmas apgaismības inspirētās poētikas kategorijās.

Lai arī 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta pirmajā pusē latviešu rakstniecībā tikpat kā netika radītas vēlākajam laikam nozīmīgas, laika pārbaudi izturējušas klasiskas literāras vērtības, tas nebija tukšs laiks latviešu literatūras vēsturē. Tā satura jēga un būtība izpaudās autoru un lasītāju publikas sagatavošanā jaunlaiku literatūras radīšanai un recepcijai.

Autoru mēģinājumi tuvināties indivīdam un viņa jūtu pasaulei, literārās daiļrades būtības un motivācijas apjēgumi, kas sekmēja tālāku pilnveidi, nav iedomājami ārpus romantisma vērtību konteksta. Romantisma sākotne te izpaudās gan kā padziļināta interese par indivīdu, gan spējā novērtēt latviskos kultūrfenomenus, aktualizējot tādus jaunlaiku nācīgas izveidei nozīmīgus faktoros kā tautas mutvārdu daiļrade, valoda, vēsture.

¹ Dinsbergs, E. Dziesmu domātāja vēlēšanās. *Latviešu Avīzes*. Nr.11, 1849.

² Dinsbergs, E. Goda rīme latviešu tautas kopējiem. *Latviešu Avīzes*. Nr.16, 1848.

3. daļa. Latviešu dzejas publikācijas 1789–1855 un vienotas literārās telpas izveides process

Reģionālās identitātes izzināšana Latvijas kultūras vēstures dažādu nozaru pētniecībā aktualizējās tikai 20. gadsimta pēdējās desmitgadēs. To veicināja vispārēja tendence arī humanitāro zinātņu pētījumiem kļūt eksaktākiem, kas izpaudās gan tieksmē pēc „mazāku telpisku struktūru rekonstrukcijas un analīzes darba mikrolīmenī”¹, gan iespējami visaptverošu un pilnīgu pētniecības rezultātā radītu datu masīvu izveidē un publicēšanā. Šajā laikā radās arī literatūrzinātnei nozīmīgi datu apkopojumi, starp kuriem vispirms ir minami pārstrādātais latviešu literatūras darbinieku biogrāfiskās vārdnīcas² un latviešu seniespiedumu kopkataloga izdevumi³.

Metodoloģijas pilnveidošana un detalizētākas avotu analīzes iespējas radīja pamatu dažādu kultūras izpausmju precīzākai lokalizācijai un izvērtējumam ne tikai nacionālā, bet arī reģionālā kontekstā. Tā, piemēram, raksturojot metodoloģiskos priekšnosacījumus Latvijas mākslas vēstures interneta versijas izveidei un no tiem izrietošo datu sistematizāciju, mākslas vēsturnieks Eduards Kļaviņš (1937) atzinis: „Katrā no reģioniem attīstījās pietiekami atšķirīgas mākslas formas, kas nepakļaujas vispārīnājumiem, kuru uzdevums ir noteikt visas lokālās mākslas specifiku atbilstoši pašreizējām politiskām reālijām”.⁴ Jautājums par novadu īpatnībām un to saistību ar dažādiem kultūras vēstures atzariem nav apiets arī Andreja Johansona darbā „Latvijas kultūras vēsture. 1710–1800: „... ne Latvijas politisko, ne saimniecisko vēsturi no 1710. līdz 1800. gadam nevar apskatīt kā vienotu problēmu kompleksu. .. vairumā nodaļu vispirms aplūkota Vidzeme, tad Rīga, Kurzeme un Latgale”. Tomēr literatūras raksturojumos šis princips Johansona monogrāfijā nav ievērots, jo autors uzskatījis, ka „divdalījumā sadrumstalotos kopējā aina par pamatiem, uz kuriem kopš 19. gadsimta vidus sāka veidoties pašu latviešu radītā rakstniecība”⁵.

¹ Misāns, I. Pēc vārds: kāpēc mēs šodien runājam par reģionu vēsturi? **No:** *Kurzeme, Vidzeme, Latgale. Reģions identitāte vēsturē : konferences materiāli*. Rīga, 1999. 84. lpp.

² *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. 2., pārstr. un papildin. izd. Rīga : Zinātne, 2003. 739 lpp. : portr.

³ *Seniespiedumi latviešu valodā 1525 – 1855 : Kopkatalogs*. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999. 840 lpp.

⁴ Kļaviņš, E. Latvijas mākslas vēsture internetā. *Mākslas vēsture & teorija*. Nr.5, 2006, 65. lpp.

⁵ Johansons, A. *Latvijas kultūras vēsture. 1710–1800*. Stockholm : Daugava, 1975, 12. lpp.

Precīzi Latvijas kultūrvēsturisko reģionu grāmatniecības raksturojumi ir atrodamī Alekseja Apīņa pētījumos. Jau sākot ar 1977. gadā klajā nākušo monogrāfiju „Latviešu grāmatniecība no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām”¹, ar viņam raksturīgo sistēmisko pieeju grāmatniecības izpētei īpaša uzmanība ir pievērsta arī iespiedprodukcijas izplatības un recepcijas jautājumiem.

18. gadsimta pēdējā desmitgadē un 19. gadsimta pirmajā pusē radītais dzejas publikāciju kopums, kā arī ziņas par tā izplatību liecina, ka vairākus gadsimtus ilgusī novadu nošķirtība ir ietekmējusi gan literārā piedāvājuma saturu, gan preses un grāmatu tirgu, gan autoru un lasītāju publikas attīstību. Tiešāk un jūtīgāk reaģējot uz sabiedrības mentālajām pārmaiņām un atspoguļojot apslēptos procesus, kuri vēlākajiem pētniekiem nereti daudz grūtāk saskatāmi tradicionālajos, ar sabiedrības dzīves sociālekonomiskajiem, tiesiskajiem, politiskajiem un reliģiskajiem aspektiem saistītajos vēstures avotos, literatūra sniedz papildu liecības par atšķirībām tajā attīstības ceļā, kuru, kaldinot nacionālisma priekšnoteikumus, nogāja 18. gadsimta beigu un 19. gadsimta 1. puses Vidzemes un Kurzemes garīgo vērtību radītāji – tā laika inteliģence. Visā promocijas darbā ietvertajā laikposmā starp abiem novadiem pastāvēja literārās tuvināšanās, izlīdzināšanās un saplūšanas tendences, kurās vairāk vai mazāk apzināti bija ieinteresēti visi sistēmiskās virknes „autors – apgāds – grāmatu tirgus – lasītāji” dalībnieki.

Nacionālisma ideoloģijas apjēgumi, kuru rašanos Eiropas sabiedriskajā domā bija impulsējusi Lielā franču revolūcija, sasniedza arī administratīvi sašķeltos Latvijas kultūrvēsturiskos reģionus. Monogrāfijā „Lielās liesmas atblāzma” par revolūcijas atbalsojumiem Latvijā vēsturnieks Mārgers Stepermanis (1898–1968) izteicis vērtējumu, ka revolūcija Latvijā „atbalsojās visai spēcīgi, rosinot jaunas atziņas cilvēku domāšanā un dzīves uztverē”². Kurzemē un Vidzemē šīs ietekmes aktualizēja problēmu kopumu, kas saistījās ar dzimtbūšanas iekārtas sagrāvi un kolonizācijas seku pārvarēšanu.

Zemnieku nemieri Vidzemē 18. un 19. gadsimta mijā veicināja 1804. gada zemnieku likumu pieņemšanu, kas, nesniedzot būtiskus zemnieku saimnieciskās dzīves uzlabojumus, tomēr aizsāka klaušu darbu normēšanu un personas tiesību noteikšanu.

Kurzemē tuvākajos gados pēc Franču revolūcijas izveidojās spēcīga zemnieku un namnieku kustība, vispārēju atbalstu guva Polijas konfederātu aģitatori, kas savos programmatiskajos uzstādījumos ietvēra arī zemnieku personisko brīvību paplašināšanu un saimnieciskā stāvokļa uzlabošanu. Kā pētījumā „Brīvības propaganda un franču emisāri

¹ Apinis, A. *Latviešu grāmatniecība no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām*. Rīga : Liesma, 1977. 354 lpp.

² Stepermanis, M. *Lielās liesmas atblāzma : Latvija franču buržuāziskās revolūcijas laikā. 1789–1798*. Rīga : Zinātne, 1971, 180. lpp.

Latvijā 1794.–1812. g.” apraksta vēsturnieks Žanis Karlsons (1899–1976), 1794. gadā pēc Liepājas ieņemšanas „leišu konfederāti” bija „pasludinājuši dzimtbūšanas atcelšanu, noregulējuši kļaušas utt.”¹. Nespējot tikt galā ar tautas pretestību, gadu vēlāk Kurzemes muižniecība izšķīrās par hercogistes pievienošanos Krievijas impērijai. Līdz ar 3. Polijas dalīšanu 1795. gadā tas bija būtisks iemesls hercogvalsts likvidācijai.

Vēstures pavērsienam, kas hercogisti 1795. gadā ietilpināja impērijas represīvās varas ietekmju areālā, tālākā perspektīvā bija arī pozitīva loma nācijas konsolidēšanā. „Agrāk, ja spaidi kļuva pārāk nepanesami, viņi [Vidzemes dzimtcilvēki – I. K.] bēga uz Kurzemi vai Lietuvu; bet tagad, kad Krievija ieņēmusi šīs zemes, arī šis patvērums tiem zudis. Šis apstāklis, par kuru dzimtkungi gaviļē, viņiem pašiem var izrādīties visļaudzākais. Visu dusmu uguni tas koncentrē tai punktā, kur tā iededzināta; tas cietējiem neļauj ķerties pie glēvuma un vājuma līdzekļiem; tas viņus spiež meklēt glābiņu savā spēkā, sevišķi enerģiskos soļos. .. visa skaitliski lielā latviešu tauta tagad ir apvienota”, par Kurzemes pievienošanu Krievijai rakstīja Garlībs Merķelis.² Abu novadu sabiedriskās dzīves „izlīdzināšanās”, kas ietver arī vienota literārā procesa veidošanos, bija vairākas desmitgades ilgs process, kuru kavēja ne tikai gadsimtu gaitā nostiprinājušās atšķirības, bet arī Krievijas guberņu „autonomija”, kas radīja liekas barjeras visdažādākajās sabiedrības dzīves jomās (relīģijā, izglītībā, tieslietās, tautsaimniecībā u. c.). Nošķirtības saglabāšanos veicināja arī iesīkstējušas feodālās tiesiskās normas, dažkārt apzināti vilcināta likumdošana.

Baltijas guberņu zemnieku brīvīšanas likumi, lai arī ne būtiskākajos jautājumos, tomēr daudzās niansēs, jo īpaši to ieviešanā, bija atšķirīgi. Vairākas desmitgades pēc dzimtbūšanas atcelšanas saglabājās dažādi pārvietošanās ierobežojumi, kas būtiski ierobežoja ekonomiski neaizsargāto zemnieku jau tā pieticīgo *putna brīvību*. Kurzemes zemnieki mainīt dzīvesvietu varēja tikai no 1832. gada, turklāt vienīgi guberņas robežās; pārcelties uz pilsētu viņi drīkstēja tikai no 1848. gada, ar nosacījumu, ka pagastā netrūkst darbaspēka. Pāriet uz citām guberņām kurzemniekiem bija atļauts tikai no 1858. gada. Iespējams, ka pārvietošanās ierobežojumi un niecīgais pilsētu iedzīvotāju skaits bija par iemeslu tam, ka nevienā no Kurzemes pilsētām laikposmā līdz 1855. gadam nesāka veidoties latviskas literārās aprindas. Vidzemes zemnieki pāriet uz pilsētām varēja no 1832. gada³, ap šo laiku Rīga sāka veidoties arī par latviskas

¹ Karlsons, Ž. Brīvības propaganda un franču emisāri Latvijā 1794.–1812. g. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr.4, Rīga, 1937, 577. lpp.

² Merķelis, G. *Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimteņa beigās*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999, 116. lpp.

³ Mierīņa, A. 3. nodaļa. Zemnieki un lauksaimniecība. **No:** *Latvija 19. gadsimtā* : vēstures apceres. Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, 77. lpp.

kultūras centru. Sociālo dinamiku un šajā gadījumā zemnieku iespējas vājināja vēl līdz 1917. gadam pastāvējusī kārtu sistēma.

Ciešākas pazīšanās, dažkārt arī radnieciskas saiknes sensenis bija pastāvējušas starp vācbaltiešiem – Kurzemes hercogistes un Vidzemes guberņas augstāko un vidējo slāņu iedzīvotājiem. Daļa no tām attiecināmas arī uz rakstniecību un grāmatniecību, kas atradās t. s. „literātu” aprindu pārziņā. Kurzemes autori mēdza izmantot Rīgas tipogrāfu pakalpojumus, dažkārt veica rīdzinieku pasūtījumus svinību sacerējumiem vai paši veltīja viņiem savas vārsmas. Tā, piemēram, vairāki Bornmaņa latīņu un vācu valodā tapušie apsveikuma dzejoļi tika iespiesti pie Rīgas pilsētas iespaidējiem Heinriha Bessemessera (Bessemesser, ?–1683) un Georga Matiāsa Nellerā (Nöller, ? –1712).¹ Vācbaltiešu literatūras vēsturei nozīmīgais Bornmaņa epigrammu krājums „Epigrammatum”² un pirmā latviešu poētikas grāmata „Nevācu Opics” (Der Unteutsche Opitz)³ laisti klajā Nellerā tipogrāfijā. Abus novadus vienoja arī ekonomiskas attiecības. „Zviedru laikos” kurzemniekiem labi pazīstamais un daudzkārt mērotais ceļš no Jelgavas uz Rīgu aprakstīts ap 1686. gadu tapušajā Bornmaņa poēmā „Jelgava” (Mitau):

*Lūk, te redzam lielceļu, varen garu, varen platu,
Mudž tur milzums gājēju, zirgu, kamanu un ratu,
Aizved tas uz stalto Rīgu, tirdzniecības centru šo,
Kurā nu ar dievpalīgu zviedri valda, saimnieko.⁴*

18. gadsimtā Kurzemes iespaidēju sarūpētās Gotharda Frīdriha Stendera pirmās daiļliteratūras grāmatas latviešu valodā pamatā tika izplatītas toreizējās Kurzemes teritorijā, ko apstiprina arī ziņas par ziņģu tekstu folklorizēšanos.⁵ Šīs parādības skaidrojums, visticamāk, nav meklējams kādā vienā iemeslā – te vienkopus savijās reģionālās muižās izveidojušās sadzīves dziedāšanas un literārās tradīcijas, saskaņa ar protestantiskās reliģijas balstītajām sadzīves normām, grāmatu tirgus aptvērums u. c.

¹ Sk. : *Handbuch des personalen Gelegenheitschrifttums in Europäischen Bibliotheken und Archiven* / Herausgegeben von S. Beckmann und M. Klöcker unter Mitarbeit S. Anders. – Hildesheim : Zürich : New York, 2004. – Bd. 12–15 : Rīga.

² **Bornmann, C.** *Epigrammatum*. Rīga : G. M. Nöller, 1691. 124 S.

³ **Wischmann, J.** *Der Unteutsche Opitz*. Rīga : G. M. Nöller, 1697. [12], 195 S. Grāmatas autors kā sava darba finansētājs minēts: **Apinis, A.** Latviešu grāmatniecība no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām, 65. lpp.

⁴ **Bornmanis, K.** *Jelgava*. V. Bisenieka atdzejojums. Rīga, 2004. 41 lp. Rokraksts (datorizdruka) LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā: R XA304, 5, 30. lp.

⁵ **Apinis, A., Čakars, O., Klekere, I.** Vecais Stenders dzejas laukā. **No: Stenders, G. F.** *Dzeja*. Rīga : Zvaigzne ABC, b. g., 279.–281. lpp.

Arī Vidzemes literārajai dzīvei 18. gadsimtā bija reģionāls raksturs. Par to liecina Vidzemē (arī Igaunijas daļā) iesakņojusies brāļu draudžu kustība un dziļākas rokraksta literatūras tradīcijas nekā Kurzemē. Vidzemē bija balstīta Garlība Merķeļa publicistika un pagātnes vīzija.

Analizējot grāmatniecības vēstures sniegumu, A. Apīnis atzinis, ka „līdz pat 1830. gadam iespiedumu kvantitātes ziņā Kurzeme pārspēja Vidzemi. Tas izskaidrojams gan ar izdevēju lielāku rosību jauno izdošanas formu apguvē, gan autoru straujāku piesliešanos jaunām idejām par tautas izglītošanu. Vairākās svarīgās grāmatniecības nozarēs Kurzemei pieder prioritāte. .. Kurzemē iznāca pirmais latviešu kalendārs un laikraksts, pirmās medicīnas un lauksaimniecības grāmatas, pirmā lasāmgrāmata un vācu valodas mācība, gandrīz visa daiļliteratūra .. [I. K. pasvītrojums]”¹.

Tā kā apgādi dzejas grāmatu izdošanu atļāvēs samērā reti, lielākā daļa laicīga satura dzejas publikāciju bija izdevumos (kalendārā, laikrakstos), kas jau sākotnēji bija iecerēti izplatīšanai reģiona robežās. Par literārās telpas pozicionēšanu guberņas robežās 19. gadsimta pirmajā pusē liecina ne tikai Vidzemē un Kurzemē atsevišķi klajā laistie reliģiskās literatūras standartizdevumi, bet arī kalendārs, laikraksti.

Jau pirmajos gados pēc Kurzemes hercogistes inkorporācijas Krievijas impērijā iespiedprodukcijas izplatīšanā ir vērojami reģionālo barjeru mazināšanas mēģinājumi. Žurnālā „Latviska Gadagrāmata” publicētie kvartālizdevuma abonentu saraksti liecina, ka izdevēji centušies to izplatīt arī Vidzemē. 1798. gadā 100 „Gadagrāmatas” eksemplāru izpirka Vidzemes Vispārderīgā un ekonomiskā biedrība (*Livländische gemeinnützige und ökonomische Sozietät*). Pasūtītāju reģistri ļauj secināt, ka pārnovada lasītāju lokā izplatījās samērā neliela (ap 10 %) žurnāla tirāžas daļa un, domājams, nevis izdevumā izkļiedētie dzejoļi, bet tā ziniski praktiskā satura publikācijas bija galvenais iemesls, kas rosināja žurnālu iegādāties. Prenumerantu saraksts, kas pievienots Neredzīgā Indriķa dzejoļu krājuma izdevumam, liecina, ka ārpus Kurzemes tas netika izplatīts.²

Lai arī neattīstīta grāmatu tirgus dēļ 19. gadsimta pirmajās desmitgadēs Vidzemes vācbaltiešu inteliģences bibliotēkās, visticamāk, nonāca tikai atsevišķi Kurzemē izdoto grāmatu eksemplāri, starp Vidzemes latviešu draudžu mācītājiem bija tādi, kas labi pārzināja pārnovada rakstniecību. Tā, piemēram, t. s. jaunajā (racionālistu) Vidzemes luterāņu dziesmu grāmatā „Kristīgas dziesmas, Vidzemes baznīcās un mājās dziedamas” (Rīga, 1809) ir iekļauti arī vairāku Kurzemes autoru, to skaitā Neredzīgā Indriķa, dziesmu teksti.

¹ Apīnis, A. *Latviešu grāmatniecība no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām*. Rīga : Liesma 1977, 89. lpp.

² Neredzīgais Indriķis. *Dziesmas*. Jelgavā: pie J. F. Stefenhāgen un dēla, 1806, 7.–13. lpp.

Vidzemes lasītāju plašākas aprindas ar Kurzemes apgādu iespiedprodukciju varēja iepazīties tikai 19. gadsimta trīsdesmitajos gados, kad attīstījās sortimenttirgotāju aktivitāte un sazarota atkalpārdevēju tīkla funkcionēšana laukos¹, kas veicināja Stefenhāgena apgāda iespiedumu – arī dzejas izdevumu – izplatīšanos Vidzemes grāmatu tirgū.

Kā ilustrācija tam minams 1836. gadā laikrakstā „Tas Latviešu Ļaužu Draugs” publicētais Vecpiebalgas skolotāja Anža Rātmindera (1805-1887) grāmatu sludinājums. No dzejas grāmatām viņa pārdošanā bijuši ne tikai tam laikam vēl samērā jaunie K. Hūgenbergera „Derīga laika kavēkļa” sējumi (1–2; 1826–1827), bet arī G. F. Stendera „Ziņģu lustes” (visticamāk, kāds no atkārtotiem izdevumiem), 1804. gadā kļajā laistā K. G. Elferfelda „Līksmības grāmata”, A. J. Stendera „Dziesmu kalendārs” (1810 vai 1811). Pie Rātmindera bija iespējams iegādāties arī kvartālizdevuma „Latviska Gadagrāmata” 1797. un 1798. gada sējumus.²

Līdzīgi kā tas bija ar informatīvo telpu kopumā, arī literārajai darbībai pārreģionālu attīstību ievērojami paātrināja laikrakstu „Latviešu Avīzes” (no 1822. g.) un „Tas Latviešu Ļaužu Draugs” (no 1832. g.) iznākšana.

Hronoloģiski latviešu laikrakstu dibināšana sakrita ar preses uzplaukuma laiku Rietumeiropā 19. gadsimta otrajā un trešajā desmitgadē. Tā laika Latvijas vēsturiskajā situācijā pirmā latviešu laikraksta „Latviešu Avīzes” dibināšana iekļāvās dzimtbūšanas atcelšanas norisē. Jelgavā izdotajam laikrakstam bija Kurzemes guberņas oficioza statuss, taču, pateicoties redaktoram Kārlim Frīdriham Vatsonam, kas jau sākotnēji izstrādāja izdevuma ievirzi, satura ziņā avīze ievērojami pārsniedza Vidzemes zemnieku likumos minēto pragmatisko guberņas laikraksta ietvaru. Tā kā Kurzemes likumi šādu iespēju nesniedza, Vatsons lūgumu atļaujai dibināt iecerēto izdevumu centās pamatot ar pārnovada zemnieku likumiem.³

Sabiedriskās dzīves aktivizēšanās pirmajos gados pēc zemnieku brīvlatīšanas Kurzēmē un Vidzemē radīja labvēlīgu augsni Latviešu literārās biedrības nodibināšanai 1824. gadā. Pirmajos darbības gados pēc biedrības izveides vācbaltiešu mācītājus vienoja kopīgas profesionālās un literārās intereses, kā arī darbība latviešu valodas izpētē. Kaut gan biedrība bija strukturēta divās – Kurzemes un Vidzemes – apakšnodaļās, tās darbībā bija vērojami

¹ Apinis, A. *Latviešu grāmatniecība no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām*. Rīga : Liesma, 1977, 152. lpp.

² Kādas latviskas grāmatas var dabūt pie Vecpiebalgas skolmeistara Rātminder. *Tas Latviešu Ļaužu Draugs*. Nr.27, 1836.

³ Zelče, V. *Latviešu avīžniecība : laikraksti savā laikmetā un sabiedrība 1822–1865*. Rīga : Zinātne, 2009, 96., 103.–106. lpp.

vācbaltiešu literāro aprindu konsolidācijas centieni (vairāk par to skat. promocijas darba nodaļā „Dzejas publikācijas Latviešu literārās biedrības krājumā „Magazīnas”: 1828–1855”).

*Latviešu runa mīļi jauki skan,
Visādā skolā derēs arīdzan.
Lai viņu kopjam un izskaidrojam,
Vidzemei kūrus tuvāk pievedam!
Vienota tauta nesīs augļus gan,¹*

biedrībai veltītā dzejoļī tam laikam raksturīgu vācbaltiešu literātu noskaņojumu pauda Kārlis Hūgenbergers.

1832. gadā Rīgas Jāņa baznīcas mācītājs Johans Hermanis Treijs Rīgā nodibināja otru latviešu nedēļas laikrakstu „Tas Latviešu Ļaužu Draugs”.

Abos laikrakstos nozīmīga vieta bija atvēlēta arī dzejas publikācijām. Ap pusotra tūkstoša dzejas sacerējumu, kas ievietoti abos laikrakstos, autoru un publikāciju skaita, kā arī operativitātes ziņā ievērojami pārsniedz grāmatu devumu šajā nozarē un ir unikāls avots literārā procesa izpētei, bet periodisko izdevumu izplatības raksturojums paver iespējas arī vērot dzejas izplatības lokalizāciju.

Līdz 19. gadsimta 50. gadu sākumam laikrakstu tirāžas bija samērā nelielas. „Latviešu Avīžu” metiens sākotnēji bija 200 eksemplāru; 40. gados tas svārstījās amplitūdā no 250 līdz 350 eksemplāru. Šie skaitļi atbilst arī faktiskajam izdevuma noietam, jo Steffenhāgena spiestuves materiāli² liecina, ka viņš ļoti rūpīgi sekojis izdevuma izplatīšanai un liekus eksemplārus centies nedrukāt.

Laikraksta „Tas Latviešu Ļaužu Draugs” pirmajā numurā, ievadot jauno izdevumu, redaktors izteica cerību, ka Kurzemē un Vidzemē varētu būt daži simti laikraksta lasītāju.³ Izņemot 1832. gadu, kad, īsti nepārzinot noieta iespējas, „Tas Latviešu Ļaužu Draugs” iespiests 1000 eksemplāros⁴, turpmākajos gados laikraksta tirāža bijusi mazāka, 1846. gadā, kad izdevums tika slēgts, – 400 eksemplāru. Laikraksta „Tas Latviešu Ļaužu Draugs” abonentu skaits bija neliels (laikā no 1836. līdz 1838. gadam attiecīgi 197, 164, 151; 1846. gadā – 261 abonents). Kā liecina pieejamie dati, tikainiecīga Rīgas avīzes eksemplāru

¹ H-r. [Hūgenbergers, K.]. Latviešu biedriem. *Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. Bd. 2, St. 3, 1829, S. 24.

² Steffenhagen, J.F. und Sohn. *Rechnung* : spiestuves ienākumu un izdevumu reģistrs. Rokraksts LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā R X 110, 1, 11.

³ Treijs, H. *Tas Latviešu Ļaužu Draugs*. Nr.1, 1832.

⁴ Zelče, V. *Latviešu avīžniecība*. 192. lpp.

pasūtītāju daļa (15–16 %) dzīvoja Kurzemē.¹ Ņemot vērā nelielo tirāžu un laikraksta abonēšanu Kurzemes pagasttiesās, līdzīga situācija ar izplatību Vidzemē būs bijusi arī Kurzemes „Latviešu Avīzēm”. Kad 1846. gadā par vēršanos pret vidzemnieku pāriešanu pareizticībā cenzūra laikrakstu „Tas Latviešu Ļaužu Draugs” slēdza, šis notikums nekādi neietekmēja „Latviešu Avīžu” tirāžu, kas lieku reizi apstiprina, ka katram laikrakstam bija savs noturīgs lasītāju loks.

Kā liecina laikrakstu līdzstrādnieku sastāvs, pārnovada laikraksti sasniedza vācbaltiešu literāro aprindu pārstāvjus un tām pietuvinātos latviešus. Salīdzinājuma iespēja, ko par abu novadu literātiem sniedz 19. gadsimta pirmās puses laikrakstu dzejas publikācijas, ļauj novērtēt neatsveramo nozīmīgumu, kas piemita Kurzemē Vecā Stendera un viņa grāmatizdevēju Jakoba Frīdriha Hinca un Johana Frīdriha Stefenhāgena iedibinātajām publiskajām literārās dzīves tradīcijām. Tās veicināja dzejas valodas uztveri, radināja lasītāju pie dažādu māksliniecisko paņēmienu izmantojuma poētiskajos tekstos. „Vāc zemnieks saprot tās augstas pa rindēm sarakstītas dziesmas .. bet jūs visas jums par labu jūsu valodā sarakstītas dziesmas, arī visaugstas pa rindēm sarakstītas, varat saprast un saprotiet: ka tūdaļiņ var redzēt, kad lasāt tās, kuras vecais Stenders jums sarakstījis, mans nelaiķa tēvs (pavisam Bērtuli un Maiju) un citi no jūsu mācītājiem,” 1822. gadā, vēršoties pie „Latviešu Avīžu” lasītājiem, par Kurzemes zemniekiem rakstīja Kārlis Johans Frīdrihs Elferfelds (*Elverfeld*, 1781–1851).²

Kurzemes literārā vide bija pateicīgāka arī jaunrades spēju atraisīšanai. Aktīvāki bija ne tikai draudžu mācītāji; viņu atbalstīti, literatūrai pievērsās arī vairāki latvieši, kas, izņemot Neredzīgo Indriķi, parasti bija piederīgi pie zemniecības „starpślāņa” (skolotāji, pagastu ierēdņi, muižu kalpotāji u. c.). No latviešu vides autoriem iesūtītās dzejas publikāciju skaits 19. gadsimta trīsdesmitajos gados laikrakstos pieauga tādā mērā, ka kvantitatīvā ziņā pielīdzinājās vācbaltiešu autoru dzejas sniegumam.

Kurzemieki publicējās arī 1832. gadā Hermaņa Treija Rīgā nodibinātajā laikrakstā „Tas Latviešu Ļaužu Draugs”. Jau pirmajā gadagājumā tur atrodami Jakoba Florentīna Lundberga, Kārļa Hūgenbergera, Lībegota Oto Konrāda Šulca dzejoļi, turpmākajos gados Kurzemes autoru publikāciju īpatsvaru palielināja ievērojams skaits latviešu izcelsmes autoru darbu: vairāk nekā trīsdesmit Anša Līventāla dzejoļu, vairāki Ernesta Dinsberga, Andreja Šulmaņa (1820–1880) sacerējumi.

Sadarbojoties ar abiem tā laika laikrakstiem, Kurzemes literāti mazināja tekstu trūkumu, ko 19. gadsimta trīsdesmitajos gados vēl nespēja aizpildīt Vidzemes autori un, paši to

¹ Zelče, V. *Latviešu avīžniecība*. 194. lpp.

² Elferfelds, K. [Bez nosaukuma], *Latviešu Avīzes*. Nr.49, 1822,

neapzinoties, veicināja vienota literārā procesa attīstību. Praksē apstiprinājās, ka viņu daiļrade, kas veidojās vēl joprojām reģionāli sadrumstalotā mediju telpā, bija pieņemama abu novadu lasītājiem.

Laikrakstu dzejas publikācijās atspoguļojās „latviešu sabiedrībā esošās noskaņas, attieksmes un arī meklējumi tautas turpmākai attīstībai pilnvērtības virzienā no esošās nelabvēlīgās sociālās un ekonomiskās situācijas”.¹ Krievu literatūrzinātnieks Mihails Bahtins darbā „Formālā metode literatūrzinātnē” norādījis: „Katra laikmeta ideoloģiskajā redzeslokā ir savs vērtību centrs, uz kuru it kā tiecas visi ideoloģiskās daiļrades ceļi un centieni. Šis vērtību centrs kļūst par galveno tēmu vai, precīzāk, galveno tēmu kompleksu attiecīgā laikmeta literatūrā.”² Citētais Bahtina izteikums nebūtu jāuztver kā spiediens literārā materiāla pakārtošanai vai pielāgošanai ideoloģiskam diktātam. „Ideoloģiskajam redzeslokam” (nevis „viedoklim” vai „uzskatam”) šajā gadījumā ir orientējoša loma literārā procesa attīstības idejiskā spektra izpratnei.

19. gadsimta latviešu laikrakstos publicētās dzejas diskursā ar „galveno tēmu kompleksu” ir saistāmi nacionālisma aizmetņi, latviešu un latvietības problemātika. To akcentē ne tikai izdevumu nosaukumi – „Latviešu Avīzes” un „Tas Latviešu Ļaužu Draugs”, (tāpat „Latviska Gadagrāmata”), bet arī to dibināšanas motīvi un konceptuālās ieceres.

Atšķirībā no nacionālisma tā mūsdienu teorētiskajā izpratnē, dzejas publikācijās vērojamie, gadu gaitā mainīgie ideoloģiskie uzstādījumi sākotnēji bija daudz piezemētāki, pārsvarā vērsti nevis uz topošu nāciju, bet kolonizētas, tik tikko *putna brīvību* ieguvušas tautas attīstības iespējām, samērojot tās ar 18. gadsimta beigu Eiropas revolucionārajos satricinājumos dzimušajām sociālajām vērtībām.

Salīdzinājumam minamas etnicitātes pētnieka Entonija D. Smita (Smith, 1933) nosauktās galvenās nācijas veidošanās procesa prasības: 1) unificēts likumu kodekss, kurā visiem noteiktas vienādas tiesības un pienākumi; 2) unificēta ekonomika ar vienotu darba dalīšanu, iespējām pārvietoties un transportēt preces visā nācijai piederošajā teritorijā; 3) skaidri noteikta kompakta teritorija, 4) viena vienīga „politiskā kultūra” un tautas masu un izglītības informācijas līdzekļu sistēma, lai socializētu nākamās paaudzes un padarītu tās par jaunās nācijas „pilsoņiem.”³

¹ Zelče, V. *Latviešu avīžniecība*, 205. lpp.

² Медведев, П. Н. [Бахтин, М. М.]. *Формальный метод в литературоведении*. Москва : Лабиринт, 1995, с. 173. (Бахтин под маской: маска вторая).

³ Smits, E. D. Nacionālā identitāte. Rīga: Izdevniecība „AGB”, 2002, 76.–77. lpp.

„Latviešu Avīžu” dibinātājs Watsons, augstu vērtēdams latviešu valodu un tās bagātību, konsekventi iestājās pret tiem vācbaltiešu intelektuāļiem, kas latviešu sociālā stāvokļa uzlabošanas iespējas saskatīja viņu pārvācināšanas perspektīvā.¹

Kā vienu, tā otru uzskatu paudēji vēlākajos laikos ir saņēmuši gan atzinīgus, gan kritiskus savas nostādnas vērtējumus. „Pārvācinātāju” (starp literātiem kā pazīstamākais šo uzskatu paudējs minams A. J. Stenders) pozitīvais ieguldījums tiek saskatīts viņu vēlmē paātrināt latviešu izraušanos no dzimtnieciskā konglomerāta; savukārt šo uzskatu pretinieki izpelnījušies ievērību par spēju saskatīt un novērtēt arī apspiestās latviešu tautas kultūras bagātības.

Norobežošanās no „pārvācinātājiem” avīzē dominēja arī publicējamās dzejas tekstu atlasē. Latvietības tēma turpināja saglabāt savu vietu laikraksta literārajā daļā arī pēc Watsona nāves 1826. gadā. Vācbaltiešu dzejā tā izpaudās ar cieņas apliecinājumiem latviešu valodai, vēršanos pret „puskokalēcējiem” un kariķētu attieksmi pret latviešu vēlmi atteikties no savas tautības. Raksturīgs šai ziņā ir kāda „Latvieša” 48 rindas garš dzejolis „Latviešu valodai” :

*Kad muļķīši, kad ģeķi daži rodās,
Kas tevi smād' un noliek negudri; –
Puskokalēcēji pēc nieku dodās; –
Kad lepna is tīko tapt par vācieti:
Tad tomēr tevi gudra tauta godās;
Bez tevis nebūtu vairs latvieši!²*

Salīdzinot ar „vispārēju” tautas un tautiskuma tēmas izvērsumu, lokālo Kurzemes motīvu „Latviešu Avīzēs” bija daudz mazāk. Kurzemes pieminējumi laikraksta dzejas publikāciju lokalizētajos tekstos bija bez dziļāka seguma, lai arī gadu gaitā to sakrājās diezgan daudz, jo vairums autoru nāca no šī novada.

Neskatoties uz to, ka novada patriotisms laikrakstā nebija spilgti izteikts un vairāku gadu desmitu laikā aprobežojās tikai ar dažiem īpaši Kurzemei veltītiem dzejoļiem, Kurzemes vārds tomēr kopējā laikrakstu publikāciju klāstā ieskanējās biežāk par Vidzemi. Kurzemes

¹ Švābe, A. *Latvijas vēsture. 1800–1914*. Rīga : Avots, 1991, 130. lpp.

² Latvietis. Latviešu valodai. *Latviešu Avīzes*. Nr.11, 1827.

zemnieku brīvīšanas likums kalpoja par avotu Neredzīgā Indriķa „Brīvības precībām”¹. Iespējams, domājot par savas puses izloksni, Lielzemes pagasta skrīveris Matīss Vītiņš dzejolī „Kurzemes ļaužu dziesma” slavēja „Kurzemes valodu”:

No valodām, kas pasaulē

Man patīk tā, kas Kurzemē².

1855. gadā, promocijas darbā aptvertā perioda beigās, no pirmavota visai attāli lokalizējams vēl 20. gadsimta Vācijā populāro himnisko dziesmu „Heil dir im Siegerkranz” (oriģinālteksta autors Baltasars Gerhards Šūmahers (*Schumacher*, 1755–1801)), Frīdrihs Mālbergs publicē dzejoli “Dievs, svētī Kurzemi”, kur starp vecmodīgas galda dziesmas rindām pavīd arī vēlākajās desmitgadēs tautiskā romantisma daiļradei piemītošais patoss.

Aprakstos, ziņās u. c. žanru materiālos „Latviešu Avīzes” iepazīstināja lasītājus ne tikai ar savu novadu, bet arī ar Vidzemi. „Līdz šim Kurzeme un Vidzeme bija tā kā atšķirtas; mēs no jums daudz ne dzirdējām, jūs maz no mums zinājāt, un tomēr Kurzeme un Vidzeme ir turamas par māsām, vienas cilts un vienas tautas bērni esam, vienu un to pašu valodu runājam. .. Lai nu dzīvojam joprojām kā labi kaimiņi kopā, cits no cita mācīdamies, cits citu iepriecinādami, cits citu žēlodami, cits citam cieņu dodami no savām bēdām un priekiem,” jau pirmajā laikraksta gadagājumā lasāms Ikšķiles mācītāja Kristiāna Vilhelma Brokhūzena korespondencē „Iz Vidzemes”.³ Dzejas jomā no Vidzemes nākušo autoru sniegums „Latviešu Avīzēs” bija salīdzinoši neliels. Publikāciju skaita ziņā izcēlās Ansis Leitāns, kas rakstniecībā lielāku ievērību guvis ar prozas grāmatu tulkošanu un darbu laikraksta „Mājas Viesis” redaktora amatā.

Dzimtbūšanas atcelšana Kurzemē un Vidzemē pavēra iespējas sankcionētai brīvības tematikas publicitātei. Šai tēmai laikrakstos galvenokārt pievērsās latviešu izcelsmes autori. Jau deviņpadsmitā gadsimta divdesmitajos gados „Latviešu Avīzēs” bija publicēti Neredzīgā Indriķa un Matīsa Vītiņa zemnieku brīvīšanai veltīti dzejas sacerējumi. 1824., 1830. un 1846. gadā publicētajos Vītiņa veltījumos dzimtbūšanas atcelšanai visi pateikšanās vārdi adresēti vienīgi Krievijas ķeizaram. Zemnieku „brīvīšana” nekādi nesaistījās ar vietējo muižniecību. Ilūzijas par labo monarhu kā visas tautas tēvu un gaišo pretstatu vietējai

¹ **Neredzīgais Indriķis.** Kāda dziesma dēļ pasludināšanas uz iesākšanu tās brīvības. *Latviešu Avīzes*. Nr.46, 52, 1822.

² **Vītiņš, M.** Kurzemes ļaužu dziesma. *Latviešu Avīzes*. Nr.23, 1829.

³ [Brokhūzens, K. V.] Iz Vidzemes. *Latviešu Avīzes*. Nr.25, 1822.

muižniecībai, kā tas vērojams rokraksta grāmatniecībā¹, bija raksturīgas arī Vidzemes zemniekiem.

Ar deviņpadsmitā gadsimta trīsdesmitajiem gadiem, kurus A. Apīnis raksturojis kā strauju latviešu inteliģences veidošanās laiku,² dzejā arvien uzskatāmāk atklājās abu novadu latviešiem kopīgās, tos vienojošās tēmas un vērtības. „Latviešu tēmai” izvērsumu piešķīra Līventāla neapmierinātība ar gaisotni, kas valda viņa tuvējībā (*Mēs savas dziesmas skaņā vienā, / Kā vectēvi tās čirkstēja, /Šeit nočirkstam iekš tumšas vietas /Un nemācamies neko klāt, / Lai sūtam bērnus jaunas lietas / Tur kalnu vietās galvā krāt*)³, Leitāna vēršanās pret kārtu aizspriedumiem (*Es latviets esmu, palieku/ Pie savas tautas prātīgi/ .. Nei vāciets vien var godā tikt/ Nei latviets zemnieks vien palikt*)⁴ vai Jāņa Ruģēna sakrālais jautājums *Kad atnāks latviešiem tie laiki, ko tagad citas tautas redz...*⁵, tāpat citu te pieminēto un nenosaukto autoru dzejas tēli un domas.

Autoriēm piemītošā nacionālās pašcieņas apziņa piešķīra viņu daiļradei plašāku vērienu, mudināja tos apzināties savu īpašo vietu literārajā procesā. 1848. gadā publicētajā dzejojumā „Goda rīme latviešu valodas kopējiem”⁶ Dinsbergs vēstī, ka no latviešu vides izaugusi jauna literātu formācija:

*Gods Dievam! Daži latvieši
Ir jau tā prātā gaismoti,
Ka brāļiem prātu kopt jau var,
Un dažs to ar' jau labprāt dar".
Atdodams „pēdējo godu” mācītājiem:
Tā, latvieši, lai pateicību dodam
Tiem, kas mūs ir tik tāļu kopuši!
Lai kopā, brāļi, nodziedam tiem godam,
Lai zied – lai spīd tiem kronis mūžīgi!
Un lai par to, ko darīj'ši mums labu
Vēl debesīs atmaksu pillam dabū.*

Viņš mudina savus literārā amata brāļus latviešus pašiem kļūt par savas „tautas kopējiem”:

¹ Sk., piemēram: **Apīnis, A.** *Neprasot atļauju*. Rīga : Liesma, 1987, 46. lpp.

² **Apīnis, A.** Agriena. **No: Apīnis, A.** *Soļi*, 137. lpp.

³ **Līventāls, A.** Tēvu tēvu ieraša. *Latviešu Avīzes*. Nr.15, 1835.

⁴ **Leitāns, A.** Savas tautas smādētājs un skolas bērns. *Tas Latviešu Ļaužu Draugs*. Nr.34, 1839.

⁵ **Ruģēns, J.** Latviešu draugu dziesma . *Tas Latviešu Ļaužu Draugs*. Nr.35, 1841.

⁶ **Dinsbergs E.** Goda rīme latviešu tautas kopējiem. *Latviešu Avīzes*. Nr.15.–16., 1848.

*Bet, brāļi, sakiet, voi mūžīgi mēs
Tik neprašī bērniņi būsīm,
Ka svešiem vien apkopt mūs vajadzēs?
Voi kādreiz tik gudri nekļūsim,
Ka varēsīm kalpot cits citam labprāt
Ar dāvanām, ko tam Dievs licis iekrāt?*

19. gadsimta 40. gadu beigās, kad tika uzrakstīta un publicēta Dinsberga „Rīme”, latviešu avīžniecībā bija vērojama vispārēja krīze. No aktīvā literārā procesa (īsti nezināmu iemeslu dēļ) kopš 40. gadu sākuma bija atstumti Līventāls un Lundbergs, kuru dzejoļi netika publicēti.

*Lai Līventāla veca sirma galva
Kā ērglis otru reiz atjaunojās,*

cerībā uz literārā laikabiedra darbības atsākšanu „Rīmē” rakstīja Dinsbergs, tomēr tas nenotika. Vai „Goda rīme” būtu bijusi arī autora sauciens tumsā bažās par draudošu literārās dzīves iznīcināšanu? Cenzūras represiju dēļ „Latviešu Avīzēs” arvien vairāk bija jaušams konservatīva dievvārdnieciskuma spiediens, kas ietekmēja arī laikraksta tirāžu, 1847. gadā tā saruka līdz 250 eksemplāriem.¹

„Rīmes” mākslinieciskā tēlojuma paņēmieni vedina domāt arī par hipotētiskiem literārās inspirācijas avotiem, kas rosinājuši tās uzrakstīšanu. Tie varētu būt vairāki. Literatūras darbinieku uzvārdu virknējums vairākās „Rīmes” vārsnās:

*Un Stobem, un Lundbergim, Runcleram,
Un Baumbaham, Vāgneram, Brašim*

norāda uz līdzību ar Bornmaņa poēmu „Jelgava”, kur analogi savirknēti vietējā sabiedrībā mazāk nozīmīgo tirgotāju uzvārdi. Tomēr poētiskā trauksmainība, dinamiskums un emocionalitāte

*Un ne vien pa gaisu un klaijumiem
Šī mīlības skaņa lai atskan,*

¹ **Steffenhagen, J. F. und Sohn.** *Rechnung* : spiestuves ienākumu un izdevumu reģistrs. Rokraksts Latvijas Nacionālajā bibliotēkā. R X 110, 1, 11, 68b. lp.

- - -

Un tad caur mākoņiem – zvaigznēm lai iet

Priekš Dieva krēsla, kur eņģeļi dzied,

kas paša Dinsberga daiļradē reti sastopama, vedina domāt par jaunākiem literāriem paraugiem. Pieļaujams, ka dzejnieka uzmanības lokā ir nonācis vācu romantismam tuvā Kristiāna Šreibera (*Schreiber*, 1781–1857) dzejolis „Teutoniens Sänger”, kurā autors līdzīgi apcer vācu literatūras virsotnes. Par šī teksta pazīšanu Kurzemes lasītāju lokā liecina noraksts vienā no 19. gadsimta lasīšanas piezīmju burtnīcām¹, kādas vāciskajā vidē mēdza veidot vietējie literatūras cienītāji.

Dinsberga „Rīmē” ietvertais latviešu rakstniecības vēstures pārskats, kurā sniegtas ziņas arī par viņa laikabiedriem, liecina, ka dzejnieks novadu nošķirtības apstākļos vairāku gadsimtu gaitā radīto Kurzemes un Vidzemes kultūras darbinieku rakstniecību, jo īpaši viņa laika autoru veikumu, akceptējis kā vienotu literāru procesu. Iespējams, līdzīgi tas savulaik bija arī nodaļas sākumā minētajiem vācbaltiešu intelektuāļiem, kam ceļš no Mītavas uz Rīgu bija viegli vien veicams.

„Dinsberga gadījums”, kas atklājās ar savam laikam vēl neraksturīgu domas vērienu, par ko liecina latviešu literatūras procesa izpratne, vedina domāt, ka literārās telpas aprises var būt arī ļoti relatīvs jēdziens un šīs telpas konstruēšana, cik tālu tā skar katru atsevišķu literārā procesa dalībnieku, ir individuāla, atkarīga no informācijas pieejamības un personības intelektuālā vēriena. Latviešu pārreģionālo literāro telpu agrāk (A. Apīnis apcerei par šī laika latviešu inteliģenci devis zīmīgu nosaukumu – „Agrienā”²) apguva tie literāti, kas bija raduši iespējas publicēties abu kultūrvēsturisko reģionu preses izdevumos un nodot savu vēstījumu to lasītājiem.

Lasītāju publikas lielākā daļa (sabiedrība kopumā), kuras informētība un izpratne atpalika no literārās dzīves līderiem, bija tieši atkarīga no tekstu pieejamības un periodiskās preses lasīšanas iespējām.

Pēc „Tā Latviešu Ļaužu Drauga” slēgšanas 1846. gadā Vidzemē līdzvērtīgu periodisku izdevumu vairs nebija. Radušos tukšumu nespēja aizpildīt arī tolaik cenzūras novājinātais Kurzemes laikraksts. Lai laikraksta darbība neapstātos pavisam, izdevējiem nācās domāt par tā modernizāciju. No 1849. gada redaktora Rūdolfa Šulca (*Schulz*, 1807–1866) vadībā tika uzsākts mērķtiecīgs darbs jaunu laikraksta līdzstrādnieku, to skaitā latviešu, piesaistē, satura demokratizēšanā un bagātināšanā, kā arī lasītāju auditorijas paplašināšanā, apzināti veidojot

¹ LVVA, 5759 f. , 2. apr., 985. l., 13., 24.–25. lp.

² Apīnis, A. Agrienā. *No: Apīnis, A. Soļi*. 136.–163. lpp

„Latviešu Avīzes” par abu novadu laikrakstu¹. 1852. gadā laikraksta metiens bija jau 2000 eksemplāru. Vēl straujāku tirāžas kāpumu šajos gados veicināja lasītāju interese par Krimas kara (1853–1856) notikumiem. 1854. gada laikraksta darbības kopsavilkums vēstī, ka tam bijuši 3000 abonentu; 86 līdzstrādnieku vidū bijuši 50 skolotāji (latvieši – I. K.) un 36 mācītāji.² 1855. gadā avīzes tirāža pārsniedza 5000 robežu, tikai 10 draudzēs (4 – Kurzemē; 6 – Vidzemē) nebija pasūtīnāts neviens eksemplārs.

Ziņas par laikraksta „Latviešu Avīzes” tirāžām un izplatību novados: 1853–1855

<i>Gads</i>	<i>Tirāža</i>	<i>Kurzeme</i>	<i>Vidzeme</i>	<i>Citur</i>
1853	2000			
1854 ³	3000	ap 1800	ap 1000	
1855 ⁴	4100	2374	1656	70

Kā liecina latviešu literārā procesa attīstības gaita, dažādi literāro komunikāciju veidojošie elementi neattīstās sinhroni. Deviņpadsmitā gadsimta četrdesmitajos gados līdz ar latviešu literātu konsolidācijas nepieciešamību faktiski jau bija izsmelts tas ideju un māksliniecisko meklējumu kopums, ko spēja sniegt šī perioda literatūra. Pieaugot līdzstrādnieku skaitam, perioda pēdējā piecgadē kuplāks gan kļuva to personu loks, kas izmēģināja savas spējas literārajā jaunradē. Vairumā gadījumu šādu autoru darbība aprobežojās ar dažām (vai pat vienu) nenožīmīgām dzejas publikācijām, kas nespēja sniegties pāri tā laika rutinētajai literārajai gaisotnei.

Tomēr – tieši piecdesmito gadu pirmajā pusē izveidojās lasītāju auditorija, trūkstošais posms, bez kura nebūtu iedomājama pilnvērtīga masu kultūra šī vārda pozitīvajā nozīmē.

Virzība uz pārreģionālu literāru vērtību radīšanu ir viena no būtiskākajām iezīmēm, kas caurvij literāro procesu laikposmā no 18. gadsimta beigām līdz 19. gadsimta 50. gadu vidum. Kurzemes un Vidzemes kultūrvēsturiskajos novados sakņotas, vienotas latviešu literārās telpas izveide minētā perioda noslēgumā ir viena no būtiskākajām indikācijām, kas liecina par noteikta literārās attīstības perioda noslēgumu un jaunas stadijas sasniegšanu latviešu literatūras attīstības gaitā. Apmēram pusgadsimta laikā grāmatniecība, periodiskā prese, literārā daiļrade un lasītāju publika sasniedza tādu briedumu, ka varēja kļūt par vienu no

¹ Zelče, V., *Latviešu avīzniecība*, 162.–171. lpp.

² *Latviešu Avīzes*. Nr.53, 1854.

³ Ziņas par 1853. un 1854. gada tirāžu: S-c [Šulcs, Rūdolfs]. Pateicība .. *Latviešu Avīzes*. Nr.53, 1854.

⁴ Ziņas par 1855. gada tirāžu un avots aprēķiniem par izplatību novados: S-c [Šulcs, Rūdolfs]. Pateicība Latv. Avīžu rakstītājiem un lasītājiem. *Latviešu Avīzes*. Nr.52, 1855.

būtiskiem atbalsta punktiem latviešu nacionālisma kustībai, kas aizsākās 19. gadsimta 50. gadu vidū.

Literārā daiļrade bija kļuvusi par daļu no 19. gadsimta pirmās puses iedzīvotāju masas vienojošas kultūras – fenomena, bez kura, pēc jaunlaiku teorētiķu domām, nav iespējama rietumnieciskas jeb „pilsoniskās” nācija.¹ Rakstniecības ieguldījums nacionālisma ideoloģijas priekšnoteikumu tapšanā izpaudās ne tikai civilizējot sabiedrību, veicinot lasīšanas un jaunrades tradīcijas, veidojot komunikatīvās iemaņas un saziņu kanālus, bet arī ideju, ideālu, priekšstatu un vērtību ģenerēšanā un literārās telpas izveidē.

¹ Smits, Entonijs D. *Nacionālā identitāte*, 19. lpp.

Nobeigums un secinājumi

Lai arī 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta pirmajā pusē latviešu rakstniecībā tikpat kā netika radītas vēlākajam laikam nozīmīgas, laika pārbaudi izturējušas klasiskas literāras vērtības, tas nebija tukšs laiks latviešu literatūras vēsturē. Tā satura jēga un būtība izpaudās autoru un lasītāju publikas sagatavošanā jaunlaiku literatūras radīšanai un recepcijai.

Laikposmā no 1789. līdz 1855. gadam publicētajā izdevumu klāstā ir pārstāvēti vairāki izdevumu veidi – dzejoļu krājumi, atsevišķu darbu izdevumi, dzejas vienlapas, kā arī bērnu un svinību sacerējumi. Ziņas par laicīga satura dzejas izdevumiem liecina, ka izdevēju darbību to publicēšanā pat tajos atsevišķajos gadījumos, kad tā bija idejiski motivēta, noteica grāmatu tirgus īpatnības.

Naudas līdzekļu aprīte grāmatniecībā bija gausa, jo izdevumu realizācija parasti iestiepās vairākus gadu desmitus ilgā laika posmā. To kompensēja samērā augstais cenu līmenis, kas nereti vairākkārt pārsniedza poligrāfijas izmaksas. Izdevēji (piemēram, Stefenhāgens, kas apgādāja lielāko daļu no dzejas promocijas darbā aptvertajā periodā izdotajām 17 dzejas grāmatām) vairāk orientējās uz popularitāti guvušu literātu darbiem ar garantētu noietu.

Uz ātru naudas apriti vērsta poligrāfijas uzņēmuma stratēģija pilnībā nevarēja realizēties pat promocijas darbā aplūkotā laikposma beigās – 19. gadsimta 50. gadu sākumā. Ne lasītāju, ne autoru apziņā dzejas izdevums nesaistījās ar īslaicīgas izklaides objektu. Tomēr par šādu jaunu, kapitālistiskajam ražošanas veidam raksturīgu grāmatniecības pazīmju veidošanos vedina domāt dzejas triviāliju izdevumi perioda beigās, kas liecina par iepriekšējā grāmatniecības (un vienlaikus literatūras) vēstures posma tradīciju izsīkumu un jauna perioda sākotni.

19. gadsimta pirmajā pusē turpināja nākt klajā arī svinību sacerējumi ierobežotai lasītāju auditorijai – skaita ziņā lielākā dzejas izdevumu daļa (116 no 151). Šo izdevumu publiskošana tika nodrošināta par autoru vai sacerējumu pasūtītāju līdzekļiem.

Vairoties no iespējamiem finansiāliem zaudējumiem, grāmatu apgādātāji nespēja pilnvērtīgi atspoguļot literārā procesa novitātes. Dzejas pirmpublicāciju lielākā daļa atrodama

periodikā un turpinājumizdevumos. Autoru sadarbība ar laikrakstiem literāro dzīvi vērtā dinamiskāku.

19. gadsimta 30. gados laikrakstos vērojama latviskas izcelsmes autoru ietekmes palielināšanās. Turpmāko gadu laikā latviešu izcelsmes autoru dzejas publikāciju skaits laikrakstā sāk līdzināties mācītāju veikumam, dažus gadus to pat pārsniedzot.

Latviešu literārās biedrības ietvaros norisinājās arī vācbaltiešu izcelsmes literātu apvienošanās. Veicinot pārreģionālas literārās tradīcijas, arī Latviešu literārā biedrība sekmēja vienotas latviešu literārās telpas veidošanos. Atšķirībā no neizglītotajam lasītājam adresētas lasāmvielas daiļdarbi biedrības izdevumā bija reprezentēti kā literatūrzinātniskas izpētes vērti objekti (tulkojumi paralēli ar oriģinālu, vienlaikus viena teksta vairākām tulkojumu versijām), tādējādi paplašinot gan latviešu dzeju publikāciju, gan to adresātu spektru.

Promocijas darba izstrādes laikā noskaidrojās, ka vairumu 19. gadsimta pirmās puses Vidzemes literātu, kuru darbi bija publicēti ar Latviešu literārās biedrības atbalstu, vieno Rīgas izcelsme. Rīgas vācbaltiešu inteliģences integrēšanās latviešu lauku draudžu mācītāju vidē, viņu sabiedriskā un zinātniskā darbība, kas bija ievirzīta latviskās kultūras gultnē, līdz šim bija palikušas nepamanītas. Literatūras un grāmatniecības vēsturnieki parasti ir pievērsušies šī laika Rīgas latviešu sabiedriskās dzīves izzināšanai.

Vēlīnās apgaismības un agrīnā romantisma ietekmes dzejas tekstos liecina, ka, neraugoties uz tautas literatūrai raksturīgu piezemētību, latviešu rakstniecība nebija stagnanta. Literatūras procesa attīstības izsekojums, kas promocijas darbā balstīts ne tikai tekstu studijās, bet arī autoru un lasītāju publikas garīgās dzīves izzināšanā, liecina par jauno literāro virzienu dziļāku sakņojumu sabiedrības apziņā.

Pēc Franču revolūcijas dzejā atainotajā apgaismības laikmetam raksturīgajā optimistiskajā pasaules redzējumā vērojamas izmaiņas: atkāpjoties no racionālistiem raksturīgā utilitārisma, autori publisko iespēju robežās pievēršas sabiedrības pamatpretrunām. Franču revolūcijas ienestās sociālās emancipācijas idejas viņus bija rosinājušas ne tikai meklēt pēc atbilstīgas oriģinālvielas saviem latviskajiem pārstrādājumiem, bet arī nopietnāk paraudzīties uz apkārtējo dzīvi caur jauno, revolūcijas ienesto sociālo vērtību prizmu.

Norobežošanās no racionālistu utilitārisma, jaunu sociālpolitisku risinājumu vēlmes norāda uz Elferfelda un A. J. Stendera daiļrades tuvību vēlīnās apgaismības literatūrai, kas dzejā rezultējās sava laika sabiedriskās dzīves neatrisināto sociālo parādību un panorāmiska Kurzemes lauku atainojumā.

Līdz ar citiem Vecā Stendera darbu aizguvumiem racionālistiem raksturīgi reliģiskie motīvi atklājas Neredzīgā Indriķa darbos. Tajos ir pamanāmas arī ietekmes no saturā

sarežģītākās, mazāk populārās Vecā Stendera dzejas daļas, sasaukšanās ar latviešu tautas sadzīves tradīcijām.

Latviešu dzejas procesu ietekmēja arī 19. gadsimta pirmajā pusē norisinājušās izmaiņas protestantiskās baznīcas teoloģiskajās nostādnēs. Šleiermahera uzskatu iepazīšana un akcepts līdzī nesa reliģisko motīvu atjaunotni romantisma ietekmētajā latviešu lirikas daļā. Dzejas publikācijas liecina, ka 19. gadsimta pirmajā pusē bija izveidojies vietējā mērogā spēcīgs laicīgās lirikas atzars, kas – atšķirībā no 18. gadsimta uz racionālistu iedibinātajiem deisma uzskatiem balstītās latviešu sekulārās lirikas snieguma – izauga no teistiska pasaules redzējuma. Dieva pietuvinājums un sirds reliģija, kas ar to saistās, mazinot utilitārismu, daiļradei nelaupīja *laicīgumu*, bet paplašināja literārā tēlojuma un izpētes vielu, atmodinot interesi par cilvēka jūtu pasauli un dvēseles dzīvi, bagātināja dzīves filozofiju un līdzēja pārvarēt atpalcību un provinciālismu, kas vēsturiski bija izveidojies literārās daiļrades jomā.

Atšķirībā no racionālistu sekulārās daiļrades, ko zemnieki bija iecienījuši, 19. gadsimta sākuma *jaunās* Vidzemes un Kurzemes racionālistu izstrādātās baznīcas dziesmu grāmatas – galvenokārt to emocionālā indiferektuma dēļ – latviešu draudzes uzņēma ļoti kritiski un dažkārt pat ar aktīvu pretestību. Šleiermahera piekritēju reliģisko jautājumu izpratne, kaut arī bija būtiski atšķirīga no zemniekiem tuvās *vecās* dziesmu grāmatas, vairāk sasaucās ar tajā iedibinātajiem reliģiskajiem priekšstatiem.

Darba sagatavošanas laikā tika atklāts līdz tam bibliogrāfu un literatūrzinātnieku nepamanīts Viljama Šekspīra Hamleta monologa tulkojums, kuru ar Augusta Vilhelma Šlēgeļa vāciskā atdzejojuma starpniecību bija latviskojis Engures mācītājs Johans Pēters Brants. Tas ir senākais angļu rakstnieka teksta atveidojums latviešu valodā. Teksta izmaiņas un tulkotāja reliģiskie uzskati, kuros prevalē izjusta līdzcietība pret tuvāko, atklāj vēlīnās apgaismības un jaunromantisma ideju savijumu vienas personības pasaules uzskatos un daiļradē.

Vēsturiski izveidojusies ilgstošā nošķirtība starp Kurzemi un Vidzemi, kuras sekas 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta pirmajās desmitgadēs latviešu literatūrā vēl bija samanāmas pietiekami spilgti, piešķir romantisma ietekmēm reģionālas īpatnības.

Vidzemē priekšromantisma impulsi pārsvarā bija vērojami literatūras saskarnozarēs – folkloristikā un publicistikā, mazākā mērā literārajā daiļradē, kas, salīdzinot ar Kurzemi, te bija daudz vājāk attīstīta, laicīga satura dzejas izdevumu vēl vispār nebija. Vidzemes mācītāju interese par latviešu folkloru, kas 19. gadsimta sākumā rezultējās ar pirmajiem latviešu tautas dziesmu krājumu izdevumiem, sākotnēji ir saistāma ar Johana Gotfrīda Herdera darbību. Priekšromantisma ietekmju kopumu Vidzemē idejiski bagātināja arī Garlība Merķeļa publicistika un literārā daiļrade. Kaut

arī sabiedrisko zinātņu un literatūras vēstures pētījumu lappusēs Merķeļa vārds pamatoti tiek minēts starp radikālākajiem apgaismotājiem, viņa mantojumā vērojamas arī romantisma izpausmes. Iniciējot „romantizētu”, plašām aprindām uztveramu un nacionālās emancipācijas idejām aktuālu diskursu par latviešu tautas vēsturi, Merķelis latviešu sabiedrības apziņā, īpaši poētiskajos priekšstatos, iemantoja neapstrīdamu un paliekošu autoritāti.

Atšķirībā no Vidzemes, kur 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta pirmajās desmitgadēs vietējo vācbaltiešu mācītāju ieguldījums dzejas jomā aprobežojās ar pāris desmitiem nenozīmīgu publikāciju kalendāra gadagājumos, Kurzemē laicīga satura daiļliteratūra, īpaši dzeja, tāpat literārā komunikācija kopumā bija vairāk izkopta un varēja kalpot par augsni jaunai saturisko vērtību briedināšanai un māksliniecisko meklējumu attīstībai. Preromantisma raksturīgās idejiskās un mākslinieciskās izmaiņas guva izpausmes literārajā daiļradē. Atšķirībā no klasicisma un sentimentālisma literatūras „zemajiem žanriem”, kur demokrātiskums pirmām kārtām bija saskatāms centienos rādīt pozitīvus paraugus tautas krietnumam un labklājībai, agrīno romantismu raksturo mēģinājumi pietuvoties nevis sociālo grupu kopējām, bet savas apkārtnes vides un atsevišķa indivīda eksistenciālajām problēmām.

19. gadsimta sākumā agrīnā romantisma kontekstā ne mazākā mērā kā apgaismībā uzmanības vērts ir *dabas dzejnieka* fenomēns. Līdz ar Neredzīgā Indriķa „romantizēto” dzīvesstāstu, kā to liecina Ausekļa un Raiņa daiļradē sastopamie priekšstati par neredzīgo dzejnieku, literārās sabiedrības uzmanība bija pievērsta romantisma literatūrā nozīmīgajam jautājumu lokam, kas saistās ar daiļradi un tās radītāju.

Kurzemes mācītāji bija saskārušies ar Rietumeiropas romantisma ideju pasauli un mākslas parādībām, atraduši tur ierosmes savai darbībai un bieži pat neapzināti reprezentēja Rietumeiropas romantisma norises savās publikācijās. Izvēloties tekstus no vācu valodas telpā tautas iecienītā dziesmu klāsta, A. J. Stenders tuvināja sava laika latviešu literatūru tiem avotiem, ar kuriem ierosmju un literārā procesa atdzīvināšanas nolūkā bija saskārušies vācu priekšromantiķi. A. J. Stendera (pārsvarā tulkotajos) tekstos veidojās jauns cilvēku savstarpējo attieksmju diskurss. Viņa dzejā tēlotā cilvēka rīcība bija jūtu, nevis prāta vadīta. Kā viens no uzskatāmākajiem agrīnā romantisma literārajiem izpaudumiem, kas A. J. Stenderu atšķir no racionālistiem, ir tekstos vērojamais liriskā varoņa personiskā attieksmē balstīts sievietes daiļuma kulta.

Līdz ar romantisma attīstību apgaismības dzejai raksturīgais *prieka* fenomens atkāpās, savu vietu atdodams metaforizētajai *sirdij*. Romantismam raksturīgi domas un daiļrades pavērsieni, jaunu vērtību meklējumi, kas 19. gadsimta pirmajās pāris desmitgadēs bija vērojami A. J. Stendera sacerējumos, savu turpinājumu un attīstību guva to autoru – gan latviešu, gan vācbaltiešu – darbos, kuru daiļrade uzplauka pēc dzimtbūšanas atcelšanas.

Literāro procesu būtiski ietekmēja nedēļas laikraksta „Latviešu Avīzes” nodibināšana 1822. gadā. Salīdzinot ar mācītājiem, kuru publikācijās romantisma ietekmēm bija fragmentārs raksturs, latviešu izcelsmes autoru dzejā bija daudz dziļāka un būtiskāka sabalsošanās ar romantismam raksturīgo poētisko domu un patosu tās izpausmei. Racionālisma krīzes neizbēgamību sevī ietvēra sociālais fons pēc dzimtbūšanas atcelšanas ar tam raksturīgo pārejas laika nenoteiktību, bailēm no dzīves materiālā pamata zuduma, iekšējām šaubām un nestabilitātes izjūtu. Vietējo mācītāju atbalstīti, no zemnieku vides nākušie autori ar literāro daiļradi sāka ar literāro daiļradi sāka nodarboties jau jaunībā. Dzimtbūšanas atcelšana viņiem bija pavērusi jaunas dzīves iespējas. Šie impulsi bija vērā ņemams papildu faktors, kas varēja radīt relatīvi pateicīgus priekšnoteikumus romantisma idejām pietuvinātu literātu izaugsmei.

Iepriekšminētie apstākļi izskaidro arī to, ka romantisma attīstībai latviskas izcelsmes autoru dzejā bija vienpusīga ievirze, ko raksturo autoru vēlme aptvert sabiedriskās dzīves norises, novārtā atstājot subjektivitāti un ar indivīdu saistāmo problemātiku. Pieaugot nacionālās konsolidācijas centieniem, vērojama literārās domas pastiprināta centrēšanās uz vispār NACIONĀLIEM mērķiem un ideāliem.

Ar tulkojumu un oriģinālsacerējumu starpniecību agrīnais romantisms arī latviešu dzejā iedibina metaforizētu dabas vērojumu. Vērojams, ka romantiskajam tēlojumam atbilstīgāka bija sociāli aktīvākā dzejas daļa.

Promocijas darbā līdz ar literāro parādību izpēti tika veikta arī Latvijas kultūrvēsturisko novadu – Vidzemes un Kurzemes – literārās dzīves izziņošana.

Kā to liecina iespiedprodukcijas izplatība, 18. gadsimta beigās tai vēl ir izteikti reģionāls raksturs.

Dzejas publikācijas, autoru skaits un publicēšanās iespējas atklāja, ka Kurzemes literārā vide un sabiedrības dzīves publiskā sfēra bija pateicīgāka jaunrades spēju atraisīšanai sekulārās daiļrades jomā. Aktīvāki bija ne tikai draudžu mācītāji; viņu atbalstīti, literatūrai pievērsās arī latvieši, kas parasti bija piederīgi pie zemniecības „starpplāņa” (skolotāji, pagastu ierēdņi, muižu kalpotāji u. c.). Vēstures pavērsieniem,

kas hercogisti 1795. gadā ietilpināja Krievijas impērijas represīvās varas ietekmju areālā, bija arī pozitīva loma, jo abu novadu sabiedriskās dzīves „izlīdzināšanās” ietvēra arī vienota literārā procesa veidošanos. Latviešu literārās telpas attīstība bija vairākas desmitgades ilgs process, kuru kavēja ne tikai gadsimtu gaitā nostiprinājušās atšķirības, bet arī Krievijas guberņu „autonomija”, kas radīja liekas barjeras visdažādākajās sabiedrības dzīves jomās (religijā, izglītībā, tieslietās, tautsaimniecībā u. c.).

Sabiedriskās dzīves aktivizēšanās pirmajos gados pēc zemnieku brīvlatīšanas radīja labvēlīgu augsni Latviešu literārās biedrības nodibināšanai 1824. gadā. Lai arī biedrība bija strukturēta divās – Kurzemes un Vidzemes – apakšnodaļās, tās darbībā bija vērojama abu novadu literāro aprindu tuvināšanās.

Vidzemes lasītāju plašākas aprindas ar Kurzemes apgādu iespiedprodukciju varēja iepazīties tikai 19. gadsimta trīsdesmitajos gados, kad attīstījās grāmatu sortimenttirgotāju (ar grāmatu apgādiem saistītu literatūras realizētāju) aktivitāte un sazarota atkalpārdevēju tīkla funkcionēšana laukos, kas veicināja Stefenhāgena apgāda iespiedumu – arī dzejas izdevumu – izplatīšanos Vidzemes grāmatu tirgū.

Būtiska loma vienota literārā procesa attīstībā bija laikrakstiem. 19. gadsimta 40. gadu beigās ir vērojami izdevēju centieni radīt pārreģionālus preses izdevumus.

Līdz ar informācijas izplatību mainījās arī priekšstati par literāro sabiedrību. Latviešu literāro telpu agrāk apguva tie literāti, kas bija raduši iespējas publicēties abu kultūrvēsturisko reģionu preses izdevumos.

Vienotas latviešu literārās telpas izveidošanās ir būtisks priekšnoteikums nacionālās literatūras attīstībai, kuru 1856. gadā ievadīja Jura Alunāna dzejas grāmatas „Dziesmiņas” iznākšana. Šī iemesla dēļ tā ir vērtējama kā nozīmīgākais literatūras vēstures pavēsiens promocijas darbā aptvertajā laika posmā.

Avoti un literatūra

Iespējamie tekstu avoti (promocijas darbā aptvertajā laikposmā un agrāk publicētie iespieddarbi)

1. **Bornmann, Christian.** *Epigrammatum*. Rīga : G. M. Nöller, 1691. 124 S.
2. **Bornmann, Christian.** *Mitau*. Mitau, 1686. 8, 56 S.
3. **Bornmann, C.** *Mitau*. Mitau : J. F. Steffenhagen und Sohn, 1802. XIV, 44 S.

4. **Elferfelds, Karls Gothards.** *Līksmības grāmata*. Jelgava : J. V. Stefenhāgens un dēls, 1804. [8], 232 lpp.
5. **Elverfeld, Karl Gothard.** Nachricht an das Publikum, über einen blinden lettischen Dichter. *Wöchentliche Unterhaltungen für Liebhaber deutscher Lektüre in Rußland*, Nr. 9, 1806 26. Februar, S. 134.
6. **[Elferfelds, Karls Gothards].** Neredzīgs dziesmu darītājs. **No:** *Veca un jauna laika grāmata uz to 1807. gadu*. Jelgava : J. F. Stefenhāgens un dēls, [1806, 37.–39.] lpp.
7. *Gaudu ziņģes*. Jelgava : J. H. Hofmann un A. Johanson, 1852. 8 lpp.
8. **Hūgenbergers, Kārlis.** *Tā derīga laika kavēkļa pirma puse*. Jelgava : J. V. Stefenhāgens un dēls, 1826. [8], 95 lpp.
9. **Hūgenbergers, Kārlis.** *Tā derīga laika kavēkļa otra puse*. Jelgava : J. V. Stefenhāgens un dēls, 1827. [4], 96 lpp.
10. *Kristīgas dziesmas*. Rīga : J. K. D. Müller, 1809. [16], 670, [28] lpp.
11. *Latviešu ļaužu dziesmas un ziņģes* : latviešu tautai un viņas draugiem sagādātas no Latviešu draugu biedrības. Jelgava : J. F. Stefenhāgens u. d., 1844. XII, 204 lpp.
12. **Launics, Kristiāns Frīdrihs.** *Tam cienīgam Ilgu kungam Indrikam no Offenberg pie savas jaunas saimnieces pārvešanas no visiem Ilgu laudim vēlēts. 29tā rudens-mēneša dienā. 1817. B. v., 1817.* [4] lpp.
13. *Lettische geistliche Lieder und Kollekten*. Mitau : G. Radetzky, 1685. [298] lpp.
14. *Likumi Vidzemes zemniekiem doti*. Mitau : J. F. Steffenhagen u. S., 1820. 216 lpp.
15. **Līventāls, Ansis.** *Vecas modes dziesmiņu un ziņģu-līksmības*. 1. krājums. Rīga : Ernsts Plātess, 1863. 128 lpp.
16. **Līventāls, Ansis.** *Vecas modes dziesmiņu un ziņģu-līksmības*. 2. krājums. Rīga : Ernsts Plātess, 1863. 141 lpp.
17. **Neredzīgais Indriķis.** *Tā neredzīga Indriķa dziesmas*. Jelgava : J. F. Stefenhāgens un dēls, 1806. [15], 40 lpp.
18. **Rātminders, Jānis.** *Stāstu dziesmas*. Rīga : V. F. Hekers, 1850. 32 lpp.
19. **Schlippenbach, Ulrich.** *Ikonologie des jetzigen Zeitalters oder Darstellung einiger allegorischer Personen nach heutiger Sitte*. Riga : Hartmann, 1807. 238 S.
20. **Stenders, Aleksandrs Johans.** *Dziesmu kalendārs uz 1811. gadu, visvairāk sievišķām par jauku izlustēšanu sarakstīts*. Jelgava : J. F. Stefenhāgens un dēls, [1810 vai 1811. 32] lpp.
21. **Stenders, Aleksandrs Johans.** *Jauna gada vēlēšanas*. Jelgava : J. F. Stefenhāgens, 1793. 24 lpp.

22. **Stenders, Gothards Frīdrihs.** *Jaunas ziņģes*. Jelgava un Aizpute : J. F. Hincs, 1774. [56] lpp.
23. **Stenders, Gothards Frīdrihs.** *Ziņģu lustes*. 2. d. Jelgava : J. F. Stefenhāgens, 1789. 94 lpp.
24. **Stender, G. F.** *Lettische Grammatik*. Mitau, 1783. [310] S.
25. **Šacs, P. E.** *Pirma lasīšanas grāmata*. Rīga, 1844. [2], 180 lpp. (Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literärischen Gesellschaft : Bd.7, St. 2 ; Dažādu rakstu krājums : 6. sēj.)
26. **Šillers, Frīdrihs.** *Dziesma no baznīcas pulksteņa*. Pārtulkota no vāciskas valodas caur Biržu un Salas draudzes mācītāju [J. F.] Lundbergu. Jelgava : J. F. Stefenhāgens un dēls, 1827. 16 lpp.
27. **Wischmann, Johann.** *Der Unteutsche Opitz*. Riga : G. M. Nöller, 1697. [12], 195 S.
28. **Zalcmanis, Kristiāns Gothilfs.** *Pilnīga izstāstīšana, kādā vīzē Auzān Ernests no zemnieka par brīvķungu cēlies... pārtulkota no A. J. Stendera, Sērpiles prāvesta*. Jelgava : Stefenhāgens un dēls, 1807. 334 lpp.

Periodika un turpinājumi ¹

1. *Latviešu Avīzes*. 1822–1855. Jelgava : J. F. Stefenhāgens un dēls, 1822–1852 : J. Hofmanis un A. Johansons, 1853–1855.
2. *Tas Latviešu Laužu Draugs*. 1832–1846. Rīga : V. Hekers, 1832–1837; Rīga : Kroņa spiestuve, 1838–1846.
3. *Latviska Gada Grāmata*. Jelgava : J. F. Stefenhāgens, 1797–1798.
4. *Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literärischen Gesellschaft*. Bd. 1–10. Mitau, 1828–1855.
5. *Veca un jauna laika grāmata uz to .. gadu*. Jelgava : J. F. Stefenhāgen un dēls, [1788–1854].
6. *Vidzemes kalendārs uz to .. gadu*. Rīga, [1788–1854].

Arhivālijas

1. **Bornmanis, K.** *Jelgava*. V. Bisenieka atdzejojums. Rīga, 2004. 41 lp. Rokraksts (datorizdruka) LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā: R XA304, 5.
2. **Dinsbergs, Ernests.** *Par Kurzemes dziesmugrāmatām un viņu dažādām pārlabošanām*. Ap 1890. 29 lp. Rokraksts LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā RX 38, 1, 30.

¹ Atsauces uz atsevišķām periodisko un turpinājumiem publikācijām sk. promocijas darba tekstā.

3. **Dinsbergs, E.** *Skolas bibliotēkas grāmatas. 1878.* 36 lpp. Rokraksts Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā: Dinsbergs, E. Rokraksti, I.
4. **Hekers, Vilhelms Ferdinands.** *Sarakste ar Jāni Ruģēnu.* 1862.–1864. 29 lp. Rokraksts LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā R X 1, 1, 9.
5. **Pētersone, Pārsla.** *Uzziņa par hroniku norakstiem Latvijas Valsts vēstures arhīva fondos. [Rīga], 1987.* 9 lp. Datorizdruka LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā: LNB R XA151,46.
6. **Podiņa Mārtiņš, Podiņa Maža.** *Dzīvesstāsts tā brāļa Podiņa dišler Mārtiņa.* M. Rehlinga noraksts. 1853/1854. 12 lp. Rokraksts LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā R X 35, 1, 43.
7. **Schlippenbach, Ulrich.** *Correspondence :* vēstuļu uzmetumu kopojums dažādām personām. 1790–1820. 227 lp. Rokraksts LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā R X 100B, 6, 12.
8. **Steffenhagen J. F. und Sohn, Buchdruckerei.** *Rechnung : 1838–1849.* 83 Bl. Rokraksts LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā R X 110, 1, 11.
9. **Steffenhagen J. F. und Sohn, Buchdruckerei.** *Einnahme : 1838–1839.* 83 Bl. Rokraksts LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā R X 110, 2, 1.
10. **Stenders, Aleksandrs Johans.** *Ziņģes un dziesmiņas latviešu meitām par godīgu izlustēšanu dāvātas. 1817.* 52 lpp. Manuskripta mikrofilma LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā R X 56, 8, 7.

Bibliogrāfiskie rādītāji

1. *Handbuch des personalen Gelegenheitsschrifttums in Europäischen Bibliotheken und Archiven.* Herausgegeben von S. Beckmann und M. Klöcker unter Mitarbeit S. Anders. Bd. 12–15. Riga. Hildesheim; Zürich; New York, 2004.
2. **Latvijas PSR ZA Fundamentālā bibliotēka.** *Latviešu periodika.* 1.sējums: 1768–1919. Rīga, 1977. 556 lpp.
3. **Latvijas Nacionālā bibliotēka.** *Seniespiedumi latviešu valodā 1525–1855 :* Kopkatalogs. Rīga, 1999. 840 lpp. : il. ISBN 9984-607-19-4.
4. **Latvijas Valsts bibliotēka.** *Latviešu zinātne un literatūra.* Sast. A. Ģinters. 1763–1855. Periodikā iespiesto rakstu rādītājs. Rīga: Kultūras fonda izdevums, 1926. 219 lpp. (Bibliogrāfija A).

Literatūra

1. **Ābers, Benno.** *Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. g. s. pirmā pusē.* Rīga : A. Gulbis, 1936. 365 lpp.
2. **Apīnis, Aleksejs.** *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum.* Rīga : Liesma, 1991. 223 lpp. ISBN 5-410-00738-7.
3. **Apīnis, A., Šiško, S.** Jelgavas izdevēji Stefenhāgeni latviešu grāmatniecībā. *Bibliotēku zinātnes aspekti*, 2(7), Rīga : Zvaigzne, 1979, 150.–188. lpp.
4. **Apīnis, Aleksejs.** *Latviešu grāmatniecība no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām.* Rīga : Liesma 1977, 354 lpp.
5. **Apīnis, Aleksejs.** Latviešu grāmatniecība un cenzūra līdz 1918. gadam. **No: Cenzūra un cenzori latviešu grāmatniecībā līdz 1918. gadam.** Rīga, 2004, 13.–54. lpp. ISBN 9984-607-57-7.
6. **Apīnis, Aleksejs.** *Neprasot atļauju. Latviešu rokraksta literatūra 18. un 19. gadsimtā.* Rīga : Liesma, 1987. 223 lpp.
7. **Apīnis, Aleksejs.** *Soļi senākās latviešu grāmatniecības un kultūras takās.* Rīga : Preses nams, 2000. 326 lpp. : il. ISBN 9984-00-131-8.
8. **Apīnis, Aleksejs, Čakars, Oto, Klekere, Ināra.** Vecais Stenders dzejas laukā. **No: Stenders, Gothards Frīdrihs.** *Dzeja.* Rīga : Zvaigzne ABC, b. g., 239.–283. lpp.
9. **Āronu Matīss.** *Latviešu Literariskā (Latviešu Draugu) Biedrība savā simts gadu darbā.* Rīga : A. Gulbis, 1929. VII, 374 lpp.
10. **Berelis, Guntis.** *Latviešu literatūras vēsture : no pirmajiem rakstiem līdz 1999. gadam.* Rīga : Zvaigzne ABC, 1999. 335 lpp. ISBN 9984-17-004-7.
11. **Borries, Ernst, Borries, Erika.** *Aufklärung und Empfindsamkeit. Sturm und Drang.* Bd. 2. München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1992. 334 S. Deutsche Literaturgeschichte : ISBN 3-423-03342-8.
12. **Borries, Ernst, Borries, Erika.** *Die Weimarer Klassik. Goethes Spätwerk.* München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1991. 315 S. (Deutsche Literaturgeschichte : Bd. 3.) ISBN 3-423-03343-4.
13. **Borries, Ernst, Borries, Erika.** *Zwischen Klassik und Romantik: Hölderlin, Kleist, Jean Paul.* München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1993. 347 S. Deutsche Literaturgeschichte : Bd. 2. ISBN 3-423-03343-4.
14. **Brynshildsvoll, Knut.** *Der literarische Raum.* Frankfurt am Main : Verlag Peter Lang GmmH, 1993. 359 S. (Beiträge zur Skandinavistik; Bd. 11.) ISSN 0724-4487; ISBN 3-631-45689-0.

15. **Čakars, Oto.** „Sirmais latviešu mīļotājs”. *Varavīksne 1984*. Rīga : Liesma, 1984, 120.–133. lpp.
16. **Daija, Pauls.** Priekšromantisma aspekti apgaismības laika latviešu literatūrā. **No:** **Latvijas Universitātes Humanitārā fakultāte.** *Latvijas Universitātes 67. konference. Aktuālas problēmas romantisma un neoromantisma pētniecībā* : zinātnisko rakstu krājums. Rīga, 2010, 7.–16. lpp. ISBN-9984-726-47-9.
17. *Deutsche Literatur in Schlaglichtern.* Herausgegeben von Bernd Balzer und Volker Mertens. Mannheim; Wien; Zürich : Meyers Lexikonverlag, 1990. 516 S. ISBN 3-411-02702-9
18. **Feldhūns, Ābrams.** Longa bukoliskais romāns. **No : Longs.** *Dafnids un Hloja*. Rīga : Zinātne, 1998. 123 lpp. : il. ISBN 5-7966-1212-3.
19. **Grudule, Māra.** „Ne visur Kurzemē tas alus sveicams...”: versija par Jauno Stenderu. *Karogs*. Nr.6, 2001, 189.–203. lpp.
20. **Grudule, Māra.** 17. gadsimta veltījuma dzeja latviešu valodā. **No : Baltijas reģiona literatūra: vēsture un mūsdienas** : Rakstu krāj. Liepāja, 2008, nr. 13, 7.–21. lpp. ISSN 1407-4729
21. **Grudule, Māra.** Zemnieku jeb tautas apgaismība Latvijā – jaunlatviešu kustības avots. **No : Meklējumi un atradumi.** Rīga : Zinātne, 2005. 8.–36. lpp. ISBN 9984-767-37-X
22. **Hausmanis, Viktors.** Spēlēju, dancoju. Sacerēšanas gaita. **No: Rainis.** *Kopotī raksti*. 11. sēj. Rīga : Zinātne, 1981, 507. lpp.
23. **Hofmann, M.** *Aufklärung : Tendenzen – Autoren – Texte.* Stuttgart : Reclam, 1999, 277 S. ISBN 3-15-017616-6
24. **Januška, Anna.** Lappuses no Liepājas pilsētas Centrālās zinātniskās bibliotēkas vēstures. (Sakarā ar bibliotēkas 200 gadiem). **No: Bibliotēku darbs.** Rīga : Avots, 1984, 74.–108. lpp.
25. **Johansons Andrejs.** *Latvijas kultūras vēsture : 1710–1800.* Stockholm : Daugava, 1975, 647. lpp.
26. **Johansons Andrejs.** *Latviešu literatūra no viduslaikiem līdz 1940. gadam.* Stokholma : Trīs Zvaigznes, 1953. 320 lpp. : il.
27. **Jurevičs Pauls.** Romantiskā ievirze dzīvē un rakstniecībā. **No: Jurevičs Pauls.** Pretstatu pasaule. B . v. : Grāmatu Draugs, 1973. 146.–159. lpp.
28. **Jūrjo, Indrek.** *Aufklärung im Baltikum : Leben und Werk des livländischen Gelehrten August Wilhelm Hupel (1737–1819).* Köln : Weimar : Wien : Böhlau Verlag, 2006, IX, 466 S. (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte : Bd. 19). ISBN 3-412-30805-6.

29. **Kalers, Džonatans.** *Literatūras teorija: ļoti saistošs ievads.* Tulkojis H. Matulis. Rīga : ¼Satori, 2007, 44. lpp. ISBN 978-9984-9966-0-8.
30. **Karlsons, Ž.** Brīvības propaganda un franču emisāri Latvijā 1794. 1812. g. *Latvijas Vēstures Institūta žurnāls.* Nr. 4, 1937, 577.–591. lpp.
31. **Karulis, Konstantīns.** *Latviešu etimoloģijas vārdnīca divos sējumos.* 1. –2. sēj. Rīga : Avots, 1992. ISBN 5-401-000411-7.
32. **Klekere, Ināra.** Literāras reminiscences Neredzīgā Indriķa sacerējumos. *Literatūrzinātne. Folkloristika. Māksla.* Rīga : Latvijas Universitāte, 2008, 15.–20. lpp. (Latvijas Universitātes Raksti: 731. sēj.) ISBN 978-9984-825-72-4.
33. **Klekere, Ināra.** Pamudinājums brāļiem [E. Dinsberga „Goda Rīme latviešu tautas kopējiem”: ievads un teksta publ.]. *Grāmata.* Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2000, 31.–48. lpp. ISBN 9984-607-32-1.
34. **Klekere, Ināra.** Pirmais atskats (B. Dīriķa „Latviešu rakstniecība”). *No* : Grāmatas un grāmatnieki. Rīga : Zinātne, 1985. 222 lpp. (133.–137. lpp.).
35. **Klekere, Ināra.** Voi būšu kāds, voi ne? : [jaunatrasts Šekspīra Hamleta monologa atdzejojums] , *Karogs.* Nr. 9, 2006, 131.–138. lpp. ISSN 0132-6296.
36. **Klekere, Ināra.** Ziņģu lapu izdevumi 19. gadsimtā. *Daiļliteratūra latviešu grāmatniecībā.* Rīga : Avots, 1991, 36.–49. lpp. ISBN 5-401-00449-4.
37. **Kūle, M., Kūlis R.** *Filosofija.* 3. izd. Rīga : Zvaigzne ABC, 1998. 656 lpp. : il. ISBN 9984-17-119-1.
38. **Kursīte, Janīna.** *Dzejas vārdnīca.* Rīga : Zinātne, 2002. 487 lpp. ISBN 9984-698-50-5.
39. **Kursīte, Janīna.** *Laikazīmes dzejā.* Rīga : Liesma, 1988. 142 lpp. : il. ISBN 5-410-00350-0
40. *Kurtze Geschichte der deutschen Literatur.* / Von einem Autorenkollektiv. Berlin : Volk und Wissen, 1987. 831 S. : Ill. ISBN 3-06-102572-3
41. **Lanerī-Dažāna N.** *Glezniecības enciklopēdija : žanri, kompozīcija, zīmējums un krāsa, stili.* Rīga : Jumava, 2006, 272 lpp. : il. ISBN 9984-05-732-1
42. **Lasmane Skaidrīte.** *Ideju vēsture. No: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts.* *Latvija 19. gadsimtā.* Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, 398.–422. lpp.
43. **Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts.** *Latvija 19. gadsimtā.* Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, 575 lpp.
44. **Latvijas Zinātņu akadēmijas Literatūras, folkloras un mākslas institūts.** *Latviešu literatūras vēsture.* Rīga : Zvaigzne ABC, 1998, 1.sēj. 416 lpp. ISBN 9984-17-033-0.

45. **Lejnieks [Dziļleja] Kārlis.** Jāņa Ruģēna dzīve un darbi. **No: Ruģēns Jānis.** *Kad atnāks latviešiem tie laiki.* Rīga : Grāmatu zieds, 1939, 11.–94. lpp.
46. **Lejnieks [Dziļleja] Kārlis.** Neredzīgā Indriķa dzīve un dziesmas. **No: Neredzīgais Indriķis.** *Dzīve un dziesmas.* Rīga : Kaija, 1938, 13.–127. lpp.
47. **McClanahan .** *European Romanticism : Literary Societies, Poets, and Poetry.* New York ; Bern ; Frankfurt am Main ; Paris : Peter Lang, 1990. 233 p. ISBN 0-8204-1167-1 (American University Studies : Ser. 3, Comparative Literature; Vol. 31).
48. **Merķelis, Garlībs.** *Kultūrvēsturiski raksti.* Sast. P. Zeile; no vācu val. tulk. Viktors Gammeršmidts un J. Ušackis. Rīga : Zvaigzne, 1991. 237 lpp. (Avots) ISBN 5-405-00348-4.
49. **Merķelis, Garlībs.** *Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimtena beigās.* Rīga : Zvaigzne ABC, 1999. 215 lpp. ISBN 9984-17-570-7.
50. **Merķelis, Garlībs.** *Vēstules kādai sievietei.* Sast. P. Zeile; no vācu val. tulk. Viktors Gammeršmidts. Rīga : Zvaigzne, 1991. 237 lpp. (Avots). ISBN 5-405-00348-4.
51. **Metzler** *Lexikon literarischer Symbole.* Stuttgart; Weimar : J. B. Metzler, 2008, XXVI, 443 S. ISBN 978-3-476-02131-1
52. **Mieriņa, A.** Zemnieki un lauksaimniecība. **No: Latvija 19. gadsimtā : vēstures apceres.** Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, 72.–129. lpp.
53. *Mildheimisches Lieder-Buch von acht hundert lustigen und ernsthaften Gesängen über alle Dinge in der Welt und alle Umstände des menschlichen Lebens, die man besingren kann.* Gesammelt für Freude erlaubter Frölichkeit und ächter Tugend, die den Kopf nicht hängt von Rudolph Zacharias Becker. Neue vermehrte und verbesserte Ausgabe. Gotha : in der Beckerschen Buchhandlung, 1815. LXVII, 529, 37 S. Reproduktion : Stuttgart : C. E. Poeschel Verlag, 1971. ISBN 3 476 00200 4.
54. **Misāns, Ilgvars.** Kāpēc mēs šodien runājam par reģionu vēsturi? **No: Kurzeme, Vidzeme, Latgale. Reģions un identitāte vēsturē : konferences materiāli.** Rīga, 1999. 83.–86. lpp. ISBN 9984928586.
55. **Neander, Irene.** Die Aufklärung in den Ostseeprovinzen. **No: Baltische Kirchengeschichte.** Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1956, S. 130–149.
56. **Neredzīgais Indriķis.** *Dzīve un dziesmas.* Rīga : Kaija, 1938. 249 lpp.
57. **Plaul, Hainer.** *Illustrierte Geschichte der Trivialliteratur.* Leipzig, 1983. 263 S. : Ill.
58. **Plīnijs, Bazīlijs.** *Slavas dziesma Rīgai 1595.* Rīga : Latvijas Kultūras fonds; Jumava, 1997. 432 lpp. („Bibliotheca Rīgensis”). ISSN 1407-1444, ISBN 9984-9114-3-8.
59. **Priedīte, Aija.** Romantisma tradīcija latviešu kultūrā. *Grāmata*, Nr. 1, 1991, 55.–58. lpp.
60. **Ruģēns, Jānis.** *Kad atnāks latviešiem tie laiki.* Rīga : Grāmatu zieds, 1939.

414. lpp.

61. **Safranski, Rüdiger.** *Romantik : eine deutsche Affäre.* 3. Auflage. Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 2010. 413 S. ISBN 978-3-596-18230-5.
62. **Scholder, K.** *Romantik : 3. Kirchengeschichtlich. No: Die Religion in der Geschichte und Gegenwart : Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft.* Bd. 5. Tübingen : J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1961, Sp. 1178.
63. **Scholz, Friedrich.** *Die Literaturen des Baltikums : ihre Entstehung und Entwicklung.* Opladen : Westdeutscher Verlag, 1990. 356 S. ISBN 3-531-05097-4.
64. **Seesemann, Heinrich.** *Die Theologische Fakultät der Universität Dorpat 1802–1918. No: Baltische Kirchengeschichte. / Herausgegeben von Reinhard Wittram.* Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1956, S. 209.
65. **Skudra, O.** *Garlībs Merķelis un latvieši pēc 200 gadiem: politiskā publicistika kā varas kalpone un nākotnes izpalīdzē. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis,* 51. sēj. : nr. 1/2 , 1997, 68.–81. lpp. ISSN 1 407-0081.
66. **Sloka, Lauma.** *Kurzemes draudžu kronikas.* 1. d. Rīga : Valsts archīva izdevums, 1928. 339 lpp. (Valsts Archīva Raksti : 7).
67. **Sloka, Lauma.** *Kurzemes draudžu kronikas.* 2. d. Rīga : Valsts archīva izdevums, 1930. 336 lpp. (Valsts Archīva Raksti : 9).
68. **Sloka, Lauma.** *Kurzemes draudžu kronikas.* 3. d. Rīga : Valsts archīva izdevums, 1934. 329 lpp. (Valsts Archīva Raksti : 10).
69. **Sloka, Lauma.** *Vidzemes draudžu kronikas.* 1. d. Rīga : Valsts archīva izdevums, 1925. VIII, 334 lpp. (Valsts Archīva Raksti : 3).
70. **Sloka, Lauma.** *Vidzemes draudžu kronikas.* 2. d. Rīga : Valsts archīva izdevums, 1927. 200 lpp. (Valsts Archīva Raksti : 4).
71. **Sloka, Lauma.** *Vidzemes draudžu kronikas.* 3. d. Rīga : Valsts archīva izdevums, 1927. 231 lpp. (Valsts Archīva Raksti : 5).
72. **Smits, Entonijs D.** *Nacionālā identitāte.* Tulk. M. Poišs. [Rīga] : Izdevniecība „AGB”, 2002. 224 lpp. ISBN 9984- 9169- 6- 0.
73. **Spekke, Arnolds.** *Latvijas vēsture : Latvju tautas likteņcīņas Eiropas krustceļos.* Rīga : Jumava, 2003. 382 lpp. : il. ISBN 9984-05-667-8.
74. **Staris, Alfrēds, Ūsiņš, Vladimirs.** *Izglītības un pedagogijas ideju attīstība Latvijā līdz 1900. gadam.* Rīga : RaKa, 2007. 317 lpp. ISBN 978-9984-15-873-0.
75. *Steffenhagen und sein Haus : Dokumente aus dem Steffenhagenschen Archiv /* herausgegeben von Schack Steffenhagen. Mitau : J. F. Steffenhagen und Sohn, 1912. 123 S. : Ill

76. **Stenders, Gothards Frīdrihs.** *Dzeja=Dichtung=Poetry*. Rīga : Zvaigzne ABC, b. g. 291 lpp. : il. ISBN 9984-22-231-4
77. **Stepermanis M.** *Lielās liesmas atblāzma* : Latvija franču buržuāziskās revolūcijas laikā 1789.–1798. Rīga : Zinātne, 1971, 220 lpp.
78. **Straube, Gvido.** Ienesīga vieta: mācītāju ekonomiskais statuss Vidzemē 18. gadsimtā. *Vēsture. Zeme, vara un reliģija viduslaikos un jaunajos laikos Baltijas jūras reģionā*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2009, 86.–94. lpp. ISSN 1407-2157; ISBN 978-9984-45-089-6.
79. **Svelpis, Alnis.** Deisma un panteisma motīvi G. F. Stendera darbos. *Varavīksne* Rīga : Liesma, 1989, 121.–143. lpp.
80. **Svelpis, Alnis.** Kārlis Gothards Elferfelds. *No: Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz 20. gs. sākumam)*. Rīga : Zinātne, 1976, 51.–56. lpp.
81. **Šellings, Frīdrihs.** *Transcendentālā ideālisma sistēma*. No vācu valodas tulkojusi Elīna Ābola. Rīga : Zvaigzne ABC, 2008, 48. lpp. ISBN 978-9984-40-040-2.
82. **Šiško, Silvija.** G. F. Stendera daiļliteratūras darbu izdevumi. *Daiļliteratūra latviešu grāmatniecībā*. Rīga, 1991, 27.–37. lpp.
83. **Švābe, Arveds.** *Kāda mācītāja dzīve*. Stokholma : Daugava, 1958. 217 lpp.
84. **Švābe, Arveds.** *Latvijas vēsture. 1800–1914*. Upsala : Daugava, 1958. 752 lpp.
85. **Taterka, T., Krastiņa, E.** Latviešu zemnieka pirmie soļi literārajā laukā. *Literatūrzinātne. Folkloristika. Māksla*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2008, 31.–49. lpp. (Latvijas Universitātes Raksti: 731. sēj.) ISBN 978-9984-825-72-4.
86. **Tölle, Ursula.** *Rudolph Zacharias Becker : Versuche der Volkaufklärung im 18. Jahrhundert in Deutschland*. Münster; New York : Wakmann [1994]. 293 S.
87. **Vecgrāvis, Viesturs.** Romantisms – ceļi uz sevi mainīgajā pasaulē. *Grāmata*, 1991, Nr.1, 51.–58. lpp.
88. **Weissert, Gottfried.** *Das Mildheimische Liederbuch : Studien zur volkspädagogischen Literatur der Aufklärung*. Magstadt: Horst Bissinger, 1966. 265 S. (Volksleben : Bd.15).
89. **Zanders, Ojārs.** Draudzība gadus neskaita : par Merķeli un Herderu Latvijā un Vācijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 51.sēj. : nr. 1/2, 1997, 68.–81. lpp.
90. **Zanders, Ojārs.** Ernerts Dinsbergs – dzejas klasikas tulkotājs. *No : Daiļliteratūra latviešu grāmatniecībā*. Rīga : Avots, 1991, 50.–65. lpp.
91. **Zeiferts, Teodors.** *Latviešu rakstniecības vēsture*. Rīga : Zvaigzne, 1993. 506 lpp. ISBN 5-405-01049-9.
92. **Zelče, Vita.** *Latviešu avīžniecība : laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā. 1822–1865*. Rīga : Zinātne, 2009. 488 lpp. : il. ISBN 978-9984-808-57-4.

93. **Zutis J.** *Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlatīšana XIX gadsimta 20. gados.* Rīga : LVI, 1956. 225 lpp. Ar rokraksta tiesībām.
94. **[Бахтин, Михаил Михайлович] Медведев, Павел Николаевич.** *Формальный метод в литературоведении.* Москва : Лабиринт, 1995. 205 с. (Бахтин под маской: маска вторая). ISBN 5876040142.
95. **Бахтин, Михаил Михайлович.** *Эпос и роман.* Санкт-Петербург : «Азбука», 2000. 300 с. ISBN 5-267-00273-9.
96. **Гаспаров, Михаил Леонович.** *Очерк истории европейского стиха.* Москва : Наука, 1989. 303 с.
97. **Грешых В. И.** *Ранний немецкий романтизм. Фрагментарный стиль мышления.* Ленинград : Издательство Ленинградского университета. 1991. 142 с. ISBN 5-288-00345-9.
98. *Литературные манифесты западноевропейских романтиков.* Собрание текстов, вступительная статья и общая редакция проф. А. С. Дмитриева. Москва : Издательство Московского университета, 1980. 638 с.
99. **Ристикиви Карл.** *Очерки по истории эстонской литературы.* Таллинн : Радуга, 1997. 246 с. ISBN 9985-9136-1-2.
100. **Федоров Ф. П.** *Человек в романтической литературе.* Рига : Латвийский государственный университет, 1987. 118 с.

